

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 1 (26) 2022

Засновник та видавець –
Харківський національний університет
внутрішніх справ
Виходить 2 рази на рік
Заснований у травні 2012 року

УДК 343.2(477)(075.8)

ББК 67.9 (4УКР)305

В 45

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 3 від 30 березня 2022 року),
рішенням правління Кримінологічної асоціації України
(протокол № 3 від 22 березня 2022 року)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. М. Бандурка – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, засл. юрист України, президент Кримінологічної асоціації України (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *головний редактор*; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф., засл. прац. освіти України (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *заступник головного редактора*; **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук, ст. дослідник (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *відповідальний секретар*; **В. С. Батиргареева** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **Х. Валкова** – д-р юрид. наук, проф., віце-голова Чеської Кримінологічної асоціації, член Європейського товариства кримінологів (м. Прага, Чеська Республіка); **О. М. Джу́жа** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна); **В. П. Ємельнов** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, проф. (Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна», м. Київ, Україна); **Г. Марковська** – канд. юрид. наук (Університет Англія Раскін, м. Кембридж, Велика Британія); **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **В. І. Павликівський** – д-р юрид. наук, професор (Харківський університет, м. Харків, Україна); **П. Пойман** – д-р юрид. наук, член Комітету Чеського кримінологічного товариства (Празький інститут досліджень з питань безпеки (PSSI), м. Прага, Чеська Республіка); **Є. Л. Стрельцов** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. діяч науки і техніки України, віце-президент Кримінологічної асоціації України (Південний регіональний науковий центр Національної академії правових наук України, м. Одеса, Україна); **В. Б. Харченко** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. М. Храмцов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **О. О. Юхно** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **І. С. Яковець** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Державна установа «Центр пробації», м. Київ, Україна); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ, Україна); **А. М. Яценко** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна).

Статті збірника висвітлюють широке коло наукових кримінологічних і кримінально-правових питань, актуальних проблем боротьби зі злочинністю, вдосконалення національного кримінального законодавства, правового регулювання, інформаційно-аналітичного й організаційно-управлінського забезпечення протидії злочинності в Україні тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів, а також усіх, хто цікавиться проблемами реформування кримінальної юстиції.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Національної академії наук України у розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (www.visnikkau.webnode.com.ua).

ISSN 2304-4756

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

BULLETIN OF CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

Collection of scientific
materials No. 1 (26) 2022

Founder and editor –
Kharkiv National University of
Internal Affairs
Published 2 times per year
Founded in May, 2012

Kharkiv 2022

UDC 343.2(477)(075.8)

BBC 67.9 (4YKP)305

B 45

*Recommended for publishing and distribution through Internet
By the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs
(minutes No. 3 dated from March 30, 2022),
Resolution of the Board of Criminological Association of Ukraine
(minutes No. 3 dated from March 22, 2022)*

EDITORIAL BOARD:

O. M. Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *chief editor*; **O. M. Lytvynov** – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *deputy chief editor*; **Eu. O. Hladkova** – Doctor of Law, senior researcher (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *executive secretary*; **V. S. Batoryhareieva** – Doctor of Law, senior researcher (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems within the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv, Ukraine); **H. Valkova** – Prof., JUDr, CSc a cofounder and Vice-Chairperson of the Czech Criminological Society and a member of the European Society of Criminology; **O. M. Dzhuzha** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine); **V. P. Yemelianov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Zhytnyi** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **K. B. Levchenko** – Doctor of Law, Professor (The International Women's Right Center «La Strada – Ukraine», Kyiv, Ukraine); **A. Markovska** – PhD (Anglia Ruskin University, Cambridge, United Kingdom); **U. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **V. I. PAVLYKIVSKY** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv University, Kharkiv, Ukraine); **P. Pojman** – PhD, Executive Board and founding member of the Czech Society of Criminology (Prague Security Studies Institute (PSSI), Prague, Czech Republic); **Ye. L. Streltsov** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Worker of Science of Ukraine, Vice-President of the Criminological Association of Ukraine (Southern Regional Scientific Center of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Odesa, Ukraine); **V. B. Kharchenko** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Khramtsov** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Yukhno** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **I. S. Yakovets** – Doctor of Law, senior researcher (Probation Center State Institution, Kyiv, Ukraine); **O. N. Yarmysh** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine (Legislation Institute of the Verkhovna rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **A. M. Yashchenko** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).

The articles of the collection highlight a wide range of scientific criminological, criminal and legal issues, relevant problems of crime combating, improvement of the national criminal legislation, legal regulation, information and analytical, organizational and administration guaranteeing of counteracting crime in Ukraine, etc.

For scholars, law enforcement officers, practitioners, post-graduate students, seekers of higher educational establishments, cadets, students and everyone interested in reforming criminal justice issues.

The Editorial Board does not always share the authors' opinion.

The authors of publications have responsibility for authenticity of the scientific material, professional formulation, actual data, citation, proper names, geographic names, as well as the disclosure of facts, which are not for open press, etc.

E-copy of the collection is placed free of charge online on the web-site of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine of the national Ukrainian Law Academy in the section «Scientific periodicals Ukraine», as well as on the web- site of the edition ([www. visnikkau.webnode.com.ua](http://www.visnikkau.webnode.com.ua)).

ХАРЬКОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ АССОЦИАЦИЯ УКРАИНЫ

ВЕСТНИК КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ АССОЦИАЦИИ УКРАИНЫ

Сборник научных трудов
№ 1 (26) 2022

Учредитель и издатель –
Харьковский национальный университет
внутренних дел
Выпускается 2 раза в год
Основан в мае 2012 года

Харьков 2022

УДК 343.2(477)(075.8)

ББК 67.9 (4УКР)305

В 45

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет
Учёным советом Харьковского национального университета внутренних дел
(протокол № 3 от 30 марта 2022 года),
решением правления Криминологической ассоциации Украины
(протокол № 3 от 22 марта 2022 года)*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

А. М. Бандурка – д-р юрид. наук, проф., академик НАПрН Украины, засл. юрист Украины, президент Криминологической ассоциации Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина) – *главный редактор*; **А. Н. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф., засл. работник образования Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина) – *заместитель главного редактора*; **Е. А. Гладкова** – д-р юрид. наук, старший исследователь (Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина) – *ответственный секретарь*; **В. С. Батыргареева** – д-р юрид. наук, ст. науч. сотrud. (Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности имени В. В. Сташиса НАПрН Украины, г. Харьков, Украина); **Х. Валкова** – д-р юрид. наук, проф., вице-глава Чешской Криминологической ассоциации, член Европейского сообщества криминологов (г. Прага, Чешская Республика); **А. Н. Джужа** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист Украины (Национальная академия внутренних дел, г. Киев, Украина); **В. П. Емельянов** – д-р юрид. наук, проф. (Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина); **А. А. Житный** – д-р юрид. наук, проф. (Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, г. Харьков, Украина); **Е. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, проф. (Международный женский правозащитный центр «Ла Страда – Украина», г. Киев, Украина); **А. Марковская** – канд. юрид. наук (Университет Англия Раскин, г. Кембридж, Великобритания); **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, профессор (Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина); **В. И. Павликовский** – д-р юрид. наук, проф. (Харьковский университет, г. Харьков, Украина); **П. Пойман** – д-р юрид. наук, член Комитета Чешского криминологического сообщества (Праздский институт исследований по вопросам безопасности (PSSI), г. Прага, Чешская Республика); **Е. Л. Стрельцов** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН Украины, засл. деятель науки и техники Украины, вице-президент Криминологической ассоциации Украины (Южный региональный научный центр Национальной академии правовых наук Украины, г. Одесса, Украина); **В. Б. Харченко** – д-р юрид. наук, проф. (Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина); **А. Н. Храмцов** – д-р юрид. наук, профессор (Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, г. Харьков, Украина); **А. А. Юхно** – д-р юрид. наук, проф. (Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина); **И. С. Яковец** – д-р юрид. наук, ст. науч. сотrud. (Государственное учреждение «Центр пробации», г. Киев, Украина); **А. Н. Ярмыш** – д-р юрид. наук, проф. член-кор. НАПрН Украины, засл. юрист Украины (Институт законодательства Верховной Рады Украины, г. Киев, Украина); **А. Н. Яценко** – д-р юрид. наук, проф. (Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина).

Статьи сборника освещают широкий круг научных криминологических и уголовно-правовых вопросов, актуальных проблем борьбы с преступностью, усовершенствования национального уголовного законодательства, правового регулирования, информационно-аналитического и организационно-управленческого обеспечения противодействия преступности в Украине и пр.

Для учёных, правоохранителей-практиков, соискателей, адъюнктов, аспирантов, слушателей, курсантов и студентов, а также для всех, кто интересуется проблемами реформирования уголовной юстиции.

Редакционная коллегия не всегда разделяет взгляды авторов публикаций.

За достоверность научного материала, профессионального формулирования, фактических данных, цитат, имён собственных, географических наименований, а также за разглашение фактов, которые не подлежат открытой печати, и пр. несут ответственность авторы публикаций.

Электронная копия сборника размещается в открытом доступе на сайте Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского Национальной академии наук Украины в разделе «Научная периодика Украины», а также на официальном сайте издания (www.visnikkau.webnode.com.ua).

ЗМІСТ

ЮВІЛЕЙ головного редактора Вісника Кримінологічної асоціації України	13
--	----

СТАТТЯ НОМЕРА

СОКУРЕНКО Валерій Васильович, ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ	16
--	----

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ: ОКРЕМІ МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ НОРМАТИВНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ПРИЧИННО- ФАКТОРНОГО КОМПЛЕКСУ ЇХ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД ЗАСТОСУВАННЯ	24
---	----

ПИТАННЯ КРИМІНОЛОГІЇ

БАНДУРКА Олександр Маркович, ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович ПСИХОІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД І ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ	32
ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович, СПИЦИНА Ганна Олександрівна ЗАГАЛЬНИЙ КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ	41
ОРЛОВ Юрій Володимирович КРИМІНАЛЬНИЙ АКЦІОНІЗМ: ВІД СИМВОЛІЧНОСТІ СУБ'ЄКТА ДО СУБ'ЄКТИВІЗАЦІЇ СИМВОЛУ	49
ОЛІШЕВСЬКИЙ Олександр Володимирович НАСИЛЬСТВО ЛЮДИНИ НАД СОБОЮ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	62

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

БОДНАР Ігор Володимирович, КОНДРАТОВ Дмитро Юрійович, КИРІЄНКО Андрій Іванович ВИДИ ДОЗВОЛЕНИХ І ЗАБОРОНЕНИХ ПРЕДМЕТІВ, ВИРОБІВ ТА РЕЧОВИН ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСУДЖЕНИМИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ...	68
---	----

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович, ДАНИЛЬЧЕНКО Юрій Броніславович КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР: ШЛЯХ ДО СИНЕРГІЇ	78
--	----

NONFICTION

ФРІС Павло Львович

ІДЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИЗМУ ...88

ГЛАДКОВА Євгенія Олексіївна,

ОЛІШЕВСЬКИЙ Олександр Володимирович

ЕТНОРЕЛІГІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ: ПОНЯТТЯ, ТЕНДЕНЦІЇ, ФАКТОРИ ТА СТРАТЕГІЯ ПРОТИДІЇ102

БЕЗПАЛЬКО Сергій Вікторович, ШАТРАВА Сергій Олександрович,

ТИМЧИШИН Андрій Михайлович, ДЖАФАРОВА Олена В'ячеславівна,

КРИЦАК Іван Васильович

ОСОБЛИВОСТІ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ВИРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ: ДУХОВНО-ЦІННІСНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ТА КОНКРЕТНІ КРОКИ ЩОДО ВТІЛЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНИХ НАПРАЦЮВАНЬ НА ПРАКТИЦІ116

КРИЦАК Іван Васильович

ВРАЖЕННЯ ВІД ПРОЧИТАНОЇ КНИГИ О. М. ЛИТВИНОВА ТА Ю. В. ОРЛОВА «КРИМІНОЛОГІЯ «СВОГО» ЧАСУ: НАУКОВІ РОЗВІДКИ» АБО МАЙБУТНЄ ХАРКІВСЬКОЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ, ЗАЧАТКИ ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПОДАЛЬШОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ: ДУХОВНО-ЦІННІСНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ 154

Наші автори

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

«ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ» № 1 (26) 2021166

До уваги читачів

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ, ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ В

ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ».168

TABLE OF CONTENTS

ANNIVERSARY of the editor-in-chief of Bulletin of the Criminological Association of Ukraine	13
---	----

THE ARTICLE OF THE ISSUE

Valerii V. SOKURENKO, Oleksii M. LYTVYNOV SYSTEMATIC ANALYSIS OF CRIME PREVENTION	16
---	----

QUESTIONS OF CRIMINAL LAW

Andrii YASHCHENKO RESTRICTIVE MEASURES OF CRIMINAL LEGAL NATURE: INDIVIDUAL CONSIDERATIONS REGARDING THE REGULATORY DEFINITION OF THE CAUSAL COMPLEX OF THEIR IMPLEMENTATION AND GENERAL PRINCIPLES OF APPLICATION	24
---	----

QUESTIONS OF CRIMINOLOGY

Oleksandr M. BANDURKA, Oleksii M. LYTVYNOV PSYCHO HISTORICAL METHOD AND CRIME PREVENTION QUESTIONS	32
Oleksii M. LYTVYNOV, Hanna A. SPITSYNA GENERAL CRIMINOLOGICAL INFLUENCE AS A MEANS OF COUNTERING CRIME	41
Yurii V. ORLOV CRIMINAL ACTIONISM: FROM THE SYMBOLICITY OF THE SUBJECT TO THE SUBJECTIVIZATION OF THE SYMBOL	49
Oleksandr V. OLISHEVSKYI HUMAN VIOLENCE AGAINST THEMSELVES: CRIMINAL LEGAL ASPECT	62

QUESTIONS OF PENAL LAW

Ihor V. BODNAR, Dmytro Yu. KONDRATOV, Andriy I. KIRIENKO, TYPES OF PERMITTED AND PROHIBITED OBJECTS, PRODUCTS AND SUBSTANCES FOR USE BY CONVICTED PENALTIES IN PENALTY INSTITUTIONS	68
---	----

QUESTIONS OF CRIMINAL JUSTICE

Oleksii M. LYTVYNOV, Yurii B. DANYLCHENKO CRIMINOLOGICAL SPACE: THE WAY TO SYNERGY	78
--	----

NONFICTION

Pavel L. FRIS IDEOLOGICAL FUNDAMENTALS OF THE CRIMINAL LAW POLICY OF BOLSHEVISM	88
Yevheniia O. HLADKOVA, Oleksandr V. OLISHEVSKYI THE ETHNO-RELIGIOUS TERRORISM: CONCEPTS, TRENDS, FACTORS AND COUNTERACTION STRATEGY	102
Serhiy V. BEZPALKO, Serhiy O. SHATRAVA, Andriy M. TYMCHYSHYN, Olena V. DZHAFAROVA, Ivan V. KRITSAK FEATURES OF THE SECURITY ENVIRONMENT OF IVANO-FRANKIVSK REGION AND MAKING OF STRATEGIC CRIME COMBATING POLITICS AT THE REGIONAL LEVEL: SPIRITUALLY-VALUED ASPECTS OF THE PROBLEM AND SPECIFIC STEPS TO IMPLEMENT WORKS OF CRIMINOLOGY IN PRACTICE	116
Ivan V. KRITSAK IMPRESSIONS OF WHAT IS READ: O. M. LYTVINOV, YU. V. ORLOV "CRIMINOLOGY" OF ITS TIME: SCIENTIFIC INTELLIGENCE" OR THE FUTURE OF THE KHARKIV CRIMINOLOGICAL SCHOOL, THE RUDIMENTS OF ITS FORMATION AND FURTHER INNOVATION DEVELOPMENT: SPIRITUAL AND VALUE ASPECTS OF THE PROBLEM	154

OUR AUTHORS

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS OF THE SCIENTIFIC WORK ASSEMBLY «BULLETIN OF THE CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE» № 1 (26) 2022	166
--	-----

TO THE ATTENTION OF READERS

REQUIREMENTS FOR FORMATTING SCIENTIFIC ARTICLES THAT ARE PUBLISHED IN THE COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS «BULLETIN OF CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE»	168
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЮБИЛЕЙ главного редактора Вестника Криминологической ассоциации Украины	13
---	----

Статья номера

СОКУРЕНКО Валерий Васильевич, ЛИТВИНОВ Алексей Николаевич СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ	16
---	----

ВОПРОСЫ УГОЛОВНОГО ПРАВА

ЯЩЕНКО Андрей Николаевич ОГРАНИЧИТЕЛЬНЫЕ МЕРЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРА: ОТДЕЛЬНЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ В ОТНОШЕНИИ НОРМАТИВНОЙ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ ПРИЧИННО-ФАКТОРНОГО КОМПЛЕКСА ИХ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ И ОБЩИХ НАЧАЛ ПРИМЕНЕНИЯ	24
---	----

ВОПРОСЫ КРИМИНОЛОГИИ

БАНДУРКА Александр Маркович, ЛИТВИНОВ Алексей Николаевич ПСИХОИСТОРИЧЕСКИЙ ПОДХОД И ВОПРОСЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ	32
ЛИТВИНОВ Алексей Николаевич, СПИЦЫНА Анна Александровна ОБЩЕЕ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ КАК СРЕДСТВО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ	41
ОРЛОВ Юрий Владимирович КРИМИНАЛЬНЫЙ АКЦИОНИЗМ: ОТ СИМВОЛИЧНОСТИ СУБЪЕКТА У СУБЪЕКТИВИЗАЦИИ СИМВОЛА	49
ОЛИШЕВСКИЙ Александр Владимирович НАСИЛИЕ ЧЕЛОВЕКА НАД СОБОЙ: УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ	62

ВОПРОСЫ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРАВА

БОДНАР Игорь Владимирович, КОНДРАТОВ Дмитрий Юриевич, КИРИЕНКО Андрей Иванович ВИДЫ РАЗРЕШЕННЫХ И ЗАПРЕЩЕННЫХ ПРЕДМЕТОВ, ИЗДЕЛИЙ И ВЕЩЕСТВ ДЛЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСУЖДЕННЫМИ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ	68
---	----

ВОПРОСЫ УГОЛОВНОЙ ЮСТИЦИИ

ЛИТВИНОВ Алексей Николаевич, ДАНИЛЬЧЕНКО Юрий Брониславович КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО: ПУТЬ К СИНЕРГИИ	78
---	----

NONFICTION

- ФРИС Павел Львович**
ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ
БОЛЬШЕВИЗМА 88
- ГЛАДКОВА Євгенія Олексіївна,
ОЛІШЕВСЬКИЙ Олександр Володимирович**
ЭТНОРЕЛИГИОЗНЫЙ ТЕРРОРИЗМ: ПОНЯТИЕ, ТЕНДЦИИ, ФАКТОРЫ И
СТРАТЕГИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ 102
- БЕЗПАЛЬКО Сергей Викторович,
ШАТРАВА Сергей Александрович,
ТИМЧИШИН Андрей Михайлович,
ДЖАФАРОВА Елена Вячеславовна,
КРИЦАК Иван Васильевич**
ОСОБЕННОСТИ СРЕДЫ БЕЗОПАСНОСТИ ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ
ОБЛАСТИ И РАЗРАБОТКА СТРАТЕГИИ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ
НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ: ДУХОВНО-ЦЕННОСТНЫЕ АСПЕКТЫ
ПРОБЛЕМЫ И КОНКРЕТНЫЕ ШАГИ ПО ВНЕДРЕНИЮ
КРИМИНОЛОГИЧЕСКИХ РАЗРАБОТОК В ПРАКТИКУ 116
- КРИЦАК Иван Васильевич**
ВПЕЧАТЛЕНИЯ О ПРОЧИТАННОЙ КНИГЕ А. Н. ЛИТВИНОВА И Ю. В.
ОРЛОВА "КРИМИНОЛОГИЯ" СВОЕГО ВРЕМЕНИ: НАУЧНЫЕ
РАЗВЕДКИ" ИЛИ БУДУЩЕЕ ХАРЬКОВСКОЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ
ШКОЛЫ, ЗАЧАТКИ ЕЕ СТАНОВЛЕНИЯ И ДАЛЬНЕЙШЕГО
ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ: ДУХОВНО-ЦЕННОСТНЫЕ АСПЕКТЫ
ПРОБЛЕМЫ 154

Наши авторы

- СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ СБОРНИКА НАУЧНЫХ ТРУДОВ «ВЕСТНИК
КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ АССОЦИАЦИИ УКРАИНЫ» № 1 (26) 2022** 166

Вниманию читателей

- ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ,
КОТОРЫЕ ПУБЛИКУЮТСЯ В СБОРНИКЕ НАУЧНЫХ ТРУДОВ
«ВЕСТНИК КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ АССОЦИАЦИИ УКРАИНЫ»** 168

ЮВІЛЕЙ

головного редактора Вісника
Кримінологічної асоціації України

Вельмишановний Олександр Марковичу!

Від імені та за дорученням редакційної колегії Вісника Кримінологічної асоціації України прийміть найщиріші вітання з ювілеєм, з 85-річчям!

Виходець з простого люду, що народився на благодатній черкаській землі. Черкащина – це край, де зароджувалася Україна. Саме на цій землі процвітала козацька держава на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким. Це – батьківщина Тараса Шевченка. Вона надихала своєю красою, багатством, мужністю і мудрістю Великого Кобзаря. Саме в цьому неповторному краї народився Олександр Маркович Бандурка – засновник і фундатор Харківського національного університету внутрішніх справ. Те натхнення, що надали йому традиції малої батьківщини – він повністю втілює у справі свого життя, продовживши починання своїх великих земляків – патріотів, борців за Україну.

Свій нелегкий шлях служби в різних підрозділах і на різних посадах в органах внутрішніх справ Ви пройшли від лейтенанта до генерал-

полковника, від слідчого до керівника главка. Вас завжди визначали високий професіоналізм, вимогливість перш за все до себе і до підлеглих, відповідальність за доручену справу. А ця справа була дуже складною, вона торкалася зневірених доль, людської біди. Це пронизувало Ваше серце і душу і ніколи не залишало байдужим до чужого болю, який Ви сприймали як власний і завжди бачили спочатку людину, яка потребує допомоги. Ви любите людей, бачите в них добре, вірите в їх можливості та вселяєте віру в себе. Ваша душевна щирість і щедрість вражає, а людяність і доброзичливість захоплює. І саме тому безсумнівним і міцним є взаємозв'язок між Вами і оточуючими. Саме любов до людей, до сім'ї, до своєї роботи веде Вас по життю, і Ви досягли неймовірних висот на цьому шляху.

Ви – Ректор з великої літери, творець найбільш рейтингового закладу вищої освіти правоохоронної спрямованості. Серед його випускників – висококваліфіковані фахівці різних сфер юридичної діяльності, представники влади всіх рівнів, керівники відомств та установ, а також величезна когорта правоохоронців, які кожен день гідно несуть службу в різних куточках України. Ви виховали цілу плеяду науковців, які втілюють в життя найсміливіші задуми та ідеї. Дякуючи Вам, Вашому стратегічному мисленню, концептуальності ідей, нестандартності рішень, що випереджають час, наш університет став осередком новацій навчального, наукового, методичного спектрів, взірцем плідного симбіозу науки і практики, закладом вищої освіти європейського рівня.

Ваша самовіддана праця в ім'я величі України надихає на нові звершення Ваших послідовників, однодумців. Завдяки цьому наш університет сяє яскравою зіркою в українському сузір'ї освіти.

Активною є Ваша законотворча діяльність. Ви були народним депутатом Верховної Ради України чотирьох скликань, за Вашої безпосередньої участі були розроблені і прийняті історичні акти незалежної України: Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення Незалежності України, Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закони України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та ціла низка ключових законів.

Безцінним є Ваш внесок у розвиток кримінологічної науки, її популяризацію, поширення кримінологічних знань серед широких верств населення. Ви – незмінний Президент Кримінологічної асоціації України.

Ваш авторський доробок унікальний. Він вражає енциклопедичністю пізнань, широтою мислення, талантом та оптимізмом, надихає на пошуки нових незвіданих обріїв та зрізів дійсності. Ви автор більш ніж 500 наукових, навчальних, публіцистичних та художніх творів, «людина тисячоліття». Ми, Ваші учні і послідовники, знаємо Вас як державного діяча, політика, вченого, письменника, журналіста. Так, все це про Вас ... а ще Ви Сім'янин з великої літери, вірний чоловік, люблячий батько, дідусь 4 онуків та 4 правнуків. Ви радник, наставник, учитель для наступних поколінь, який

по-батьківськи ставиться і піклується про своїх численних учнів, мудро робить ставку на молодь, вбачаючи перспективу саме у молодих науковцях, яким усіляко допомагає і підтримує. Ціла плеяда Ваших учнів успішно захистили кандидатські (більше 200) та докторські (більше 100) дисертації, у багатьох із них вже є свої наукові школи.

Ваші заслуги на науковому, управлінському, політичному поприщі гідно відзначені державою – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, заслужений юрист АРК Крим, почесний громадянин м. Харків, кавалер усіх нагород МВС України, орденів та медалей інших країн, відзначений різноманітними почесними званнями і преміями за миротворчу, наукову і політичну діяльність, а також працю в літературі і журналістиці.

Вельмишановний Олександр Марковичу! Прийміть найщиріші вітання з Днем народження! Хай Ваше життя щедро колоситься щастям, а тепло наших сердець наповнює невичерпною енергією, оптимізмом, кожен день буде осяяний почуттям любові, взаєморозуміння, а добре здоров'я, гарний настрій стануть запорукою нових творчих звершень. Від усієї душі бажаємо сімейного добробуту, злагоди, щирих добрих друзів, надійних помічників, талановитих учнів.

Редакційна колегія

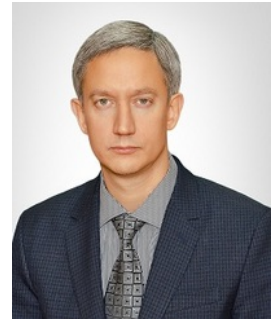

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.93

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

При дослідженні соціальних процесів виникає багато труднощів, оскільки пізнання соціодинаміки – одне з найбільш складних наукових завдань. Основними причинами труднощів є значна параметричність, динамічна нестійкість соціальних процесів, їх багаторівневості і різномасштабність, слабка формалізованість багатьох параметрів, необхідність урахування соціально-психологічних факторів (таких, як співвідношення особистих і групових інтересів, особливості індивідуальної й національної психології при прийнятті рішень та ін.), слабка передбачуваність «людського фактора» і т.п.

Основною проблемою при вивченні соціальних систем є небезпека «потонути» у деталях, сконцентруватися на другорядних питаннях, втративши головне, невірно розставити пріоритети у виділенні визначальних параметрів і процесів. Щоб уникнути даної небезпеки, необхідно рухатися від загального до окремого, від вивчення найбільш загальних закономірностей еволюції подібних систем до дослідження особливостей їх динаміки в конкретних умовах¹.

З наукової точки зору, соціальні системи протидії злочинності

¹ Білоусова О.О., Литвинов О.М. Про системні ознаки протидії злочинності. Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2011. № 4. С. 257-263.

відносяться до широкого класу багатокomпонентних нелінійних динамічних систем розподіленого типу. Такі системи науці відомі¹. Основною їх відмінністю від інших є те, що вони складаються з активних суб'єктів, що здійснюють цілеспрямовану діяльність відповідно до прийнятих рішень. Здатність суб'єктів до зміни стратегії й тактики своєї діяльності на основі управлінських команд без твердої прив'язки до зміни зовнішніх умов робить ці системи внутрішньо нестійкими. Нестійкість збільшується тим, що суб'єкти переслідують часто й прямо протилежні цілі.

Сильна нестійкість цих соціальних систем приводить до того, що погоджена взаємодія суб'єктів можлива лише при чітко налагодженому керуванні (самоуправлінні), причому інтенсивність керуючих впливів повинна перевищувати певний «поріг синхронізації»². В іншому випадку керованість губиться і система розпадається. Крім того, наявність внутрішніх нерівноваг обумовлює існування принципів обмежень на часовий інтервал достовірного прогнозу динаміки соціально-економічних процесів (так званий «обрій передбачуваності»³) і, відповідно, обмежує можливості прогнозування.

Здатність суб'єктів до цілеспрямованої діяльності підвищує роль процесів самоорганізації в соціальних системах. При цьому, незважаючи на внутрішню суперечливість цих систем, логіка самоорганізації має об'єктивний характер. Завдяки процесам самоорганізації формуються стійкі стани, до яких еволюціонують соціальні системи незважаючи на різні перипетії своєї історії.

Здатність до самоорганізації і, як наслідок, стійкість до зовнішніх впливів обумовлена здатністю до виникнення когерентних станів у системі, тобто здатністю окремих підсистем і елементів синхронізувати свої дії на основі погодженого прийняття рішень. Погодженість досягається, як правило, у результаті інформаційної взаємодії елементів. В інформаційному характері взаємодії полягає причина її ефективності: низька витратність дозволяє охопити інформаційним полем всю систему цілком і синхронізувати усі без винятку її елементи. Але з іншого боку, у цьому ж – причина уразливості когерентних станів: інформаційні зв'язки легко порушити⁴.

Аналіз системи протидії злочинності показує, що в ній існують певні стійкі закономірності соціальної самоорганізації, що визначають логіку розвитку відповідних процесів. При цьому необхідно враховувати наступне.

По-перше, специфічними особливостями даних систем є:

¹ Эбелинг В. Образование структур при необратимых процессах. Введение в теорию диссипативных структур. М. : Мир, 1979; Ахромеева Т.С. и др. Нестационарные структуры и диффузионный хаос. М. : Наука, 1992; Шредер М. Хаос и степенные законы (Регулярная и хаотическая динамика). М. : МГИРК, 2001.

² Малков С.Ю. Применение методов синергетики к анализу социальных систем. *Стратегическая стабильность*. 1997. № 1. С. 51.

³ Аршинов В.И., Буданов В.Т. Синергетика – эволюционный аспект. *Самоорганизация и наука: опыт философского осмысления*. М., 1994. С. 239.

⁴ Управление, информация, интеллект / Под ред. А.И.Берга и др. М. : Мысль, 1976. С. 192.

– багатоелементність (елементами є індивіди, соціальні групи, громадські об'єднання, правоохоронні органи, органи влади тощо). Елементи мають розходження, причому основною причиною виникнення і посилення розходжень є соціальні взаємодії елементів у системі;

– уразливість елементів систем протидії злочинності до зовнішніх дестабілізуючих впливів. Для того щоб вижити, елементам необхідно проявляти активність, витрачати наявну в них енергію, що вимагає постійного поповнення наявної в них ресурсної бази;

– прагнення елементів максимізувати індивідуальну «функцію корисності», створити запаси ресурсів для забезпечення гарантій виживання;

– обмеженість доступної до використання ресурсної бази і, як наслідок, антагоністичність (суперечливість) інтересів елементів систем, обумовлена необхідністю боротьби за обмежений ресурс;

– нелінійний характер взаємодії елементів системи, що характеризується позитивним зворотним зв'язком: у конкурентній боротьбі перемагає найсильніший (що має більше переваг), у результаті чого він стає ще сильнішим (влада породжує владу). Нелінійний процес збільшення переваг обмежений або загальною кількістю ресурсу, або індивідуальними можливостями суб'єкта освоїти і обробити придбаний ресурс, а також забезпечити його охорону від зазіхань конкурентів;

– граничний характер процесів: реальна віддача від зусиль, прикладених для досягнення будь-якої мети, виникає лише тоді, коли зусилля перевищать певне граничне значення. До цього віддача від прикладених зусиль практично відсутня;

– інерційність поведінки суб'єктів, наявність деякого часового запізнювання реакції суб'єктів на зміну зовнішніх умов;

– здатність елементів системи протидії злочинності до усвідомленого цілепокладання і до рефлексії із приводу своїх дій і дій інших суб'єктів.

По-друге, нелінійний характер взаємодії суб'єктів протидії злочинності і обмеженість ресурсів визначають специфіку динамічних процесів в системі: діалектику розвитку відображає не формула «теза – антитеза – синтез», а формула «теза – антитеза – тимчасовий компроміс». Протиріччя, що мають місце в ході функціонування протидії злочинності не знімаються у процесі розвитку системи, а існують завжди, забезпечуючи хаос на мікрорівні. На макрорівні реалізується тимчасовий компроміс, обумовлений зовнішніми умовами і наявними ресурсними обмеженнями. Коли вони змінюються, динамічна рівновага порушується, починається нова боротьба суб'єктів з виходом на новий компромісний рівень. Отже, не буде протиріч – не буде і розвитку системи протидії злочинності.

По-третє, загальна тенденція соціальної динаміки функціонування системи протидії злочинності – збільшення нерівності з появою надлишкового ресурсу. При нестачі ресурсу – об'єднання зусиль суб'єктів протидії заради виживання і зменшення нерівності (спрощення системи). Загальний принцип соціальної динаміки: хаос на мікрорівні – порядок на

макрорівні, випробовується все, що можливо (не заборонено об'єктивними законами), але закріплюється у вигляді соціальних структур тільки те, що є стійким до зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих процесів і впливів.

По-четверте, забезпечення стійкості системи протидії злочинності, необхідне для «виживання», в умовах наявності перманентних протиріч між її елементами є нетривіальним завданням. Влада шляхом проб і помилок виробляє механізми протидії злочинності, стримування і противаг, компенсації внутрішніх напружень, що дозволяють досягти стійкості системи в цілому. До таких механізмів відносяться:

- пряме владне регулювання відносин між елементами, здійснюване органами управління системи протидії злочинності;
- обмеження сваволі дій елементів управління за допомогою законів, нормативних імперативів, що вимагають виконання і спрямованих на згладжування наявних протиріч (обмеження хаосу);
- ідеологічні й соціально-психологічні засоби стримування агресивних інтенцій (правове виховання, ідеологія).

Ті системи протидії злочинності, яким вдається виробити ефективну систему компенсації внутрішніх напружень, виживають. Ті ж, яким це не вдається, в остаточному підсумку розпадаються або гинуть у конкурентній боротьбі з іншими системами.

По-п'яте, можливими є як еволюційний, так і революційний (через кризи) типи розвитку системи протидії злочинності.

Еволюційний процес заснований на здатності соціальних систем до адаптації до умов зовнішнього середовища шляхом варіації способів функціонування. Варіації мають, як правило, випадковий характер (перебір можливих варіантів розвитку), і більша частина з них вибраковується в результаті взаємодії із середовищем. Факторами відбраковування для суб'єктів є конкуренція середовищі. Виживає більш пристосований і більш стійкий до зовнішніх дестабілізуючих впливів. Стратегії виживання потім закріплюються через закони, соціальні інститути і т.п.

Суть розвитку через кризи полягає в тому, що соціальні системи в процесі адаптації до зовнішнього середовища мають тенденцію до ускладнення своєї організації, що забезпечує їм більш високий рівень спеціалізації у використанні наявної ресурсної бази. У процесі функціонування системи протидії злочинності впливають на оточуюче середовище і змінюють його. У результаті змін, що накопичились, сформована організація системи перестає відповідати новим зовнішнім умовам і виникає криза, що може закінчитися дестабілізацією і розпадом системи. Найбільш уразливі в кризових умовах, як правило, верхні рівні організаційної ієрархії, оскільки вони є найбільш спеціалізованою частиною системи. Тут можливі два результати.

У першому випадку верхнім рівням ієрархії системи протидії злочинності (органам її управління) в результаті цілеспрямованих зусиль вдається переорганізувати (реформувати) систему і зробити її більш адекватною зовнішнім умовам, що змінилися. Це – «реформаторський»

сценарій розвитку кризової ситуації без незворотного руйнування системи.

У другому випадку адаптаційних можливостей системи виявляється недостатніми і криза спричиняє її розпад, що супроводжується знищенням спеціалізованих верхніх рівнів її організаційної ієрархії. Подальша еволюція йде шляхом організації функціонування нової системи, що відповідатиме новому рівню поставлених завдань. Це – «катастрофічний» сценарій розвитку, що приводить до найбільш різких змін системи.

По-шосте, на різних стадіях своєї еволюції система протидії злочинності має різну чутливість і уразливість до зовнішніх впливів. Найбільшу загрозу несуть навмисні зовнішні впливи в кризові періоди, коли система в значній мірі хаотизована. У цьому випадку навіть не дуже інтенсивний зовнішній вплив може завдати напрямок розвитку системи і вплинути на характер її подальшої організації.

По-сьоме, для системи протидії злочинності характерною є можливість різноманітного розвитку, обумовлена тим, що в них є, як правило, існує не один, а кілька центрів прийняття управлінських рішень. Те, в якому стані перебуватиме система через якийсь час, залежить від багатьох факторів і значною мірою від цілеспрямованої діяльності органа управління. Проте, можливості цих органів, з одного боку, не безмежні, а з іншого – саме від органів управління залежить, у якому стані в остаточному підсумку виявиться система. Для ефективного управління протидією злочинності слід знати структуру можливих станів, а також способи трансформації системи з одного стану в інший.

Аналіз конкретних проявів зазначених закономірностей через призму функціонування різних систем протидії злочинності є основою дослідження процесів їх організації, самоорганізації та еволюції. Вихідними положеннями для такого аналізу є наступні.

Системи протидії злочинності – це утворення активних суб'єктів, що прагнуть забезпечити собі найкращі умови виживання при обмеженні наявних ресурсів (матеріальних, часових).

Особливостями протидії злочинності, як виду соціально-корисної діяльності, є:

- 1) об'єктивно існують обмеження на доступний до використання ресурс;
- 2) перманентна нестача ресурсу на всіх, що приводить до постійної боротьби за ресурс (усередині системи і між системами);
- 3) нерівномірність розподілу ресурсу між індивідами і соціальними групами, що викликає соціальну.

З цього випливає, що для систем протидії злочинності характерною є внутрішня нестійкість. Аби домогтися стійкості системи до зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих впливів, треба вирішити три основні проблеми:

– забезпечити можливість економічного виживання (забезпечення матеріальних потреб членів);

– забезпечити соціально-психологічну стабільність при наявності антагоністичних інтересів елементів системи (зниження конфліктності усередині);

– забезпечити ефективне управління. Оскільки протидія злочинності – розподілена система, завданням управління є забезпечення погодженого функціонування всіх її підсистем.

Умови ефективності:

– з боку керуючих систем – уміння управляти і наявність необхідних для здійснення управління засобів;

– з боку керованих – згода (бажання) бути керованими в умовах наявного соціального оточення.

Якщо ці проблеми вдається вирішити, то формується структура організації системи протидії злочинності, що володіє стійкістю і має шанс на виживання. Якщо ці проблеми не вдається вирішити, система гине (розпадається).

Способи вирішення проблем стійкості системи протидії злочинності істотно залежать від заданих зовнішніх умов (найважливішими з яких є характеристики наявного ресурсу) і від характеристик використання ресурсів (найважливішими з яких є форма і параметри виробничої функції). Найбільш характерними для протидії злочинності є дві ситуації:

– основний виробничий ресурс жорстко обмежений, але постійний;
– основний виробничий ресурс змінюється (збільшується або зменшується).

Дослідження внутрішньої стійкості систем протидії злочинності проводиться на основі аналізу і моделювання взаємодій між різними суб'єктами протидії. Для опису цих взаємодій може бути використаний наступний алгоритм. У системі виділяються головні підсистеми (соціальні інститути), які визначають особливості її функціонування. Як основні характеристики для опису кожної з підсистем використовуються наступні дані: чисельність розглянутого суб'єкта і сумарні матеріальні ресурси. На основі вирішення диференціальних рівнянь, що описують динаміку даних величин, визначаються залежності.

Ці залежності є результатом наступних процесів.

1. Внутрішні процеси:

– зміна чисельності групи в результаті соціальних пертурбацій, що залежать від умов розвитку і трансформації соціуму;
– збільшення кількості дефектів функціонування.

2. Міжгрупові процеси:

– перехід з однієї соціальної групи в іншу (соціальна мобільність);
– зменшення чисельності групи внаслідок антагоністичної взаємодії з іншими групами;

– перерозподіл матеріальних благ між двома групами (наси́льницьке, або обумовлене традиціями, звичаями, політичною культурою вилучення благ в одній групі на користь іншої);

– матеріальні витрати в ході міжгрупової взаємодії (управління, підтримання порядку, ведення конфліктів);

– збільшення продуктивності праці в тій або іншій групі.

Якщо перекласти аналіз конкретних процесів функціонування протидії злочинності на математичну мову, то алгоритм застосування наведеного підходу складатиметься з наступних етапів:

1. Виділення структурних елементів системи, кожен з яких надалі розглядається, як єдине ціле.

2. Визначення зв'язків між ними і виконуваними ними функціями (при цьому необхідно, щоб виділені суб'єкти протидії злочинності були досить однорідними за складом і їхні члени виконували схожі функції).

3. Якісний опис ознак елементів системи і міжсистемних зв'язків.

4. Побудова в загальному виді системи рівнянь, що описують дані процеси.

5. Конкретизація коефіцієнтів у рівняннях.

6. Запис моделі у вигляді системи диференціальних рівнянь із правими частинами, що залежать від параметрів функціонування протидії злочинності.

7. Виділення параметрів і початкових даних областей, що відповідають розглянутим реальним процесам протидії.

8. Дослідження властивостей системи в обраній області параметрів за допомогою математичного моделювання з метою визначення можливих варіантів еволюції системи; дослідження стійкості системи до внутрішніх і зовнішніх впливів.

Не зважаючи на те, що описаний алгоритм орієнтований в основному на дослідження стійкості, реально він дозволяє вивчати питання стабільності соціальних систем і ефективності систем управління, оскільки від цих факторів істотно залежать параметри системи.

Дослідження стійкості системи протидії злочинності можна провести і на основі аналізу і моделювання конкурентної боротьби суб'єктів протидії злочинності один з одним, що включає в себе як економічну, так і політичну складову. Базова модель конкурентної боротьби сформована на основі формалізації загальних закономірностей, що характеризують взаємодію політичних, соціально-економічних, соціокультурних, інформаційних підсистем. Вона являє собою систему диференціальних рівнянь, що описують зміну співвідношення сил різних суб'єктів у результаті конкурентної боротьби, та враховує: час; просторові координати; показник домінування; ступінь впливу. При цьому перша частина рівняння має описувати процес відтворення (поновлення) суб'єкта протидії злочинності, а друга – зниження його потенціалу внаслідок природних процесів (саморуйнування) і внутрісистемної боротьби (конкуренція підсистем між собою). Залежно від цілей дослідження запропонований підхід дозволить змодельовати різні аспекти конкурентної боротьби суб'єктів протидії злочинності: економічні, політичні, ідеологічні та ін.

Стаття надійшла до редакції 08.01.2022

Валерий Васильевич СОКУРЕНКО,

доктор юридических наук, профессор,

заслуженный юрист Украины

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,

доктор юридических наук, профессор,

заслуженный работник образования Украины

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Статья посвящена проблемам системного анализа противодействия преступности на основе различных подходов. Описанные алгоритмы, ориентированные на исследование устойчивости систем, реально позволяют изучать вопросы стабильности данных систем и эффективности систем управления, поскольку от этих факторов существенно зависят параметры противодействия преступности.

Ключевые слова: *противодействие преступности, система, управление, функционирование, условие, параметр, стабильность.*

Valerii V. SOKURENKO,

Doctor in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Oleksii M. LYTUVYNOV,

Doctor in Law, Professor,

Honored Worker of Education of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

SYSTEMATIC ANALYSIS OF CRIME PREVENTION

The article is devoted to the problems of systematic analysis of crime prevention based on different approaches. The described algorithms, focused on the study of the stability of systems, really allow us to study the stability of these systems and the effectiveness of management systems, as these factors significantly depend on the parameters of crime prevention.

Key words: *crime prevention, system, management, functioning, condition, parameter, stability.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 343.2+342.8

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ: ОКРЕМІ МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ НОРМАТИВНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ПРИЧИННО- ФАКТОРНОГО КОМПЛЕКСУ ЇХ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД ЗАСТОСУВАННЯ

Постановка проблеми. Правове реагування на порушення різних форм кримінально-правових заборон, передбачених в Особливій частині Кримінального кодексу України (далі – КК), традиційно здійснюється органами кримінальної юстиції завдяки реалізації низки каральних заходів кримінально-правового характеру, провідне місце серед яких посідають різні види покарань. Але окрім таких каральних заходів у кримінальному законодавстві України знаходить своє нормативне вираження й низка інших відмінних від них заходів кримінально-правового впливу, заснованих як на примусі чи недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, так і на заохоченні позитивної посткримінальної поведінки особи.

Одним із таких інших кримінально-правових заходів є обмежувальні заходи, передбачені розділом XIII-1 Загальної частини КК (ст. 91-1 КК). Застосування цих заходів зумовлює певну діяльність суду, що полягає в ухваленні рішення про покладання на кривдника визначених у ч. 1 ст. 91-1 КК заборон або обмежень його прав і свобод одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням від покарання чи кримінальної відповідальності, та закріплення їх у визначеній законом формі, з дотриманням певних правил. Отже, під час такої діяльності суд змушений вирішувати низку питань, як пов'язаних з констатацією передумов та підстав їх застосування, так і пов'язаних з індивідуалізацією

цих засобів кримінально-правового впливу, хоча у КК чітких вказівок щодо останнього немає.

У теорії кримінального права різні аспекти проблематики обмежувальних заходів кримінально-правового характеру у випадку порушення кримінально-правових заборон, пов'язаних з домашнім насильством, висвітлювали Д. О. Балабанова, О. О. Дудоров, А. А. Васильєв, О. О. Книженко, Т. І. Нікіфорова, К. А. Новікова, М. І. Хавронюк, О. В. Харитонова, В. В. Шаблистий, О. А. Шаповалова, А. Я. Шинкарчук, О. І. Ющик та багато інших дослідників. Вочевидь, їх роботи стали вагомим внеском у вивчення вказаної проблематики. Разом з цим, значною мірою вільною зоною наукового пошуку залишається саме проблематика, пов'язана не лише з визначенням передумов та підстав їх застосування, але й з індивідуалізацією цих засобів державного реагування. Сьогодні без перебільшення можна констатувати, що стан наукових розробок причинно-факторного комплексу здійснення цих заходів впливу, за своїм змістом зазвичай є фрагментарним і навіть описовим. При цьому, проблематика нормативної визначеності загальних засад їх застосування взагалі знаходиться поза увагою як представників вітчизняної доктрини кримінального права, так і судової гілки влади, від яких залежить їх безпосередня реалізація. Вказане власне й обумовлює зацікавленість до обраної тематики наукової публікації та її науково-практичне значення.

Мета цієї статті полягає у дослідженні причинно-факторного комплексу здійснення обмежувальних заходів кримінального правового характеру та загальних засад їх застосування і виробленню на цій підставі власних узагальнених висновків спрямованих на подальший розвиток наукового уявлення про передумови та підстави їх здійснення та удосконалення практики правозастосовного втілення через дотримання окремих правил або критеріїв.

Виклад основного матеріалу. Опрацювання загальної та спеціальної кримінально-правової літератури дозволяє дійти висновку, що дослідження причинно-факторного комплексу здійснення обмежувальних заходів кримінально-правового характеру, знаходиться наразі на початковому етапі свого становлення і єдності з цього питання серед наукової спільноти немає, незважаючи на те, що окремі вітчизняні дослідники стверджують зворотне¹. У першу чергу, це пов'язано з новизною цих заходів впливу, адже в системі Загальної частини КК вони з'явилися не так давно². Серед вітчизняних дослідників, які так чи інакше торкалися цього питання, можна виділити, насамперед, О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка, на думку яких, підставою застосування до особи обмежувальних заходів, передбачених ст.

¹ Нікіфорова Т. І. Підстави та умови застосування обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. *Університетські наукові записки*. 2021. № 1 (79). С. 102.

² Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n41> (дата звернення: 11.02.2022).

91-1 КК, є вчинення нею злочину, пов'язаного з домашнім насильством, а умовами, за яких такі заходи можуть бути застосовані: 1) призначення особі покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; 2) звільнення особи з підстав, передбачених КК України, від кримінальної відповідальності чи покарання¹. Аналогічної позиції дотримується й Т. І. Нікіфорова².

А. Я. Шинкарчук вважає, що підставою застосування обмежувальних заходів є вчинення особою кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством. Водночас умовами їх застосування є: а) встановлені судом інтереси потерпілого від такого кримінального правопорушення; б) досягнення кривдником на момент вчинення домашнього насильства 18-річного віку, а також у випадку їх застосування одночасно з покаранням – призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі³.

К. А. Новікова підставу обмежувальних заходів бачить в юридичному факті, із настанням якого у держави з'являється повноваження щодо призначення обмежувальних заходів конкретній особі. На її думку, за чинним КК України така підстава є двоєдиною, тобто складається з двох обов'язкових елементів. Перший елемент підстави (його можна іменувати фактичним) визначається словами закону «вчинення домашнього насильства»; другий (його можна іменувати юридичним) – словами закону «одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням ... від кримінальної відповідальності чи покарання»⁴.

Коментуючи наведені доктринальні позиції, хотілося б зазначити, що вчинення особою як злочину, так і кримінального проступку, пов'язаного з домашнім насильством, не зважаючи на те, що у ч. 1 ст. 91-1 КК згадки про це немає, навряд чи є тією підставою, з якою пов'язано застосування обмежувальних заходів. Річ у тім, що підставу реалізації низки кримінально-правових явищ, у тому числі й застосування обмежувальних заходів, слід пов'язувати з тією певною виключною причиною, наявність якої робить неминучим зазнавання кривдником визначених законом негативних кримінально-правових наслідків. Вчинення кривдником кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, не є тією виключною причиною, з наявністю якої обумовлюється необхідність зазнавання ним відповідних заборон або обмежень прав і свобод. У зв'язку з цим, уявляється, що вчинення такого кримінального правопорушення є не підставою, а, скоріше, однією з передумов застосування обмежувальних

¹ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. С. 48; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 271–272; Нікіфорова Т. І. Підстави та умови застосування обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. *Університетські наукові записки*. 2021. № 1 (79). С. 102.

² Нікіфорова Т. І. Підстави та умови застосування обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. *Університетські наукові записки*. 2021. № 1 (79). С. 102.

³ Шинкарчук А. Я. Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право», 08 «Право» / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. С. 100.

⁴ Новікова К. А. Ознаки та поняття обмежувальних заходів у Кримінальному кодексі України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. Вип. 39. С. 56.

заходів, до яких додатково ще належать: а) прийняття судом рішення про призначення особі покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також звільнення особи від кримінальної відповідальності чи покарання; б) досягнення кривдником на момент вчинення домашнього насильства 18-річного віку. До речі, А. Я. Шинкарчук у своєму дослідженні більш послідовно, з наведенням наявних прикладів судової практики, обґрунтовує думку про те що, кримінально-правове реагування на різні прояви домашнього насильства обумовлено вчиненням не лише злочину, але й кримінального проступку, хоча і розглядає цю обставину як підставу, а не передумову для такого реагування¹.

Підставою ж застосування цих заходів впливу є наявність загрози безпосередньої небезпеки для потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством. О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк, посилаючись на п. 265 ст. 52 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (далі – Конвенція Ради Європи), влучно зазначають, що термін «безпосередня загроза» стосується будь-яких ситуацій домашнього насильства, в яких шкода спричинена потерпілому виявляється неминучою або вже матеріалізувалася і може трапитися знову². Слід звернути увагу на те, що у цьому випадку ми певним чином уточнюємо раніше висловлену свою позицію з цього приводу³. Отже, лише загроза безпосередньої небезпеки для життя та здоров'я потерпілого від домашнього насильства, а також загроза повторення вже порушених його законних прав і свобод є тією необхідною причиною, яка власне й зумовлює застосування судом будь-якого з тих заходів, що передбачені у ч. 1 ст. 91-1 КК.

Доречно звернути увагу й на те, що застосування обмежувальних заходів залежить не лише від констатації наявності відповідних передумов та підстави їх здійснення, але ще й від урахування судом загальних засад їх застосування. З цього приводу вже цитована нами А. Я. Шинкарчук зазначає, що законодавчі положення, передбачені ч. 3 ст. 91-1 КК, визначаючи строки застосування обмежувальних заходів, вочевидь свідчать й про те, що прийняття рішення про визначення конкретного строку їх застосування, не говорячи вже про подальше продовження раніше призначеного такого строку, здійснюється судом з урахуванням загальних правил їх застосування, до яких належить врахування: а) характеру та ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством; б) характеристик особи винного кривдника;

¹ Шинкарчук А. Я. Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право», 08 «Право» / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. С. 127–130.

² Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. С. 48–49.

³ Яценко А. М. Обмежувальні заходи: деякі міркування щодо законодавчої регламентації у Загальній частині КК України // Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матер. міжнар. наук.-практ. конф. 18–19 жовтня 2018 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С. 367–369.

в) обставин, що пом'якшують або обтяжують кримінально-правовий вплив¹.

Висловлюючи своє ставлення до вищенаведеного, зазначимо, що вочевидь слід погодитися з тим, що положення ч. 3 ст. 91-1 КК певним чином закріплюють окремі правила застосування цих засобів кримінально-правового впливу. Однак, напевно чи наведені дослідницею обставини належать до тих критеріїв, які має враховувати суд під час прийняття рішення про застосування будь-якого з таких обмежувальних заходів. Така позиція виглядає сумнівною хоча б виходячи з того, що вони більше нагадують вимоги загальних засад призначення покарання, а не застосування будь-яких інших заходів кримінально-правового впливу, за виключенням хіба, що характеристик особи винного кривдника.

Доречно також зазначити, що законодавча конструкція ст. 91-1 КК, взагалі не дозволяє здійснити будь-яке біль-менш чітке уявлення про якісь вказівки щодо таких загальних засад або правил. З її змісту лише вбачається, що обмежувальні заходи до особи, яка вчинила домашнє насильство, суд може застосувати тільки в інтересах потерпілого від домашнього насильства на загальний строк від одного до трьох місяців або продовжений строк від трьох до 12 місяців. Відповіді на те, що ж власне слід розуміти під інтересами потерпілого від домашнього насильства, кримінальний закон не надає. Важко його знайти і в спеціальній літературі та в судовій практиці, в якій уваги на це чомусь не приділяється. Водночас все ж таки певні орієнтири з цього приводу передбачені в окремих положеннях Конвенції Ради Європи. Зокрема, положення її п. 260 ст. 51 «Оцінка ризиків та керування ризиками» декларують обов'язок уповноважених органів ефективно оцінювати й складати план керування ризиками безпеки, які стоять перед кожною окремою жертвою в кожному окремому випадку. Скажімо, багато кривдників погрожували своїм жертвам серйозним насильством, зокрема смертю, та піддавали своїх жертв серйозному насильству в минулому, а тому будь-яка оцінка ризику та керування ризиком вимагає врахування вірогідності повторного насильства, особливо смертоносного, і достатній мірі оцінки серйозності ситуації². Не зважаючи на те, що Україна цю Конвенцію Ради Європи ще й досі не ратифікувала, хоча і підписала у 2011 р., її окремі положення очевидно, що зумовлюють відповідної оцінки та врахування судом під час застосування тих положень КК, які вже були імплементовані у національне кримінальне законодавство. У цьому випадку, насамперед, йдеться про впровадженні у КК обмежувальні заходи кримінально-правового характеру.

До цього варто додати й те, що ефективній оцінці ризиків очевидно сприятиме врахування уповноваженими органами, скажімо, наявності у кривдника будь-якого виду вогнепальної (пневматичної, мисливської) або

¹ Шинкарчук А. Я. Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право», 08 «Право» / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. С. 109.

² Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь Стамбул (Туреччина). Сквира : ТОВ «Дорадо-Друк», 2014.

холодної зброї чи інших подібних предметів, ступеня зловживання алкогольними та наркотичними засобами, залежності від азартних ігор, його психологічного стану, зокрема, схильності до насильства, сексуальних збочень і т. ін., а також врахування будь-яких інших наявних негативних характеристик винного кривдника.

З огляду на це, уявляється, що зокрема загальні засади (правила) застосування обмежувальних заходів кримінально-правового характеру, можуть бути репрезентовані такими можливим положеннями. Так, «Суд застосовує передбачені частиною першою статті 91-1 КК заходи:

1) в межах строків, визначених ч. 3 ст. 91-1 КК;

2) враховуючи ступінь загрози конкретної небезпеки для потерпілого, виходячи з оцінки наявності у кривдника будь-якого виду вогнепальної (пневматичної, мисливської) або холодної зброї чи інших подібних предметів, ступеня зловживання алкогольними та наркотичними засобами, ступеня залежності від азартних ігор, психологічного стану кривдника та його схильності до насильства, а також інших негативних характеристик винної особи».

Отже, не можна не погодитися з тими вітчизняними науковцями, які звертають увагу на те, що застосування обмежувальних заходів, будучи правом суду, здійснюється виключно в «інтересах потерпілого», а тому суд як *не може застосовувати*, так і *не може не застосовувати* до особи, яка вчинила домашнє насильство, обмежувальні заходи, проігнорувавши позицію потерпілого і не пояснивши у вироку чи ухвалі, чому саме він не застосував жодного із зазначених заходів або, навпаки, застосував декілька таких заходів або будь-який один з них¹. Але тут доречно звернути увагу на те, що в жодному випадку з проаналізованих нами обвинувальних вироків та ухвал мотивування судом необхідності або навпаки недоцільності застосування будь-яких обмежувальних заходів, передбачених ч. 1 ст. 91-1 КК, в них було відсутнє. Така практика, уявляється, навряд чи повинна мати схвальну оцінку. Так, скажімо, у мотивувальній частині обвинувального вироку Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області зазначено, що при призначенні покарання у вигляді штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 850 (вісімсот п'ятдесят) гривень, обвинуваченому О. суд застосовує вимоги ст. 91-1 КК України, якими передбачені обмежувальні заходи до осіб, які вчинили домашнє насильство. Тобто в інтересах потерпілої від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, а саме, в цьому випадку відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 91-1 КК України на обвинуваченого необхідно покласти обов'язок щодо заборони перебування його в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від

¹ Ющик О. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 301; Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Баїте, 2019. С. 48-49.

домашнього насильства¹. Схожим чином вирішено питання про застосування або, навпаки, не застосування обмежувальних заходів і в інших обвинувальних вироках та ухвалах суду².

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що причинно-факторний комплекс здійснення обмежувальних заходів становить сукупність визначених законом України про кримінальну відповідальність передумов та підстави. Такими передумовами є: вчинення кривдником кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством; прийняття судом рішення про призначення особі покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також звільнення особи від кримінальної відповідальності чи покарання; досягнення кривдником на момент вчинення домашнього насильства 18-річного віку. Підставою застосування цих заходів впливу є наявність загрози безпосередньої небезпеки для потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, тобто наявність будь-яких ситуацій домашнього насильства, в яких шкода спричинена потерпілому виявляється неминучою або вже матеріалізувалася і може трапитися знову (п. 265 ст. 52 Конвенції Ради Європи). Крім того, застосування обмежувальних заходів має здійснювати з дотриманням загальних засад їх застосування. До останніх належать їх застосування в межах строків, передбачених ч. 3 ст. 91-1 КК, з урахуванням ступеня загрози конкретної небезпеки для потерпілого, виходячи з оцінки наявності у кривдника будь-якого виду вогнепальної (пневматичної, мисливської) або холодної зброї чи інших подібних предметів, ступеня зловживання алкогольними та наркотичними засобами, ступеня залежності від азартних ігор, психологічного стану кривдника та його схильності до насильства, а також інших негативних характеристик винної особи.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2022

Андрей Николаевич ЯЩЕНКО,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

ОГРАНИЧИТЕЛЬНЫЕ МЕРЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРА: ОТДЕЛЬНЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ В ОТНОШЕНИИ НОРМАТИВНОЙ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ ПРИЧИННО-ФАКТОРНОГО КОМПЛЕКСА ИХ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ И ОБЩИХ НАЧАЛ ПРИМЕНЕНИЯ

Статья посвящена исследованию причинно-факторного комплекса

¹ Вирок Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області від 11.03.2020 року по справі № 483/1562/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88129436>.

² Вирок Жовківського районного суду Львівської області від 04.06.2020 по справі № 444/737/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89632817>; Вирок Трускавецького міського суду Львівської області від 12.08.2020 по справі № 457/529/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90951579>; Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 20.11.2020 року по справі № 335/6390/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92981055>.

осуществления ограничительных мер уголовного правового характера и общих начал их применения и выработке на этом основании собственных обобщающих выводов, направленных на дальнейшее развитие научного представления о предпосылках и основаниях их осуществления и совершенствования практики правоприменительного воплощения через соблюдение отдельных правил или критериев.

Ключевые слова: ограничительные меры, домашнее насилие, обидчик, потерпевший от домашнего насилия, интересы потерпевшего.

Andrei M. Yashchenko,

Doctor of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

RESTRICTIVE MEASURES OF CRIMINAL LEGAL NATURE: INDIVIDUAL CONSIDERATIONS REGARDING THE REGULATORY DEFINITION OF THE CAUSAL COMPLEX OF THEIR IMPLEMENTATION AND GENERAL PRINCIPLES OF APPLICATION

The article is devoted to the study of the causal complex of restrictive measures of criminal law and general principles of their application and development on this basis of their own generalized conclusions aimed at further development of scientific understanding of the prerequisites and grounds for their implementation and improvement of law enforcement practice through compliance with certain rules or criteria.

Key words: restrictive measures, domestic violence, abuser, victim of domestic violence, interests of the victim.

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9

Олександр Маркович БАНДУРКА,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України, заслужений юрист України,
президент Кримінологічної асоціації України

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
відповідальний секретар
Кримінологічної асоціації України

ПСИХОІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД І ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Психоісторичний підхід розставляє свої акценти у вивченні соціальних процесів у кожному історичну епоху.

У життєвій драмі сьогоденного світу чи не найбільш затребуваним сюжетом є інформаційно-мережевий мейнстрім. Його координати, фактура і вектори окреслюються і оцінюються по-різному, як правило, залежно від аксіоматики і концептуальних положень тієї чи іншої наукової школи, «фабрики думки», експертного співтовариства, думок політиків і журналістів. В наш час здійснюється перехід до принципово нової парадигми мислення – багатовимірності. Цей перехід передбачає революцію в категоріальному каркасі наукового і філософського знань, пошук інших їх логіко-методологічних підстав»¹.

В інформаційну еру людина не стає автоматично сучасником тих людей, ідей і предметів, з якими природним чином співпала. Сучасником необхідно ставати за допомогою психологічних процесів. Ставати сучасником – актуальне завдання для всіх видів соціальних практик. Так,

¹ Дубина М.А. Современные концепции многомерности как новой парадигмы мышления. *Вестник Московского университета*. Сер. 7. Философия. 2002. № 2. С. 45.

професор університету вважає свою наукову концепцію підсумком розвитку науки і підсумком своєї особистої діяльності, а його студент цю ж концепцію вважає класикою, що лежить в основі його власного пошуку і вимагає радикального доповнення, якщо не перегляду. Це потенційно благополучна ситуація, ситуація розвитку, але вона вимагає істотних зусиль, і навіть щасливих випадковостей з усіх боків для того, щоб утворилися єдині час і простір особистісної ідентифікації. Ставати сучасником значить включатися в ситуацію ризику, не тільки пристосовуватися і відповідати, але йти на системне ускладнення, що означає особистісно ідентифікуватися, включаючи не тільки себе в потік життя, а й потік життя в себе.

Розуміння цього дозволяє обґрунтувати психологічні та соціальні практики нового типу, що будуються на новій позитивній установці по відношенню до дійсності.

Вивчення історичних передумов виникнення події, виявлення факторів розвитку і «згасання» події у випадку із кримінологічними процесами в наші часи стикається з певними труднощами. Так, істотними перешкодами під час реалізації аналізу історії таких подій можна вважати невизначеність історичних і хронологічних меж існування події, слабку схильність події до категоризації (терміни, якими користуються кримінологи, часто ведуть до спростування події) і систематизації властивостей (властивості подаються як заперечення будь-яких властивостей) тощо. Психоісторичний аналіз задає перспективу розгляду таких складностей як своєрідних властивостей, надає можливість виявити й охарактеризувати історичний зв'язок події з попередніми, описати її своєрідність у світлі і всупереч хронології.

Психоісторичний аналіз події, факту відповідно до свого визначення, має на увазі, перш за все, вивчення історії, пильну увагу до панорами витоків, умов та обставин її походження¹. Однак звернення до історії в цьому разі має під собою щось більше, ніж ретроспективне дослідження подій. Сама задумка психоісторичного аналізу є претензійною – виявити й описати суть, есенцію епох, виокремити дух часу за рахунок уявлення особливої психоісторичної перспективи. У загальному вигляді предметне поле психоісторичного аналізу відсилає до семантики слів, понять та уявлень, пропонує простежити, яким чином у процесі історії створюються і перебудовуються ідеї та знання, що здаються непорушними.

Предметом психоісторичного аналізу можуть виступати певне явище або їх низка, уявлення або поняття, хронологія яких простежується в режимі події, що послідовно розгортається. Під *подією* розуміється певний стан речей, що колись мав безпосередню реалізацію в сьогоденні, але здобув граничний статус із подачі дослідника; проблематична і така, що проблематизує, подія, що підлягає вивченню в контексті умов, з якими вона складно пов'язується². Аналіз події подається в деякому розумінні як

¹ Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. Минск : Интерпрессервис, 2001. С. 228–232.

² Постмодернизм. Энциклопедия / сост. и науч. ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко. Минск : Интерпрессервис, 2001. С. 779–784.

контрїсторичний, – зокрема, Фуко пропонує «перетворити історію на противагу пам'яті, і, як наслідок, розгорнути в ній іншу форму часу»¹, тоді як аналіз історії у зображенні дослідника передбачає вивчення обставин появи феномена в ракурсі чіткого дотримання хронології елементів певної події і декількох подій між собою, і в цьому плані неминуче використовує причинно-наслідкові способи пояснення. У психоісторичному вивченні всі моменти всередині події, так само як і між подіями, є рівнозначними, минуле і сьогодення зрівняно в правах (без пріоритету сучасності перед минулим або минулого перед сучасністю). Настільки непрозорий за своєю реалізацією та ідейною програмою аналіз покликано підкреслити унікальність будь-якої події протягом усієї її історії.

Розглянемо далі основні положення, покладені в підґрунтя цього підходу, що організовують межі психоісторичного аналізу².

1. *Переривчастість і безперервність історії.* Важливою складовою психоісторичного аналізу є рефлексивне сприйняття історії, в якому розрізняються сама історична практика та її осмислення. Останнє організовано як історію думки і завжди дискретно, на відміну від перманентної плинності практики. Історія думки, яка «примножує кількість розривів і вишукує труднощі, породжувані переривчастістю»³, в психоісторичній перспективі стає окремою галуззю для аналізу. Маркована значущими подіями, віхами і періодами, історія виявляється такою в описі. На думку Фуко, будь-який історичний аналіз повідомляє про переривчастість історії, адже має на меті окреслити межі події чи процесу. Відповідно, психоісторичний аналіз приділяє особливу увагу історії як історії думки: дослідженню підлягають виділені події, етапи та періоди в їх послідовності, а також самі способи їх виділення. У такому випадку кримінологічні тренди розуміються як події, марковані кримінологами думки.

Фокусування на практичному боці існування певної події (увага до історичної практики на додаток до історії думки) надає можливість розглянути її складність, показавши історичний процес не як такий, що лінійно розгортається, натомість присутня постійна зміна континуальностей і розривів. Таким чином, історичній безперервності також знаходиться місце у психоісторичному аналізі – досліджувана подія розкривається у неоднорідності, русі, з властивими їй пожвавленням і синкопами. Подія у цьому випадку розглядається – на відміну від прогресистського розуміння руху історії – як переплетення безлічі суперечливих практик.

Лейтмотив теорії Фуко про формування суб'єкта в культурі, а також «історичне дослідження подій, які призвели до конституювання нас самих і до нашого самоусвідомлення як суб'єктів того, що ми робимо, мислимо і

¹ Философия эпохи постмодерна : сб. переводов и рефератов. Минск : Красико-принт, 1996. С. 78.

² Маслова Н.Г. Місце психоісторичного аналізу у кримінологічній методології. *Верховенство права*. 2019. № 2. С. 90–96.

³ Фуко М. Археология знания // Гуманитарная Академия. URL: http://krotov.info/lib_sec/21_f/fuk/o_08.htm.

говоримо»¹ призводить до об'єднання дослідницьких горизонтів кримінологічних теорій і практики. У цій справі корисним виявляється актуальне у постмодерністському словнику поняття дискурсу як перетину думки і практики в мові – дискурси артикулюють те, що ми думаємо, говоримо і робимо, становлять події в їх цілісності. Формування імені події, контекстів його вживання і так звані практики поводження зі словами становлять спектр питань для психоісторичного вивчення події.

2. *Хронологія та одночасність*. Одна з істотних презумпцій у психоісторичному вивченні зумовлює відхід від каузальності, від ідеї зовнішньої причинності. Ця презумпція відокремлює вивчення психоісторичне вивчення від інших видів аналізу і навіть, згідно з Фуко, протиставляє генеалогію (так у автора) та історію: «генеалогія – те, що руйнує поняття причинності в історії... викриває раціональне або послідовне в межах часу як містифікацію. Якщо хронологія подій історії досліджується у причинно-наслідковому об'єктивістському ключі, то генеалогічна перспектива застосовує опис поза закономірностями і, в цілому, раціональністю»². Ідеться про те, щоб розглядати подію як практику за існуючих соціокультурних обставин, ураховуючи їх переплетення і взаємозв'язок. Як зазначено вище, психоісторичний підхід оформляється в аналізі як переривчаста траєкторія із зупинками в точках події – етапах, фазах, епохах тощо. З урахуванням названої презумпції відзначимо, що послідовні події не утворюють причинного ланцюжка, але розглядаються як довільно пов'язані. При цьому кожна подія розуміється як самостійна і разом з тим породжена іншими подіями як обставинами, що відсилають до ідеї діалогу подій. У такому ракурсі актуалізується дуже важлива для розуміння ідея наступності та її подолання: події, подібно до генеалогічно суміжних племен батьків і дітей, виявляються пов'язаними й автономними, відкритими для протистояння і співробітництва. Зв'язок між подіями концептуалізується в термінах «ефекту», що не має причинно-наслідкових залежностей.

Розглянемо це припущення на прикладі хронологічного ланцюжка «стратегія протидії злочинності – тактика протидії злочинності», яка в цьому випадку трактується як «подія – ефект». Це дає простір для виявлення випадків, що виключають прямий причинно-наслідковий зв'язок. Так, окреме обґрунтування отримує версія про зворотний порядок формування відповідних систем та автономність перебігу відповідних процесів, тобто в психоісторичній перспективі саме поняття «тактика протидії злочинності» виникло як ефект, як випадкова можливість, реалізована в текстах стратегій протидії злочинності. Застосування цієї презумпції до самого психоісторичного методу дозволяє уточнити зв'язки і

¹ Фуко М. Что такое Просвещение // Интеллектуалы и власть. Ч. 1. М.: Праксис, 2002. С. 335–360. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Fuko_intel_power/Fuko_18.php.

² Ильин И. П. Мишель Фуко – историк безумия, сексуальности и власти. *Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм*. М.: Интрада, 1996. С. 60.

суперечності теорій з урахуванням реверсії, «зіштовхнути» ідеї в дебатах, релятивізувати спадковість.

3. *Боротьба подій, випадковість.* Основоположним принципом психоісторичного аналізу можна вважати розуміння випадковості поєднання подій, хаотичності комбінацій сюжету історії. Психоісторичний розгляд бачить в історії рухливу шалену наповненість із великими пропасними пожвавленнями, зі своїми синкопами, що підлягають аналітичному виявленню. Такого штибу аналіз не вибудовує монолітних хронологічних ланцюжків, не виділяє однозначних підстав, але, навпаки, примножує гетерогенність, проблематизує походження. Події, при всій їх відокремленості, як предмет аналізу перебувають у стані хаотичного взаємоперетікання – згідно з поглядами Фуко, «замість того, щоб відновлювати ланцюжки умовиводів... замість того, щоб установлювати таблиці відмінностей... [описувати] системи розсіювання»¹. У такому випадку, принципово важливо, що вдається оголити випадковий характер самих подій та історії як їх поєднання, як випадкову гру домінації. Інакше кажучи, психоісторичний підхід покликаний розхитати причинно-наслідкову картину світу, відкривши, що «в корені пізнаваного нами і того, чим ми є самі, немає ні правди, ні буття, лише екстеріорність випадку»². Розуміння того, як твориться історія, воістину є драматичним – епохи й етапи історії забарвлено взаємодією всіляких сил (цінностей, обставин, дискурсів), що часом набуває форми явних або прихованих битв. Це уявлення розвинуто ще у Ніцше, який вважав битву цінностей «тисячолітнім смертним боєм»³, що відбувається шляхом нападів, маскування і хитрощів. Виходить, події стаються в результаті безлічі збігів, у результаті сприяння одних обставин і всупереч протидію іншим, подібно до щасливого збігу і результату тривалого компромісу. У зв'язку з цим дослідження події обумовлює аналіз обставин «за» і «проти», опис усіляких випадковостей.

4. *Відсутність суті, тілесність.* Наступне положення психоісторичного аналізу, позначене нами, стосується уявлення про походження тієї чи іншої події. Як відомо, кримінолог перебуває у полоні множинності умов і факторів, що визначають подію або передують явищу. *На відміну від традиційного історичного аналізу, психоісторичний підхід не заціклюється на центральних факторах, а звертає увагу на безліч локальних подій.* У такому випадку завданням аналізу стає виявлення різного плану випадковостей виникнення події, і, отже, вивчення безлічі начал. Цікаво, що вивчення походження немов розчиняє подію, адже її цілісність розпадається на безліч організуючих подій: «пошук витоку не приводить до основи, навпаки, він розпорошує те, що уявлялося нерухомим,

¹ Фуко М. Археологія знання // Гуманитарная Академия. URL: http://krotov.info/lib_sec/21_f/fuk/o_08.htm.

² Фуко М. Ніцше, генеалогія і історія // Філософія епохи постмодерну: сб. перекладів і рефератів. Мінськ: Красико-принт, 1996. С. 80.

³ Ніцше Ф. К генеалогії моралі // Сочинення. Т. 2. М.: Мысль, 1990. С. 407–524. URL: http://www.philosophy.ru/library/nietzsche/gen_mor.html.

він дробить те, що було єдиним, він показує гетерогенність того, що перебувало у злагоді із самим собою»¹. Ця теза виводить нас до центральної ідеї психоісторичного підходу про те, що не існує єдиної сутнісної причини або підстави феномена. Подія не була визначена, вона породжується випадковістю і не має позачасової суті. Ця множинність випадків, які породили подію, однак, підкріплює унікальність самої події, скроєної з «частинок, чужих для них образів»². Можна сказати, *унікальність події – у її неавтономності, у неповторній пов'язаності з минулим і з іншими подіями*.

Окреслені ідеї дозволяють поглибити улюблену в постмодернізмі метафору тіла. У цьому контексті тіло, тілесність служать так званою нарисною поверхнею подій³, що уособлює тимчасовість і скороминущу цілісність події. Тіло розуміється, крім усього, як місце зіткнення різнорідних сил, знищень і перемог на історичній арені. Фуко застосовує метафору тіла, оскільки саме тіло, на його думку, вбирає та уособлює минуле і сьогодення. Тіло є непослідовним, різнорідним, але також і процесуальним, переносить моменти минулого досвіду у поточні бажання.

Психоісторії необхідно розуміти досліджуваний предмет як тіло, рухливий і текучий феномен, що охоплює і перевершує аналітично виділені події: Як специфічний аналіз вона розташована в місці зчленування тіла й історії. Психоісторичний аналіз повинен поєднувати історію і тіло, бачити в події їх взаємний вплив. Історія, що в даному випадку розуміється як тіло розвитку, є скроєною на сплетінні подій, і кожна з них не є ізольованою (і в цьому плані не має власної сутності), хоча і залишає незгладимий слід (стигмат – у Фуко).

5. *Дискурс-аналіз*. На відміну від традиційного історичного аналізу, який акцентує увагу на причинних зв'язках, психоісторичний підхід передбачає застосування дискурс-аналізу. Дискурс-аналіз залучено у психоісторичне вивчення як спосіб роботи з матеріалом усередині комплексної стратегії. Сам Фуко характеризує дискурс-аналіз як методологію дослідження, тоді як психоісторична (генеалогічна у автора) перспектива визначає місію і межу цієї методології⁴. Істотним виявляється сенс поняття «дискурс», яке охоплює конфігурації практик, їх осмислення і словесне оформлення. Дискурс стає «місцем» існування нелінійно зрозумілих подій. Саме щодо дискурсу не працює причинність, але простежуються взаємний вплив і нелінійність, одночасна представленість колишніх і поточний подій у їх діалогічному (і навіть полілогічному) співвідношенні. Фуко пропонує розглядати дискурс як «стратегічні ігри дії і реагування, питання і відповіді, панування й ухилення, а також як відносини боротьби»⁵. Історія в перспективі постає як ланцюжок

¹ Фуко М. Ницше, генеалогия и история // Философия эпохи постмодерна : сб. переводов и рефератов. Минск : Красико-принт, 1996. С. 82.

² Там само.

³ Pecora V. Nietzsche, Genealogy, Critical Theory. *New German Critique*. 1991. №. 53. P. 104–130. URL: http://www.ubishops.ca/baudrillardstudies/vol-7_2/v7-2-armitage.html (дата звернення: 18.07.2019).

⁴ Фуко М. Избранные политические статьи, выступления и интервью. Ч. 2 / пер. с франц. И. Окуновой ; под общей ред. Б. М. Скуратова. М. : Праксис, 2005. С. 42–44.

⁵ Там само.

дискурсивних подій, кожна з яких, незважаючи на історичну послідовність здійснення, виступає причиною (контекстом) становлення і також наслідком (ефектом) іншої події. Дослідник звертається до виявлення «маленьких, непомітних істин, знайдених суворими методами»¹, що існують у структурі та способі застосування понять і тверджень. У поєднанні з дискурс-аналізом подія дробиться на компоненти й об'єднується у спільні сенси, розпадається на тексти, фрази і правила формування та використання понять. Психоісторичний ухил дослідженню подій надає опис контексту дискурсу, висвітлення різномірних передумов та умов існування події як дискурсу. У підсумку, на підставі аналізу змісту події та його контексту вимальовується його узагальнююча характеристика, що позначається як режим знання, дискурс-формація, дискурсивний стиль тощо.

Окремий акцент, властивий дискурс-аналізу як частині психоісторичного методу, полягає у прагненні розхитати канонічне знання. Розвінчання усталених уявлень і релятивізація проявів події включаються в орієнтири дослідника. Починаючи з Ніцше, задається курс на викриття. Він говорив про викриття історичного сенсу цінностей: «нам потрібна критика моральних цінностей, треба, нарешті, поставити під сумнів саму цінність цих цінностей»². Фуко, у свою чергу, має намір виробляти «підривне» знання, дезавувати істини й ідеології: «треба зробити таке: продемонструвати, яким чином завдяки дискурсу, сприйнятому як комплекс стратегій, що становлять соціальні практики, формується історичний суб'єкт пізнання»³. *Досягти підтексту, виявити своєрідність події через дослідження її внутрішніх правил, порівняти її з іншими й описати її місце та її співвідношення з іншими подіями – усе це, маючи викривальний відтінок, становить колорит психоісторичного аналізу.*

Наведені принципи психоісторичного аналізу – переривчастість і безперервність історії, відхід від причинності на користь нелінійних взаємозв'язків, боротьба подій і випадковості, відсутність суті й тілесності і дискурс-аналіз – визначають правила використання методу, в тому числі під час кримінологічного аналізу. Перелічимо ці *правила*:

- на рівні хронології виділяти етапи і періоди (як осмислювалась подія, як концептуалізувалась на різних етапах);
- на рівні практик звертатися до аналізу пересічних і суміжних подій;
- незважаючи на хронологічний ланцюжок подій у часі, розглядати відносини між подіями як діалог;
- розглядати подію як унікальний осередок випадкових умов, уникати причинно-наслідкових узагальнень в аналізі події;
- виділяти безліч умов події (соціальні обставини, суміжні події), розглядати їх як такі, що сприяють або протистоять досліджуваній події;

¹ Философия эпохи постмодерна : сб. переводов и рефератов. Минск : Красико-принт, 1996. С. 83.

² Ницше Ф. Сочинения. Т. 2. М.: Мысль, 1990. С. 407–524. URL: <http://www.philosophy.ru/library/nietzsche/genmor.html>.

³ Фуко М. Избранные политические статьи, выступления и интервью. Ч. 2 / пер. с франц. И. Окуневой ; под общей ред. Б. М. Скуратова. М.: Праксис, 2005. С. 43.

– аналізувати подію як дискурс: виділяти концептуальні поняття і зв'язки між ними з урахуванням як стилю всередині події, так і зв'язки події з іншими подіями.

І насамкінець: головне, що нам дає психоісторичний підхід – це розуміння, що кінець історії зумовлений тим, що у неї був початок; людина і історія підпорядковані часу, і людина, і час відзначені одними і тими самими стигматичними. Час – це безперервна безладність, подроблена нескінченність, грандіозна драма, а історія – найяскравіший епізод цієї драми. В ній та сама безладність, те саме скажене дроблення, гарячкове прагнення встановити ніщо там, де вже нічому ставати. Поки історія протікає більш-менш стабільно, кожна подія уявляється примхам, колінцем у загальному ході речей, але як тільки ритм збивається, все летить шкереберть. У всьому, щоб не сталося, бачаться симптом, попередження, все спонукає до багатозначних висновків. У нейтральні (умовно кажучи) епохи подія є одним з багатьох рядових проявів справжнього. Вона має автономне значення і немов би випадає з часу. Натомість у критичні часи кожна дрібниця є мазком в картині руйнування світу. Якщо ж єдино можливою розв'язкою виявляється катастрофа, єдиним виходом, єдиним шансом для нас є те, щоб не випасти не з вічності, а з часу; випасти з нього означає випасти з історії, зависнути десь, зануритися в похмуру інертність, повну стагнацію, де навіть слова грузнуть і не можуть піднятися до прокльонів або благання. До тих пір поки ми залишаємося всередині часу, ми оточені собі подібними, з якими готові змагатися. Однак як тільки ми випадаємо з нього, все, що вони роблять і все що можуть про нас подумати вже не має ніякого значення, тому що ми опиняємося настільки відчуженими від них і від самих себе, що творити що-небудь або хоча б думати про це нам здається справою несерйозною і зайвою.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2022

Александр Маркович БАНДУРКА,
доктор юридических наук, профессор
(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,
доктор юридических наук, профессор
(Харьковский национальный университет внутренних дел)

ПСИХОИСТОРИЧЕСКИЙ ПОДХОД И ВОПРОСЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

В статье рассмотрены криминологические вопросы формирования и использования психоисторического анализа в сфере противодействия преступности. Показаны его преимущества, а также актуальные вопросы применения. Установлен ряд методологических преимуществ, которые обуславливают его эффективное использование в методологии криминологии.

Ключевые слова: психоистория, анализ, противодействие преступности, факторы, условия, среда, время, дискурс.

Oleksandr M. BANDURKA,

Doctor in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Oleksii M. LYTUVNOV,

Doctor in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

PSYCHO HISTORICAL METHOD AND CRIME PREVENTION QUESTIONS

The article deals with the criminological issues of the formation and use of psychohistorical analysis in the field of combating crime. Its advantages are shown, as well as topical issues of application. A number of methodological advantages have been established that determine its effective use in the methodology of criminology.

Key words: *psychohistory, analysis, crime prevention, factors, conditions, environment, time, discourse.*

УДК 343.9 (477)

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти
України (*Харківський національний
університет внутрішніх справ*)

Ганна Олександрівна СПІЦИНА
доктор юридичних наук, професор
(*Національний аерокосмічний університет ім. М.Є.
Жуковського «Харківський авіаційний інститут»*)

ЗАГАЛЬНИЙ КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Постановка проблеми. Коли йдеться про протидію злочинності, провідне значення в цій діяльності надається загальним заходам, покликаним кардинально вплинути на злочинність у цілому.

У спеціальній літературі з проблем кримінології вчені виділяють загальні (соціальні) заходи кримінологічної профілактики, виходячи з такого критерію, як ознака цілепокладання¹. Тут називаються заходи, які володіють можливостями реалізувати антикримінальний потенціал суспільства в цілому й усіх його інститутів. Особливість їх полягає в тому, що має відбуватися ненаправлений вплив на кримінологічні детермінанти в процесі прогресивного розвитку суспільства, коли одночасно вирішуються соціальні й інші глобальні завдання і попутно досягаються антикримінальні цілі. Останніми називаються усунення, обмеження та локалізація суперечностей, диспропорцій і кризових явищ, що живлять і відтворюють злочинність². Автори поділяють цю наукову позицію, що вказує на важливу закономірність процесу протидії злочинності. Спираючись на цей підхід, можна оцінити роль загальних заходів у зазначеній сфері. Із цього приводу слід указати, що перетворення, які відбулись на пострадянському просторі, серед іншого і в Україні, істотним чином змінили кожен групу зазначених заходів. Необхідно визнати, що в сучасних умовах ці заходи не чинять істотного впливу на стратегію й тактику протидії злочинності.

Отже, **метою** написання цієї статті є встановлення причин виникнення ситуації, що склалась, а також розробка пропозицій, які, з авторської точки

¹ Іщук О. С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури : монографія. Харків : Золота миля, 2014. С. 17-19; Гладкова Є. О. Питання загальносоціального запобігання злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. 2014. № 7. С. 101-108.

² Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : НЮАУ, 2011. С. 23-25.

зору, здатні зрушити з місця процеси ефективізації загального кримінологічного впливу.

Виклад основного матеріалу. Реалізована в Україні непряма стратегія протидії злочинності не призвела раніше й не призводить зараз до підвищення або ж до відповідного забезпечення належного рівня безпеки населення. Це пов'язано з тим, що у широких верств населення погіршуються житлові умови й харчування; молодь не отримує необхідної освіти та професійної підготовки, більше того, відродилася соціальна проблема у вигляді безпритульних дітей; спостерігаються безробіття й погіршення пенсійного забезпечення; у сферу дозвілля почав інтенсивно вторгтися кримінальний бізнес, що експлуатує людські вади; істотно знизився рівень соціальної реабілітації осіб, звільнених із пенітенціарних установ; у занепаді перебуває робота по залученню громадськості до боротьби зі злочинністю. Усе це явно не сприяє якісному контролю над такою патологією, як злочинність, і здійсненню ефективної боротьби з нею. Тому потрібна активізація загальних заходів із протидії злочинності, адже і її масштаби й темпи поширення призвели до того, що ця проблема набула державного характеру, оскільки почала виступати загрозою засадам суспільства й нації.

Економічні заходи, покликані впливати на протидію злочинності. Їх сенс полягає в тому, що вони повинні спрямовуватись державою на розвиток економіки. Це в підсумку має створювати передумови для належного розвитку всіх сфер суспільного життя, що заважають ставанню людей на кримінальний шлях, пов'язаний із бізнесом, а також розвитку в суспільстві такої соціальної патології, як злочин.

Заведено вважати, що підвищення рівня життя населення, забезпечення його зайнятості, належні побутові умови й можливість нормально харчуватися можуть певним чином перешкоджати злочинності. У радянський період цей бік життя суспільства мав збитковий характер, тому реформи зустріли підтримку населення країни. Однак кардинальні перетворення в економіці змінили ситуацію тільки для незначної частини населення країни, й одночасно виникла суперечність, обумовлена майновою нерівністю.

Не можна не сказати і про те, що не досягнуто важливих успіхів в економіці, оскільки не відбулося оновлення основних засобів виробництва. Більше того, багато підприємств припинили своє існування, а аграрний сектор перебуває в стані глибокої кризи. Інтенсивно експлуатуються лише природні ресурси країни. Тому цілком закономірно, що економічні заходи, покликані опосередковано протидіяти злочинності, не досягають відповідного результату.

Слід згадати і про те, що побічний кримінальний результат почали викликати економічні заходи з розвитку підприємств, що виробляють алкогольну продукцію. Відмова від державної монополії у цій сфері породила незаконне підприємництво, що викидає на ринок неякісний, а часом і небезпечний для життя алкоголь. Парадокс полягає в тому, що

боротьба з алкоголізмом і пияцтвом в 80-ті роки минулого століття спричинила зростання самогеноваріння, а зняття обмежень на споживання спиртного й інтенсивне його виробництво в недержавному секторі призвели до ще масовішої алкоголізації населення. За рівнем споживання алкоголю Україна регулярно потрапляє до першої трійки країн, де він є найвищим. Так, за офіційними даними Всесвітньої організації охорони здоров'я кількість споживання алкогольних напоїв на рік в Україні збільшилась із 3 літрів (спирту на одну людину) до 8–9 літрів, починаючи з 2006 року¹. При цьому за результатами 2017 року Україна посіла друге місце у рейтингу найбільш питущих країн Європи². Водночас це сприяє і поширенню злочинності, адже зараз знято моральні заборони, і людина, зіткнувшись із різними негативними проблемами, стала більш вільною у виборі способів їх вирішення. Тим більше, що їй зараз більшою мірою доступні як алкоголь, так і зброя.

Особливо слід підкреслити, що в Україні отримало свій розвиток кримінальне підприємництво. Ця діяльність має і суто національний характер, оскільки весь виробничий ланцюжок може здійснюватись на єдиному, не розділеному кордонами просторі. Однак це не виключає міжнародну кооперацію в цій сфері, яка передбачає контрабандну доставку заборонених товарів в Україну та їх поширення. У результаті цього за роки економічних перетворень не були створені перешкоди для незаконного бізнесу. Більш того, впровадження ринкових відносин сприяло становленню та розвитку бізнесу.

Проведений авторами контент-аналіз дозволяє вказати на перелік економічних заходів, які могли б в опосередкованій формі протидіяти такому системному явищу, як злочинний бізнес:

- посилення соціальної орієнтації економіки, стимулювання ділової активності людей і їх зацікавленості в результатах праці, розвиток виробництва на основі сучасних технологій, продумана структурна й інвестиційна стратегія, зміцнення національної валюти та всієї фінансової системи, зменшення сили дії таких явищ, як бідність і безробіття;

- підтримання пропорцій у формі таких співвідношень, як доходи найбагатших і найбідніших, за яких виключаються антогонізація соціальної структури за рахунок значного збільшення частки населення, що живе за межею бідності, та його люмпенізація;

- нейтралізація криміногенних наслідків функціонування економічної сфери на макрорівні (оздоровлення економіки країни в цілому, економічний захист найменш забезпечених верств населення за допомогою введення

¹ Ежегодное потребление алкоголя, литры чистого спирта на человека, население возрастом 15+ лет // Европейский портал информации здравоохранения : Официальный веб портал Европейского регионального бюро Всемирной организации здравоохранения. URL: https://gateway.euro.who.int/ru/indicators/hfa_426-3050-pure-alcohol-consumption-litres-per-capita-age-15plus/visualizations/#id=19443&tab=table (дата звернення: 13.01.2022).

² Україна вийшла на друге місце в рейтингу найбільш п'ющих країн / Суспільство // Business UA. URL: <http://businessua.com/suspilstvo/43068ukraina-viishla-na-drugie-misce-v-reitingu-naibilsh-pyuzih-krain.html#> (дата звернення: 13.01.2022).

науково обґрунтованого рівня прожиткового мінімуму) та на мікрорівні (пільги й допомога конкретним особам, які перебувають у критичній ситуації);

- підвищення рівня життя найбіднішого населення, скорочення розриву між найбільш і найменш забезпеченими верствами;

- розвиток виробництва на основі сучасних технологій, справедливий перерозподіл власності, зниження інфляції, вдосконалення розподільчих відносин;

- стабілізація економіки, зменшення ступеня диференціації населення за рівнем доходів, забезпечення прожиткового мінімуму для незабезпечених верств населення;

- забезпечення пріоритету легальної економічної діяльності;

- економічне стимулювання добровільності відмови від злочинної економічної діяльності;

- компенсація збитків жертвам злочинів.

Оцінюючи цей перелік загальних заходів, слід указати, що правоохоронні органи, безперечно, можуть виявляти фактори, що зумовлюють кримінальний бізнес, проте лише вибірково, обмежено, час від часу. Що ж стосується окреслених заходів, то їх особливість полягає в тому, що вони виходять за межі кримінологічної діяльності. Будучи складовою частиною соціальних практик взагалі вони лише за наслідками взаємодіють із системою контролю за злочинністю. На думку авторів, вирішення завдання профілактичного впливу на динаміку, структуру та причини злочинності в цілому вимагає комплексного підходу. Тому цілком закономірним кроком на рубежі тисячоліть були заходи, спрямовані на створення Координаційного комітету по боротьбі зі злочинністю як спеціального координуючого центру в цій сфері, який мав можливості вирішувати в плані протидії злочинності всі ієрархічно пов'язані між собою проблеми, тобто реалізовувати і заходи соціальної, і власне кримінологічної профілактики¹.

Автори вважають за доцільне висловити особливу точку зору на концепцію загальних заходів протидії злочинності. Її специфіка полягає в тому, що існують дві взаємопов'язані між собою проблеми: з одного боку, злочинність, а з іншого – протидія їй. Безумовно, вони утворюють системне явище, вплив на яке має бути цілком відповідним. Тому загальні заходи можуть результативно впливати на зниження криміногенних ризиків заходів, здійснюваних органами кримінальної юстиції. У цьому плані доречно нагадати прописну істину, що в кожному конкретному випадку необхідно визначати межі можливого та допустимого використання того чи іншого засобу запобігання, а також переваги застосування того чи іншого засобу в цей час і в цьому місці².

¹ Блажівський Є. Координаційна діяльність органів прокуратури України у сфері протидії злочинності та корупції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 2. С. 5–9.

² Гладкова Є. О. Забезпечення прав і свобод особи при здійсненні запобіжного впливу // Харківський національний університет внутрішніх справ в системі підготовки кадрів України : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2014. С. 166–169.

Ідеологічні заходи, покликані впливати на протидію злочинності. Коли йдеться про ідеологію, то маються на увазі різні ідеї та погляди політичного, правового, філософського, морального, релігійного й естетичного характеру. Як правило, вони виражають інтереси соціальних груп або класів, зокрема політичних партій, що представляють ці класи¹.

Коли йдеться про протидію злочинності, до заходів, що можуть чинити відповідний вплив на це соціально-правове явище, відносять і заходи ідеологічного характеру. У сучасних умовах вони можуть формувати у членів суспільства морально-етичну свідомість на базі загальнолюдських цінностей, обмежувати негативний вплив на поведінку людей стандартів масової культури за допомогою її диференційованого споживання, виправляти моральні деформації в осіб з відхиленнями поведінки за допомогою індивідуально-виховної роботи.

Однак не все так просто. Принциповий момент полягає в тому, що в суспільстві можуть панувати або певна ідеологія, що позитивно впливає на його розвиток, або ідеологічний плюралізм, однак суперечності між ідеологіями різних класів і соціальних груп не тягнуть за собою антагоністичних суперечок. Для сучасного українського суспільства транзитного типу якраз є характерною ситуація ідеологічної багатоманітності. Через це спостерігається їх протиставлення між собою. Різні ідеології проявляють прагнення конкурувати, а часом і пригнічувати одна одну. Безперечним є те, що в сучасних умовах в Україні ідеологія лібералізму в її соціально-детерміністському варіанті прагне домінувати над лівим політичним спектром суспільства. Однак обидві ці ідеології головним чином негативно ставляться до злочинності, обстоюючи ідеї боротьби з нею. Разом із тим форми цієї боротьби у представників зазначених ідеологій відрізняються певною специфікою. Якщо представники лівих ідей висловлюють непримиренне ставлення до криміналізму як такого, то представники ліберального напрямку допускають диференційований підхід до протидії злочинності. Тут мається на увазі модель декриміналізації деяких видів злочинів. З урахуванням цього у структурі державної влади завжди існує дилема вибору й визначення спрямованості державної політики у сфері протидії злочинності. Ідеологічні заходи у зв'язку з цим виконують неоднозначну роль у протидії злочинності, оскільки дуже важко прогнозувати, наприклад, ті наслідки, які можуть настати внаслідок ліберального підходу до цієї проблеми.

На думку авторів, домінування на державному рівні тієї чи іншої ідеології, наприклад такої, що передбачає лібералізацію ставлення до злочинця певного типу, опосередковано впливає на всі інші заходи загального та спеціального характеру, що здійснюються державою з протидії такій соціальній патології, як злочинність. Зокрема, рішення легально продавати наркотичні засоби в аптеках створює передумови для більш результативного контролю за ринком збуту наркотиків, дозволяє виявляти, враховувати й

¹ Кримінологія. Академічний курс / кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. С. 485.

надавати медичну допомогу споживачам зазначених речовин. Перш за все, це може відбитися на підвищенні ефективності боротьби з наркоманією. Однак тут можуть виникати і проблеми іншого ґатунку, оскільки можна прогнозувати і значне збільшення кількості осіб, які, почавши з уживання легких наркотиків, можуть перейти до важких. У свою чергу, це може призвести до стимулювання наркобізнесу. На наше глибоке переконання, користь від заборони на легальне вживання наркотичних засобів не піддається жодному сумніву, оскільки загравання з таким явищем, як наркоманія, може завдати шкоди добробуту та безпеці людей. Важливим є поєднання кримінально-правового впливу на наркозлочинність із заходами, спрямованими на антинаркотичну пропаганду й на профілактику наркоманії.

Виховні заходи, покликані впливати на протидію злочинності. Цей вплив покликаний не допустити або подолати негативні стереотипи поведінки, а також сформувати у людини лінію поведінки на основі таких позитивних етичних категорій, як совість, порядність в почуття обов'язку, адже ці моральні якості детермінують правослухняність і повагу до закону. Для протидії злочинності важливе значення мають підтримка розвитку освіти та культури в суспільстві, збереження й розвиток духовно-моральної спадщини, оскільки існує чітка залежність між освітнім і культурним рівнем людей, їх вихованістю та ризиком вчинення злочинів.

Окремі кримінологи часом говорять не про виховні, а про психологічні заходи протидії злочинності¹. Однак зміст останніх розкривають з посиланням на термін «виховання», яке має забезпечити в суспільстві формування уявлень і почуттів, що можуть відіграти антикриміногенну роль. Так, вони вказують на необхідність виховання у людини солідарності з кримінально-правовими заборонами, профілактичної активності й довіри до правоохоронних органів. Важливе значення, на їхню думку, може відіграти інформування про способи зниження кримінальної активності та про негативні наслідки порушення кримінально-правових заборон.

Переконані, що в сучасних умовах виникла потреба розробити нові підходи до проблеми протидії злочинності, коли до вирішальних засобів кримінологічного впливу мають потрапити правосвідомість і некаральний вплив. Так, правова свідомість є тим видом психічного відображення навколишньої дійсності, який передбачає певне, а саме правове оформлення суспільних відносин цієї дійсності. Ця проблема – предмет самостійного дослідження. Ми ж вважаємо за необхідне зазначити, що людина, будучи соціальною істотою, повинна відчувати на собі відповідний виховний вплив. При цьому належне моральне виховання неминуче пов'язується з антикримінальним вихованням.

Важливим аспектом цих заходів є виховання підростаючого покоління, коли в школі, в навчальних закладах, а потім і в цілому в суспільстві громадянам прищеплюються навички поведінки, покликані забезпечувати

¹ Веприцкий Р. С. Общий анализ методов и способов противодействия организованной преступности. *Leges si Viata*. 2015. № 6 (282). С. 23–26.

реалізацію правослухняної лінії дій, а також інші позитивні прояви в різних сферах життя. Ці питання слід розглядати в єдиному контексті з формуванням орієнтації на здоровий спосіб життя. Тому в межах шкільного навчання повинні реалізовуватись спеціальні програми навчальних дисциплін профілактичного спрямування. Інший виховний вплив на школярів має здійснюватися в межах позакласної роботи. Важливе значення має і наукове забезпечення цього напрямку, що створює передумови для ефективної організації заходів профілактики.

Не можна не визнати, що в сучасних умовах культивується антивиховання, коли криміналізму надається статус особливої субкультури. Через це відповідні моделі та стереотипи поведінки стають обов'язковим атрибутом зустрічей, вечірок, дискотек і концертів модних музичних груп. Небезпечним є і те, що до процесу антивиховання почали підключатися і засоби масової інформації, де з'являються матеріали, що в прямій або непрякій формі пропагують кримінальні форми поведінки. Наприклад, це публікації та виступи на користь повної або часткової легалізації наркотиків [10]. Непрямий вплив на населення проявляється в тому, що на регіональному рівні в його свідомість повсюдно впроваджується гасло про право на самовираження, захист власної позиції у будь-який спосіб.

Підбиваючи **підсумок**, слід зазначити, що в Україні умови транзитного періоду чинили певний вплив на процес організації та здійснення відповідного кола заходів, що утворюють систему протидії злочинності, де дестабілізація економіки та проблема адаптації ринкових відносин послабили дію загальнодержавних превентивних заходів, а також потурали розвитку кримінального підприємництва й занепаду правової свідомості людей. Ідеологічне різноманіття зумовило пропагування ліберального підходу до протиправної поведінки, що не має однозначної оцінки в плані протидії. Виховні заходи антикримінальної спрямованості зіткнулися з антивихованням у цій сфері, особливо в молодіжному мікросередовищі. Це вимагає оптимізації загальних заходів соціальної профілактики, адже в цьому випадку більш ефективно здійснюватимуться і заходи, що безпосередньо впливають на злочинність.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2022

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Анна Александровна СПИЦЫНА,

доктор юридических наук, профессор

(Национальный аэрокосмический университет им. М. Е. Жуковского

«Харьковский авиационный институт»)

ОБЩЕЕ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ КАК СРЕДСТВО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Рассмотрены современные средства и способы противодействия

преступности. На основе анализа отечественного и зарубежного опыта приведены основные тенденции усовершенствования национальных и международных правовых механизмов государства в противодействии уголовным правонарушениям и преступлениям.

Ключевые слова: *предупреждение, криминологическое воздействие, меры криминологической профилактики, побочный результат, экономика.*

Oleksii M. LYTVYNOV,

Doctor in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Hanna A. SPITSYNA

Doctor in Law, Professor

(M.E. Zhukovsky National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute")

GENERAL CRIMINOLOGICAL INFLUENCE AS A MEANS OF COUNTERING CRIME

Modern means and methods of counteracting crime are considered. Based on the analysis of domestic and foreign experience, the main trends in improving national and international legal mechanisms of the state in combating criminal offenses and crimes are presented.

Key words: *prevention, criminological influence, criminological prevention measures, side effect, economics.*

УДК 343.9

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

КРИМІНАЛЬНИЙ АКЦІОНІЗМ: ВІД СИМВОЛІЧНОСТІ СУБ'ЄКТА ДО СУБ'ЄКТИВІЗАЦІЇ СИМВОЛУ

Постановка проблеми. Філософсько-постмодерна ідея «смерті суб'єкта» внаслідок деконструкції суб'єкт-об'єктних опозицій, через розмивання (в тому числі психоаналітичне) міри їх констеляції, а також внаслідок проявлення тотальності семантико-текстуальної казуальності, пред'явила сучасній гуманітаристиці загалом та юриспруденції, кримінології, зокрема, справжні виклики щодо переосмислення внутрішньої механіки буття людини, закономірностей суспільних трансформації, «взаємин» останніх з особистістю, які не просто накладаються на соціальну практику, а становлять глибинні пласти її детермінації, по-новому ставлять питання про свободу, злочин як акт несвободи тощо. Водночас, хоча із концепцією «смерті суб'єкта» внаслідок його розчинення, злиття з об'єктом, текстом, дискурсивним і символічним простором, і можна погодитись, втім не можна не помічати і того, що вона, ця концепція, раз-по-раз пасує перед живим буттям, власне життям, в якому суб'єкт, людина аж ніяк не може відмовити собі у проявленні, у відмежуванні, у позначенні, самовизначенні, самостоянні.

Ця обставина серед іншого формує передумови для розширення екзистенціально-відособистісного ракурсу дослідження (самовпевнена спроба наближення до застосування методу контрфлексії Ф. М. Достоевського або ж проєкції світобачення Ж.-П. Сартра) феномену злочинності та її детермінації. Можливо поставити питання так: чи може у кримінальному акті бути виражена по суті тенденція до позначення суб'єктом себе самого, свого буття, себе як одиниці у всесвіті? Чи може у кримінальному акті проявитися, таким чином, маніфестація ідентичності, нехай і у запереченні права на ідентичність іншого, у руйнації та демонстративності? Чи може проявитися сама онтологічна присутність (співприсутність) особистості як переживання акту самого життя, як маніфест «я є»?

З першого погляду може здатися, що відповіді на ці питання є очевидними та знаходяться у предметній площині кримінологічного вивчення агресії й агресивності, агресивної злочинності, зокрема з використанням категорії негативістської агресії. І з цим можна погодитись,

але лише у тому, що увага кримінологів до екзистенцій злочинців і злочинів як екзистенцій приверталася періодично. Однак продуковані нею, цією увагою, наукові новачії здебільшого обмежуються вельми поверхневою констатацією існування кримінального негативізму (хуліганство, вандалізм) та апеляціями до потреб у самоактуалізації, які фундують відповідну мотивацію самоствердження, в тому числі обтяжену психопатіями різного ґатунку. Натомість, як видається, природа і прояви людської маніфестації, які, зокрема, здатні набувати і кримінальних форм, є набагато більш глибокими, аніж виключно потреба у самоактуалізації. В тому то й річ, що досить часто про таку актуалізацію неодмінно слід заявити іншим, оголосивши й продемонструвавши у дії особистісний маніфест існування. І не тільки заради визнання (хоча і це також), а й заради самого лише проявлення особистості в акті як акті існування, життя. При тому його приводи, дискурсивна оболонка, форми прояву (акції) можуть бути різними, не змінюючи при цьому саму природу маніфестації й іманентно пов'язаного з нею акціонізму. Останній, відтак, з'являється у полі кримінологічного аналізу як особливого роду практика, тісно пов'язана з особистісним проявленням і його переживанням. Модус *cogito (ergo sum)* в акціонізмі змінюється (або ж, принаймні, домінантно доповнюється) синтетичним модусом *actio-affectio (ergo sum)*, що є шизоїдним вторгненням суб'єкту в *Dasein* (М. Хайдеггер), присвоюванням його собі (зведення його масштабу до особистісного) з одночасним протиставленням себе йому й трагічне (адже акціонізм контекстуально завжди маргінальний, девіантний з відповідними соціальними перспективами) проявлення себе в ньому. Це – наче прагнення Вінсента ван Гога¹ до вираження у кольорі й лініях (винятковому їх стилі) водночас екстазу і розпуки життя². Таке екзистенціальне роздвоєння та експансія простору інакшого є одним з найменш досліджених у кримінологічній науці.

Отже, наша гіпотеза полягає у тому, що кримінальний акціонізм – окремий, екзистенційно самостійний зріз існування феномену агресивної злочинності, що відтворюється за власними закономірностями, виявлення, опис і пояснення складових яких є **основною метою** цієї статті. *Додатковою метою* є виявлення та характеристика імовірних віктимних властивостей незлочинного акціонізму.

Виклад основного матеріалу. Цілком зрозуміло, що кримінологічна специфікація категорії «акціонізм» потребує деякого попереднього пояснення його номінального змісту, загальнокультурних витоків. Тому зауважимо на тому, що акціонізм (від лат. «actio» – діяльність, дія, діяння) сформувався у 1960-ті роки у мистецькому середовищі Західної, Південної та Центральної Європи. У пошуках нових способів самореалізації художники

¹ Звісно, творчість Вінсента Ван Гога не можна долучити до акціонізму. Однак, як видається, певні риси такого собі протоакціонізму їй властиві, що можна сприйняти, відчути, споглядаючи на неповторність й раціональну незбагненність динамічного ефекту від ліній, що ними пронизані картини великого митця. Саме рухливість й цілковите новаторство (звідси й девіантність) картин дозволяють принаймні поставити питання про стилістичну спорідненість його творчого підходу з акціонізмом.

² Роддам Дж. Це Ван Гог / Пер. з англ. Т. Савчинської. Львів : Видавництво Старого Лева, 2020. С. 5.

прагнули перетворити статичну виставку на дійство, в якому могли взяти участь самі, і водночас залучити глядача на провокативний динамічний процес – акцію¹. Таким чином, акціонізм постав видом мистецтва, що полягає у злитті самого мистецтва із життям, фізичною маніфестацією соціальних чи особистісних проблем, станів, почуттів і т. п. В результаті акції відбувається радикальне розмивання меж між суб'єктивним та об'єктивним, внутрішнім та зовнішнім.

Але не менш важливим є те, що акціонізм, який зароджується із концепцій дадаїзму, фумізму, а згодом й сюрреалізму, з'явився саме як деяка нігіль, чи-то навіть як контраверсія, а чи-то як версія спростування значущості, осмисленості й цінності усталених життєвих траєкторій, практик, в окремих випадках (творчість О. Бруса й О. Мюлля, віденський акціонізм) – як спроби формування нового типу цілком звільненої від соціальних догм людини. Згодом тема вивільнення з-під соціального контролю, наративів, матриць стала однією з центральних у другій половині XX ст. у низці напрямів в музиці (The Doors, Deep Purple, Pink Floyd та ін.), художньому мистецтві, перформансі (М. Абрамович, Й. Оно, А. Т. Зверев, П. Павленський, Ф. Тет'янич та ін.), кінематографі (Д. Богатов, І. Лангеман, Є. Мітта, Д. Хренова та ін.) часто проростаючи із суспільно-політичного контексту, підсвічуючи його розриви й фальсифікації. Подібний рух від зворотного, від заперечення, сформував особливий підхід, можливо й методологію, відгалуження експресіонізму, екзистенціалізму у пізнанні й оформленні взаємин між особистістю й середовищем (владою, суспільством, світом). По суті в перформансах акціонізму з'являлося існування, переживання існування, *перепроживання* (символічне проживання), в чому безсумнівно вбачається суть *маніфестації*. Життя як мистецтво, мистецтво як маніфест життя, проявлення особистості. Втім, мистецтво було б не мистецтвом, якби не репрезентувало у символічний спосіб окремих зрізів, вимір життя-буття. Останнє ж, вочевидь, існує поза та незалежно від будь-якого мистецтва. Це ж відноситься і до акціонізму, який є ширшим за мистецькі способи його охоплення та може, на нашу думку, претендувати на ґносеологічно самостійний різновид соціальних практик, як злочинних, так і незлочинних, як мистецьких, так і позамистецьких, брутально-буттєвих.

Ця обставина, власне, ставить на порядок денний питання про необхідність вивчення проявів та природи акціонізму як соціально-психологічного феномену. Відштовхуючись, все ж таки, від базових смислів і засновків акціонізму в мистецтві, його можливо представити як перехід мистецького способу споглядання, осягнення, чуття, пізнання через акцію у життя, стирання між ними граней. При цьому фрагмент життя немов втрачає частину онтологічності, набуваючи в більшій мірі метафізично знакове, символічне значення. Акціонізм, таким чином, – інвазія символу у

¹ Лозинская Р. Акционизм : искусство действия. Архив. Энциклопедия. <https://artchive.ru/encyclopedia/4269~Actionism> (дата звернення: 01.02.2022).

буття, агресія симулякру, перетворення буття на символ при частковому збереженні онтологічності; така собі симулятивна деонтологізація й онтологічна симулятивність. У цьому взаємному переході символу у буття й буття у символ є суттєвий момент: він не може відбутися без екзистенціальної спайки. І це – принципово важливий момент як з методологічної, так і прикладної точок зору. Саме наявність екзистенціальної спайки, тобто таких собі емоційних спалахів й вібрацій, афектацій, щирих переживань й рефлексій, іноді навіть потрясінь від маніфесту (передусім з боку суб'єкта маніфестації), відрізняє акціонізм від фарсу, від символічної фальші, коли символічні дії не резонують із екзистенціями, хоча при цьому цілком можуть сприяти транзистенції, тобто психологічному зараженню, сугестії (на цьому ґрунтуються ключові механізми політичної пропаганди, відтворення конструктів постпам'яті).

Усвідомлення ролі, функції цієї спайки у динамічному метакомплексі акціонізму виводить на розуміння іншої важливої обставини, що поглиблює уявлення про природу самого акціонізму: він є *діалогічним феноменом*, адже будь-який маніфест передбачає наявність іншого суб'єкту. Водночас не будь-яка маніфестація є акціонізмом, а лише та, що безпосередньо переживається як процес, тобто має екзистенціальну значущість. І більше того – значущість первинну, базисну; сама акція постає екзистенціальним осердям акціонізму. Її ж можливі наслідки (зміна поведінки, уявлень інших осіб тощо) – є вторинними, часто навіть побічними, несуттєвими для акціоніста ефектами. Такою є логіка проявлення і переживання власного існування у контексті іншого, тобто *за рахунок специфічної форми діалогу*.

Людське існування, в тому числі й у кримінальних проявленнях, як видається, може бути представлене у триєдності таких модусів: енергетичного (фізичному – модус *ratio*), розсудочного (модус *cogito*) й екзистенційного (комплексного – інтелігібельного, емоційно-чуттєвого, духовно-містичного, психо-холістичного, що є модусом *affection, experientia*). При тому, гадаємо очевидним те, що функціональним домінантом у цій квазіструктурі є саме екзистенційний модус, хоча б через те, що він повсякчас вислизає з-під денного світла свідомості, занурюючись у непідконтрольні, неосягненні заплоти безсвідомого особистісного й неособистісного. У зв'язку з цим прийнято вважати, що лише той діалог може бути визнаний справжнім, буттєвим, в якому особистість проявляється (власне бути визнаний діалогом як таким), який резонує із внутрішніми переживаннями і є їх виразом. В решті випадків варто говорити не про діалог, а про взаємодію, комунікацію або що. Істинний діалог обрамляється, структурується й відтіняється раціональністю (в тому числі й частково рефлексивністю), зберігаючи основним своїм змістом, сутністю й осердям саме екзистенцію. Демонстративний же діалог, що не має відношення до акціонізму, – навпаки.

Влучними з цього приводу видаються міркування К. Ясперса, який наголошував, що людина входить у світ іншого як єдино можливу дійсність, з якою він може об'єднатися у розумінні й довірі. Почуття крихкості й

кінцевості буття один одного загострює потребу у зближенні. Кінцевість же екзистенцій є передумовою того, що людина існує не «взагалі», а завжди у конкретній ситуації. І найбільше значення для виявлення екзистенцій мають «граничні ситуації» (Grenzsituation): смерть, страждання, боротьба, вина, – завдяки їм людина особливо явно усвідомлює реальність єдиної та незамінної екзистенції (своєї чи іншого)¹. Тож для екзистенційної комунікації, себто для діалогу, потрібні «пограничні ситуації» або ж дійсні переживання, а не просто обмін знаками, символами, безвідносною інформацією.

Водночас сам діалог не обов'язково вимагає наявності іншого *соціального суб'єкту*. Він (суб'єкт) цілком може бути і не соціальним. Відтак, варто вирізняти декілька кримінологічно значущих видів діалогу: а) діалог з іншими людьми (при акціонізмі – ординарна маніфестація); б) внутрішній діалог, самополеміка; в) діалог із Богом, Універсумом, Всевишнім Розумом, Природою і т. д. Відповідно до цих різновидів, можливо сформулювати й уявлення про різновиди акціонізму, в тому числі акціонізму кримінального:

1. Екстернальний акціонізм, що є діалогом зовнішньої властивості, тобто спрямований від особистості на суб'єктні складові середовища, які обов'язково від нього відділені. Цей різновид акціонізму може відбутися у двох варіаціях:

а) *екстернальний ординарний акціонізм*, який є сут'ю соціальним діалогом. Проявлений в акції маніфест спрямовується на інших людей, чи хоча б одну людину. Можна стверджувати, що саме до цієї варіації акціонізму відносить мистецький його сегмент. Однак ним, зрозуміло, не обмежується. Позамистецький, умовно побутовий та кримінальний, хоча й жорстко не відмежовуваний від мистецького (згадаймо акції П. Павленського і їх правову оцінку саме як злочинів у відповідних широтах), однак, як правило, не містить жодної естетичної компоненти. З кримінологічної ж точки зору він може бути як кримінальним, так і віктимним.

В першому випадку, тобто у випадку *власне кримінального акціонізму*. йдеться про акції терористів-смертників, інші персонально й екзистенційно центровані політичні акції, а також будь-які інші маніфести, що реалізуються у кримінально протиправний спосіб: хуліганство, вандалізм, окремі випадки домашнього насильства, а також зґвалтувань й сексуального, в яких мотиваційне осердя зміщена із статевого потягу (він постає фактором вторинного порядку) на екзистенцію домінування над іншим. До проявів цієї ж природи можливо віднести й кримінальні форми владарювання як такого, тобто заради домінування. Такі спонуки притаманні комплексам мегалотимії (від платонівського тімосу, що виділяється поруч з ізотимією), що визначають жагу до визнання гідності не у рівності з іншими, а у переважанні над іншими. Такі спонуки промарковані, зазвичай, й дискурсивно. Тому не складає надмірних зусиль,

¹ Ясперс К. Смысл и назначение истории. М. : Республика, 1994. С. 442–443.

шляхом контент-аналізу масиву відкритих даних, ідентифікувати подібний мегалотімний (як різновид екстернально ординарного) акціонізм у діяльності окремих політичних діячів, а надто тих, що репрезентовані політичною системою РФ. Які це дискурсивні маркери? Ось деякі з них, що проявились у публічних виступах: «Нравится – не нравится, терпи моя красавица»¹ (яскраво виражене домінування й установки на (за)володіння із конотаціями згвалтування, сексуального насильства; і наступні пояснення про те, що ці слова не мали жодного особистого виміру², а були натяком на так звані Мінські домовленості абсолютно не змінюють суті справи³, адже владно-політична мегалотімія передбачає визнання не особисте, а символічно-колективне (нагадаймо, що акціонізм є актом символічним), на рівні міждержавних відносин, так як і сам суб'єкт-мегалотім самоідентифікується (один із симптомів – активне використання займенника «ми») із суб'єктом метаполітичним («Мы говорим партия, подразумеваем Ленин», – В. В. Маяковский), не позбавленим, втім, примативності); «Как же иначе, если тесно и скучно, и неловко... и немислимо оставаться России в границах похабного (Брестского, 1918 года) мира»⁴. Крізь цю цитату також проступає мегалотімія, заснована на ресентименті, екзистенції колективної травми. Зведені до рівня й онтологізовані засобами і формами державної політики ці спонуки цілком закономірно призвели до міжнародної агресії з боку Російської Федерації, яка триватиме й надалі, аж допоки носії влади залишатимуться носіями мегалотімної, ресентиментарної, архаїчної свідомості.

Віктимний акціонізм має дещо інакшу та, водночас, бінарну природу. Перший вимір віктимного акціонізму пов'язується може бути виражений через маніфест-самопожертву, символічний акт реального

¹ 8 февраля на пресс-конференции с Эммануэлем Макроном в Москве президент РФ Владимир Путин прокомментировал то, как руководство Украины недовольно всеми пунктами Минских соглашений, фразой: «Нравится — не нравится, терпи, моя красавица». Meduza. 2022. 9 февраля. URL : <https://meduza.io/shapito/2022/02/09/terpi-moya-krasavitsa> (дата звернення: 15.02.2022).

² Слова «нравится, не нравится – терпи, моя красавица» не имели никакого личного измерения, – Путин. Цензор.НЕТ. 2022. 10 февраля. URL : <https://censor.net/ru/n3315411> (дата звернення: 18.02.2022); «Я никогда не переходил на личности». Путин пояснил свою фразу «терпи, моя красавица». Meduza. 2022. 10. февраля. URL : <https://meduza.io/news/2022/02/10/ya-nikogda-ne-perehodil-na-lichnosti-putin-poyasnili-svoyu-frazu-terpi-moya-krasavitsa> (дата звернення: 15.02.2022).

³ В цьому контексті не можуть не звернути не себе увагу класичні, концептуальні викладки З. Фрейда з приводу так званих помилкових дій, обмовок (мовою перекладу): «Возьмём такой пример: оратор приглашает собравшихся отыграть (то есть чокнуться) за здоровье шефа. Наше толкование этой оговорки согласуется с намерением оратора унизить тостуемого. И если мы будем расспрашивать оговорившегося, он не подтвердит, что намеревался нанести оскорбление, более того, он будет энергично это отрицать. Это и произошло...Гм, какая удивительная реакция; весьма энергичное отрицание. С молодым человеком ничего не поделаешь, но я про себя думаю, что его выдаёт сильная личная заинтересованность в том, чтобы его ошибочному действию не придавали смысла. Может быть, и вам покажется, что неправильно с его стороны вести себя так грубо во время чисто теоретического обследования, но, в конце концов, подумаете вы, он сам должен знать, что он хотел сказать, а чего нет. Должен ли? Пожалуй, это ещё вопрос...» (див.: Фрейд З. Ошибочные действия. Лекция третья (продолжение) // Введение в психоанализ. Лекции ; пер. с нем. Г. В. Барышиковой. СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2019. С. 42–43).

⁴ Сурков В. Ю. Туманное будущее похабного мира. Актуальные комментарии. 2020. 15 февраля. URL : <https://actualcomment.ru/tumannoe-budushchee-pokhabnogo-mira-2202150925.html> (дата звернення: 16.02.2022).

жертвоприношення: а) дії терориста-смертника (синтез кримінального та віктимного акціонізму); б) демонстративно-істинний суїцид (наприклад, самогубство генерала боснійських хорватів Слободана Пральяка через отруєння під час участі у судовому засіданні у Міжнародному трибуналі по колишній Югославії (залишковий механізм), що відбулося 29.11.2017 р.); в) дії масового вбивці, який вчиняє злочин відкрито з подальшим складанням зброї та здачею владі (як приклад – вбивства, вчинені Андресом Брейвіком, мотивовані расовою неприязню, ксенофобією, носили маніфестуючий характер). В цих випадках категорія віктимності використовується нами у широкому значенні як присвоєння собі через акцію становища фізичної та/або соціальної жертви (притягнення до кримінальної відповідальності, ув'язнення як соціальна жертвність).

Другий вимір віктимного акціонізму виражає віддалену віктимогенну властивість акції, маніфестуючих дій та, таким чином, співвідноситься з узвичаєним в кримінології розумінням віктимності. В результаті маніфестації, перформансу особа набуває підвищеної віктимності, ризику стати жертвою кримінальною правопорушення у відповідь на маніфестацію;

б) *екстернальний неординарний*, який є діалогом духовно-містичної природи. Маніфестується зв'язок із несоціальними зовнішніми по відношенню до особистості суб'єктами: Богом, Природою і т. п.

2. Інтернальний (рефлексивний) акціонізм формує внутрішню спрямовану властивість акції та репрезентує прагнення до самоактуалізації й похідні від неї психічні інваріанти. У кримінологічно значущому руслі цей різновид акціонізму здатен проявитися у біполярних станах: від аутодеструкції (алкоголізації, наркотизації, суїцидальності, в тому числі й прихованої) й до хуліганства, вандалізму, екстремізму.

На цьому моменті зробимо невеличкий відступ методологічного значення. Звернімо, зокрема, увагу на тому, що кримінальний акціонізм – це різновид агресії щодо соціального середовища, що проявляється не стільки у безпосередніх фізично визначених властивостях діяльності, скільки у їх здатності впливати на інформаційне, конвенційне поле через контраст, протиріччя фізичного та соціального, а в низці випадків й через контраверсію природного детермінованого (несвободи) й свободи (умовно недетермінованого). Тут ми натикаємось на один з принципових концептуальних стовпів юснатуралізму, який оперує категорією «соціальна природа», з якою мають бути узгоджена свідомість й воля із деякими законами соціальної природи. Все, що не узгоджено – те не природне, а тому й шкідливе, небезпечне. Звідси визначається й сутність кримінальності, злочинності, що неодмінно вбачається у контурах антиприродності. Приблизно у таких конотаціях і смислах представлено низку наукових праць прихильників та розробників вказаної концепції, в тому числі і її

кримінологічної специфікації. Найбільш значущими з них в Україні небезпідставно визнаються праці О. М. Костенка¹.

Поза всякими сумнівами, репрезентовані в них креації, відтворювані та поглиблювані природно-правові ідеї, сенси заслуговують на повагу та визнання свого гуманістичного устремління й миролюбності. Втім, як видається, в них таки приховуються і деякі лакуни, здатні зумовити можливість поглянути на пропонований «кришталевий палац» і під іншим кутом. Так, саме на «кришталевий палац». А як ще може сприймається *нерукотворна* конструкція законів соціальної природи, якщо не як ідеальний (і неймовірної ж, треба сказати, краси!) образ невидимих, але об'єктивно існуючих сил, перебування у полях яких і підпорядкування яким з фатальною невідворотністю має гарантувати щастя? І справа то лише у тому, щоб відкрити ці закони, їх артикулювати, усвідомити їх значення та *підпорядкувати* їм соціальну практику. А і з тими, хто не підпорядковуватиметься варто, мабуть, боротися як із деякими носіями і ретрансляторами антиприродного? Таким шляхом, слід вважати, формується надлюдина, яка своїм розумом, нарешті, осягнула всю складність творіння життя, хоча б і соціального. Хоча б і відстороненого від конкретної людини, бо ж осягнути природу людини складніше (адже відомо, що особистість є ширшою за суспільство), аніж зробити те саме зі спільнотою. Все так. Але в тому то й річ, що там де ми керуємось інтересами спільноти й звеличуємо цінність колективізму дуже часто втрачаємо цінність окремої й невідкритої людини. Не варто, гадаємо, наводити багаточисельні приклади з історії і сучасності. Вони сумні... І не випадково на цю особливість звернув увагу геній Ф. М. Достоевського, підкреслюючи, що чим більше любиш людство, тим менше любиш окрему людину².

Тож в тому й полягає, як на нас, вразливе (або, можливо, поки що не заповнене) місце юснатуралізму, як і будь-якої іншої юриспруденції, гуманітарності, що соціальність і її закономірності імовірно розглядаються без достатнього зв'язку з глибинами індивідуальності, особистості, людськості. А там, у тих глибинах, парадокс на парадоксі. І чи визначати їх також законами природи. Такими, що можуть не подобатись раціональному розуму, але ж так само об'єктивно існуючими. Одним з таких є свобода. І не як деяка усвідомлена необхідність чи щось на зразок цього (єдність із відповідальністю перед іншим/іншими тощо), а саме як бажання бути вільним, нехай і (й мабуть передусім) *свавільним*.

І знову ж таки процитуємо класика (мовою оригіналу): «...Есть только один случай, только один, когда человек может нарочно, сознательно пожелать себе даже вредного, глупого, даже глупейшего, а именно: чтобы

¹ Костенко О. М. Злочин і відповідальність за нього у світлі соціального натуралізму (щодо соціально-натуралістичної доктрини кримінального правознавства). *Право України*. 2010. № 9. С. 31–40; Костенко О. М. Про світоглядні основи розбудови прогресивного правопорядку в Україні (до методологічної дискусії у вітчизняній юриспруденції). *Право України*. 2015. № 8. С. 167–185; Костенко О. М. Основи соціально-натуралістичної юриспруденції та кримінології: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 140 с. Та ін.

² Достоевский Ф. М. Записки из подполья : повесть. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2020. С. 62.

иметь право пожелать себе даже и глупейшего и не быть связанным обязанностью желать себе одного только умного. Ведь это глупейшее, ведь это свой каприз, и в самом деле может быть всего выгоднее для нашего брата из всего, что есть на земле, особенно в иных случаях... Потому что во всяком случае сохраняет нам самое главное и самое дорогое, то есть нашу личность и нашу индивидуальность»¹. Індивідуальна свобода (а свобода може, на наше переконання, бути виключно індивідуальною, особистою, приватною (хоча й із соціальним значенням), інтимною справою). Тож індивідуалізм (з його свободою) – це природна людська властивість, так само як і колективізм. Відтак, і акціонізм виявляється природною потребою і проявом, в тому числі і в тих випадках, коли він здійснюється у кримінальних формах. Такою є природа людини, такою є природа і історія людства, як історія воєн і насильства, поруч зі злетом думки про людинолюбство (і ще невідомо, яким має бути *закономірний* результат існування людства). Треба визнати, що юснатуралізм – до певної міри одностороння концепція, методологія, яка воліє не бачити темної сторони людської природи, натури. Менше з тим, вона є такою ж природою, як і та, яку можливо ідеалізувати.

Водночас не безкорисним буде зауважити, що свавільний перформанс, кримінальна акція цілком може свідчити про устремління суб'єкта до соціальності. Ба більше: майже завжди кримінальні акції – маніфести соціальності. Соціальність же є конвенційністю, яка, в залежності від ідеологічних, ціннісних варіацій може бути націлена чи-то на збереження кожного окремого індивіда (його життя, прийнятного способу мислення, а звідси – й культурної автентичності, якщо, звісно, пощастить (з автентичністю...)), чи-то на збереження й виживання більшості через знищення окремих індивідів (як це, до речі, відбувається у природному середовищі) колективними зусиллями й забезпечення можливості для життя нащадків. Враховуючи це, кримінальний акціонізм виявляє у своїй структурі ще кілька видів й підвидів.

I. Міноритарний акціонізм – маніфест співприсутності (ідентичності), що може бути втілене у кримінальному фарисействі, конформізмі, механізми поширення якого добре описані у ході та результатах стенфордського тюремного експерименту Ф. Зімбардо.

II. Мажоритарний акціонізм – маніфест контрприсутності, контрідентичності у екстремізмі, тероризмі, вандалізмі, хуліганстві тощо. В свою чергу мажоритарний акціонізм може відбутися у як позитивний, так і як негативний маніфест.

Позитивний акціонізм – маніфест особливого буття. «Я є» як таке, що артикулюється, жестикулюється (у широкому сенсі) у недомінантній, мегалотимній позиції, а у позиції рівної гідності, в ізотимній позиції (демонстративний суїцид). Спирання на власну гідність і цінність – те, що принципово відрізняє акціонізм позитивний від негативного.

¹ Достоевский Ф. М. Записки из подполья : повесть. СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2020. С. 71, 72.

Негативний акціонізм – це заперечення, нігіль, з якої проростає суб'єкт; маніфест небуття, на фоні якого проступає суб'єктивна опуклість символу особистісного буття – через руйнацію контексту, через спроби гальмування часу, через заподіяння шкоди, знищення того, на фоні чого «Я є» не як таке, а через «Я – не вони» або через «Я маю», а, отже, доміную над кимось або над чимось, в тому числі й через привласнення символічного порядку, домінування над ним, продукування власних концептів та/або символів. Тотальність негативної маніфестації «Я маю» можна побачити у триваючому агресивно-злочинному воєнно-насильницькому драйві (навіть поза територією України) Російської Федерації проти України: установка та маніфестація «Я маю» як покруч «Я є» виявляється спроектованою на український соціокультурний, політико-правовий простір спробою його привласнення через докорінне його ж заперечення та руйнацію, через руйнацію України як екзистенції, утвердження домінуючої позиції.

Україна як фантомний біль Росії – явище не нове, проте відкрите для переосмислення, для виявлення раніше прихованих, не описаних, не пояснених детермінаційних і феноменологічних граней. Спричиняючи цілком реальні «почісування», що виливаються у тактильний, онтологічний контакт, у війну як таку, цей фантомний більш має метаскладне коріння, ризому факторів. Їх дослідженням опікується низка галузей гуманітарного знання, а також міждисциплінарні наукові пошуки. Значні результати вже є у розумінні колективних травм (ролі терорів, репресій, воєн), феномену патерналізму, ресентименту, більш історично віддалених подій євразійського характерологічного укорінення і т. д. Водночас, екзистенціальний вимір цієї ризоми, що дає про себе знати через прояви кримінального акціонізму (у першу чергу – агресивної війни) лише в умовах сьогодення рельєфно, фактурно себе виявив.

Фантомний біль як біль від неіснуючого передбачає переживання неіснування, ідеальне заперечення існування того, що спричиняє біль, хоча чуттєвий рівень дисонує із цим запереченням. Звідси – породження ненависті у спайці з дегуманізацією (неіснуюче для суб'єкту не може бути олюднене), що обумовлює абсолютно ірраціональне мотиваційне підґрунтя воєнних злочинів, злочинів проти людяності, що вчиняються на території України масово від початку повномасштабної, багатofронтової російської агресії, а, можливо, і початку цієї агресії загалом. Тому не безсила заздрість, а сильна ненависть та маніфестація існування через привласнення й домінування на фоні дисонансу (біль від неіснуючого) переважають у екзистенціях агресора¹. Війна стає акцією, перформансом тоді, коли символічний, метафізичний порядок намагається підкорити собі

¹ Показовим в цьому контексті є витяг пост у соціальній мережі одного із російських військовослужбовців (пост, як в цілому і профіль в Instagram (Анатолій Дрёмов – drema_di) вже видалений, проте його зображення збережено у дослідницьких цілях, як предмет кримінологіко-екзистенціального та дискурсивного аналізу; мовою та орфографією оригіналу): «...С НАМИ РОССИЯ С НАМИ СИЛА! УКРОПОВ ПЕРЕБИВАЕМ ПАЧКАМИ ЧТОБЫ С**КИ ЗНАЛИ! В ПЛЕН НЕ БЕРЁМ!...». На логічне й закономірне питання «Щоб знали що?» у логічно прийнятних та раціональних категоріях відповідь навряд чи можна віднайти. Ненависть «у хімічно чистому вигляді» нераціональна.

онтологічний, коли знак і денотат змінюються місцями й знак набуває цілком самостійного онтологічного значення, коли символ суб'єктивується, а суб'єкт, водночас, символізується. Це – ще один фундаментальний фактор дегуманізації (а від неї – і до небаченої ворожості, насильства, цинізму й зухвалості), що супроводжує війну Росії проти України. Це – багатовимірний клубок деструктивних пристрастей, що складно діагностуються і ще складніше нейтралізуються. Останнє, власне, – справа кількох поколінь. І до усвідомлення цієї обставини слід підійти з усією серйозністю, ґрунтовністю, не розраховувати на швидке (навіть в межах одного покоління) вирішення «проблеми» агресивного географічного сусіда.

Російський воєнний перформанс являє для України, окрім зіткнення з грубою силою, ще й зіткнення із міфом. Соціальний міф завше емоційний, екзистенційний, епічний, спирається на постпам'ять, «іграми» з історією та колективними травмами. Втягнені у це багно широкі соціальні верстви є глядачами картезіанської театру, звідки немає розсудного виходу. Тож ніхто в принципі не може їм його запропонувати доти, доки вистава йде, доки спектакль триває, доки триває міф. А соціальні міфи – довгограюча історія, що має властивості самодетермінації. Міф живе своїм життям і після смерті головного акціоніста; загоряння вогнів у театральній залі не спричиняє розсіювання темряви у розумі. Тож негативний кримінальний акціонізм російського воєнно-політичного штабу вмонтований у розгалужену, багатоярусну конструкцію агресивно-травматичного міфу (вельми вірусного), здатного до автономного плавання, а точніше бродіння умами. В цьому сенсі кримінальні акції виконують сигнальну функцію у кримінологічних дослідженнях, реалізація якої гіпотетично здатне забезпечити моніторинг трансформацій міфу, інтенсивності його циркуляції та онтологізації (коли за міф ладні покласти життя).

Менше з тим, зіткнення з російським міфом так чи інакше, але породжує онтологічну війну як війну за засновки, за визначення, за дискурс, наративи і символи (щодо останнього – неважко помітити хворобливо-гострі реакції представників країни-агресора на елімінацію пам'ятників, символіки, що відсилають до хроніки советської доби). І важливим моментом при цьому є те, що, на відміну від позитивного (у функціональному значенні) акціонізму, негативний акціонізм має справу не з соціальною інновацією, смисловою та/або символічною, а з архаїкою. Фактично – це війна повільного, архаїчного часу проти швидкого часу. Це намагання відмежувати, відтермінувати соціальну сингулярність, входження до якої означитиме смерть архаїчного порядку. Таким чином, війна РФ проти України – це війна за виживання самої РФ. А оскільки йдеться про виживання символічне, у контурах архаїчного соціального порядку, той сама війна має значною мірою символічне значення; боротьба за символи, за називання, за імена – один з її ключових елементів (хто кого називатиме фашистом, нацистом, хто кого назве антихристом, чия боротьба є визвольною, а чия загарбницькою і т.д.). У такому форматі, ще раз підкреслимо, вся війна набуває характеру акції; перформанс – контекст війни.

Боротьба з подібним різновидом кримінального акціонізму – справа

окремих досліджень. Очевидно, що така боротьба (саме боротьба, адже йдеться про виживання) вимагає пред'явлення інакшого мислення, вихід на інакші мовні форми¹, що описуватимуть незвідані раніше території мислення, а від них – і до інакших символів в межах стратегічного управління. Війну на тактичному рівні мислення виграти не можна (географічно РФ нікуди від України не подінеться). Онтологічну війну можливо виграти лише на стратегічному рівні, пред'явивши інакше мислення, що спиратиметься на силу зброї.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що *кримінальний акціонізм* – екзистенціальний феномен діалогічної маніфестації особистісно та/або колективно значущого символізму соціальної буття, проявлений у перформативних кримінальних практиках (хуліганстві, вандалізмі, тероризмі, екстремізмі, розв'язуванні й веденні агресивної війни і т.п.). Якщо позитивний акціонізм є здебільшого справою приватною, має глибоко особистісний характер, хоча і з виходом на перетворення соціальності, то негативний акціонізм – феномен передусім публічний, спирається на колектив, на груповий суб'єкт, в межах якого відтворюється домінантний й абсолютного нетерпимий (опозиційний, контрверсійний) соціальний порядок. Тому негативний кримінальний акціонізм є набагато більш суспільно небезпечним, детермінує і є проявом ксенофобії, тероризму, агресивних воєн тощо. Примітною рисою є широка суспільно-політична фетишизація символів експансивного порядку та (і це головніше) – символів самої боротьби, війни. Установка на боротьбу, на виживання виявляється переважаючою соціальною установою, яка вимагає відповідного політичного режиму. Тому держава-трикстер, агресор-акціоніст – завжди характеризується дійсною підтримкою політичного лідера більшістю населення, зануреного у перманентний ресентимент, як стан, сферу і напрям внутрішньої державної політики (правової, культурної, економічної, (не)безпекової тощо). І це варто мати на увазі, вибудовуючи довготривалу стратегію державного будівництва України, стратегію забезпечення національної безпеки. Розробка останніх – справа нагальна та міждисциплінарна, що лише очікує на початок активної розробки. І війна, як не парадоксально, може послугувати функціональним прискорювачем цієї роботи. Вже зараз необхідно формувати стратегічні контури поствоєнного України. Відсутність же останніх може або затягнути війну, або зумовити небажані її результати.

Отже, кримінальний акціонізм є вельми багатовимірним феноменом, що виявляє себе і на індивідуальному, і на масовому (державному, міждержавному) рівнях, між ними та поза ними. Вважаємо, що використання та подальша розробка цієї категорії у кримінологічному

¹ В цьому контексті не можна не погодитись із Л. С. Рубінштейном, який підкреслює таке (мовою оригіналу): «...Язык зла хаотичен и нерефлексивен. Язык зла следует знать, чтобы уметь нейтрализовать его с помощью языка. Но другого... Нельзя победить зло на его поле. Нельзя пытаться говорить с ним на его же языке, пусть даже и громко. Не получится. Оно все равно тебя переорет...» (Рубинштейн Л. С. Скорее всего. М. : Астрель, Corpus, 2013. С. 8).

дискурсі, наукових дослідженнях здатне забезпечити вихід на інноваційні мисленнєві поля, більш глибокого зрозуміти низку проявів кримінальної активності (від хуліганства, вандалізму й до тероризму, агресивної війни), адекватно описати особливості її детермінації та в подальшому – запропонувати ефективні заходи протидії її відтворенню.

Юрий Владимирович ОРЛОВ,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина)

КРИМИНАЛЬНЫЙ АКЦИОНИЗМ: ОТ СИМВОЛИЧНОСТИ СУБЪЕКТА ДО СУБЪЕКТИВИЗАЦИИ СИМВОЛА

Статья посвящена исследованию природы криминального акционизма. Установлено, что акционизм является инвазией символа в бытие, превращения бытия в символ при частичном сохранении онтологичности. Акционизм диалогичен по существу; манифест предполагает наличие иного субъекта. Доказывается, что не любая манифестация является акционизмом, а только непосредственно переживаемая как процесс в экзистенциальном значении. Сделан вывод, что криминальный акционизм – экзистенциальный феномен диалогической манифестации личностно и/или коллективно значимого символизма социального бытия, проявленный в перформативных криминальных практиках (хулиганстве, вандализме, терроризме, экстремизме, агрессивной войне). Выделены и охарактеризованы такие виды криминального акционизма как экстернальный (ординарный и неординарный) и интернальный, а также миноритарный и мажоритарный (позитивный и негативный).

Ключевые слова: акционизм, манифест, диалог, экзистенция, перформанс, символ, преступление, криминальный акционизм.

Yurii V. ORLOV,

Doctor in Science of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL ACTIONISM: FROM THE SYMBOLICITY OF THE SUBJECT TO THE SUBJECTIVIZATION OF THE SYMBOL

The article is devoted to the study of the nature of criminal actionism. It is established that actionism is an invasion of a symbol into being, aggression of a simulacrum, transformation of being into a symbol with partial preservation of ontology; such a simulative deontologization and ontological simulativity. It is dialogical in nature, as any manifesto presupposes the existence of another subject. At the same time, not every manifestation is actionism, but only that which is directly experienced as a process, it has existential significance. It is concluded that criminal actionism is an existential phenomenon of dialogic manifestation of personally and/or collectively significant symbolism of social life, manifested in performative criminal practices (hooliganism, vandalism, terrorism, extremism, unleashing and waging aggressive war). Such types of criminal actionism as external (ordinary and extraordinary) and internal, as well as minority and majority (positive and negative) are singled out and characterized.

Key words: actionism, manifesto, dialogue, existence, performance, symbol, crime, criminal actionism.

Олександр Володимирович ОЛІШЕВСЬКИЙ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

НАСИЛЬСТВО ЛЮДИНИ НАД СОБОЮ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Кожен чув або бачив випадки, коли людина навмисне завдавала пошкодження своєму тілу через порізи, забиття, отруту, ковтала гострі предмети, виривала собі волосся на голові, стискала частини свого тіла тощо. У крайніх випадках людина йшла на самогубство. Все це разом є прикладами насильства над собою. Це ті ситуації, коли потерпілий і злочинець можуть бути в одній особі. Наявність таких небезпечних діянь та пов'язані з ними наслідки зумовлюють актуальність цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На вирішення цієї проблеми звертали увагу у більшості соціологи, психологи та психіатри. Вона має міждисциплінарний характер, охоплюється цілим комплексом наук, серед яких: психологія, соціологія, культурологія, політологія, кримінальне право, кримінологія та інші. Питання насильства розглядали в своїх працях такі вчені, як: А. Б. Агапов, В. Г. Андросюк, Ю. М. Антонян, І. В. Арістова, Б. І. Бараненко, Ю. М. Батурін, І. Л. Бачило, В. М. Брижко, В. П. Казміренко, Р. А. Калюжний, М. В. Костицький, В. А. Копилов, О. В. Кохановська, П. У. Кузнецов, З. В. Кузнецова, С. Д. Максименко, А. І. Марущак, О. Г. Марценюк, А. А. Письменницький, О. Р. Ратінов, В. М. Синьов, А. В. Стрельников, В. С. Цимбалюк, М. Я. Швець, Ю. С. Шемшученко та інші. Однак, види насильства над собою, шляхи протидії йому залишаються малодослідженими.

Мета статті – проаналізувати кримінально-правовий аспект насильства людини над собою.

Виклад основного матеріалу. В кримінальному праві насильство поділяють на фізичне і психічне. До фізичного насильства, з точки зору семантики, слід відносити вплив на тілесну недоторканність, здоров'я чи життя особи проти, поза, а в деяких випадках за її волею шляхом використання фізичної сили людей чи тварин, технічних засобів, уражуючих факторів і властивостей інших об'єктів матеріального світу або різних явищ природи. Другим видом насильства є психічне. З точки зору походження слова, до нього слід відносити вплив на психіку людини шляхом подання

інформації (погроз, можливо, гіпнозу тощо) або використання технічних засобів, об'єктів матеріально світу, явищ природи, що безпосередньо не впливають на її здоров'я, однак наслідком яких є почуття страху (побоювання, остраху, переляку, жаху), гніву (роздратування, обурення), психічних розладів чи хвороб.

Особливим різновидом насильства можна вважати особисту аскетичну практику (примушування себе до корисної роботи, режиму, молитви, обмеження в їжі, утримання від пустих розваг, шкідливих звичок тощо заради звільнення від власних гріховних пристрастей) або виконання медичних заходів (лікувальна дієта, голодування, виконання вправ і процедур, що несуть в собі біль і страждання). Такі види примусу себе є позитивними, адже їх наслідками є душевне і тілесне здоров'я.

Кримінальний кодекс України стоїть на захисті життя і здоров'я людини, проте загалом не передбачає відповідальності за насильство людини над собою. Виключенням є лише наступні кримінальні правопорушення і то за певних умов. Розглянемо їх детальніше.

Статтею 409 КК України встановлена відповідальність за ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення¹. Об'єктивна сторона цього діяння за частиною першою даної норми виражається в ухиленні військовослужбовця від несення обов'язків військової служби. Одним із альтернативних способів є самокалічення – заподіяння самому собі фізичної чи психічної шкоди.

В науковій літературі з цього приводу містяться наступні думки. Ним охоплюється штучне ушкодження (покалічення)². У результаті відбувається калічення органу або тканин тіла, порушення функцій певного органу, викликання певного захворювання, загострення чи підсилення хвороби, яка вже була у військовослужбовця³. Окремі науковці уточнюють цю ознаку та вказують, що у результаті самокалічення може відбуватися штучне викликання військовослужбовцем і психічних захворювань⁴. Військовослужбовці, ухиляючись від несення військової служби, можуть ковтати певні небезпечні предмети (наприклад, голки, цвяхи), а також хімічні речовини (зокрема, розчин хлорного вапна). Відповідно до міжнародної класифікації травм та хвороб, стороннє тіло в органах травлення належить до нозологічних хвороб (Т 18), що потребує надання хворому медичної допомоги. Самокалічення може включати посилення активними діями тієї хвороби чи травми, яка є у військовослужбовця.

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.02.2022).

² Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.; за ред. М.І. Панова. Х. : Право, 2011. С. 67.

³ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. [5-те вид., допов.]. Х. : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін., 2013. С. 937.

⁴ Полный курс уголовного права: в 5 т.: учебн.Т. 5: Преступления против государственной власти. Преступления против военной службы. Преступления против мира и безопасности человечества. Международное уголовное право / под ред. А.И. Коробеева. СПб. : Юридический центр-Пресс, 2008. С. 318.

Наприклад, коли він роздряпує собі рану, інфікує її чимось¹. Джерелом спричинення шкоди здоров'ю військовослужбовця можуть бути вогнепальна чи холодна зброя, колючі або ріжучі знаряддя, різноманітна отрута, механічні, теплові та інші засоби², а також сильнодіючі, отруйні речовини, наркотичні, механічні, термічні засоби³, транспортні засоби або інші механізми⁴.

Таким чином, насильство людини над собою у вигляді заподіяння собі фізичної чи психічної шкоди за ст. 409 КК України є кримінально караним за наступних умов: 1) вчиняє його військовослужбовець; 2) умисно; 3) з метою ухилитися від несення обов'язків військової служби.

Іншими нормами, які опосередковано стосуються заподіяння фізичної чи психічної шкоди собі, є статті 309 та 316 КК України. Перша передбачає відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту. Тут не використано поняття «вживання», однак воно неможливе без хоча б однієї із зазначених дій об'єктивної сторони. Споживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів неминуче призводить до фізичної та душевної шкоди.

В ч. 1 ст. 316 КК України «Незаконне публічне вживання наркотичних засобів» передбачена кримінальна відповідальність за публічне або вчинене групою осіб незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян. Тут вказаний термін «вживання» наркотичних засобів і мається на увазі самостійність та добровільність його споживання особою. Відповідно до п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», під незаконним публічним вживанням наркотичних засобів слід розуміти вживання їх відкритим (очевидним для інших осіб) способом. Це можуть бути ін'єкція наркотичної рідини, куріння гашишу, крепу, опію, вживання макової соломи тощо. Відповідальність настає незалежно від того, вживає наркотики публічно одна особа чи група осіб.

Для відповідальності за вживання наркотичних засобів групою осіб не має значення, вживали її учасники наркотики при інших особах чи в їх відсутності. Важливим є те, що групове вживання наркотичних засобів здійснюється в таких місцях, як школи, училища, технікуми, коледжі, вищі навчальні заклади, стадіони, кінотеатри, театри, дискотеки та інші подібні

¹ Ониськів А. Кваліфікація ухилення від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (стаття 409 Кримінального кодексу України). *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. №1. 2017. С. 124.

² Злочини проти встановленого порядку несення військової служби. Вказ. пр. С. 67.

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [7-ме вид., переробл. та допов.]. К.: Юридична думка, 2010. С. 1159.

⁴ Полный курс уголовного права. Вказ. пр. С. 318.

заклади. Під іншими місцями масового перебування громадян маються на увазі вокзали, пристані, пляжі, парки, дитячі майданчики, підземні переходи, вулиці, площі тощо¹.

Із зазначених вище роз'яснень видно, що обов'язковими ознаками об'єктивної сторони даного діяння є місце та обстановка кримінального правопорушення. Перше – це: 1) місця, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів; 2) місця масового перебування громадян. Друге – обстановка – публічно (відкрито, очевидно для інших осіб).

Даною нормою законодавець піклується не про здоров'я людини, яка споживає наркотичний засіб, а забезпечує охорону громадського порядку в частині створення умов для нормального фізичного і морального розвитку інших. Насильство особи над собою через заподіяння шкоди своєму життю і здоров'ю шляхом вживання наркотичних засобів за ст. 316 КК України є кримінально караним лише за сукупності наступних умов: 1) вчиняється публічно; 2) у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян.

Причини самоушкодження складні і часто можуть бути пов'язані з травмами чи психологічними розладами. Людині, яка завдає собі шкоди, також може бути поставлений діагноз хімічного розладу, такого як біполярний розлад; розлади харчової поведінки, такі як анорексія та булімія; та обсесивно-компульсивний розлад, серед іншого. Багато таких людей страждають від посттравматичного стресового розладу внаслідок сексуального чи емоційного насильства².

Лікування насильства над собою в основному спрямоване на усунення прихованих емоцій. Залежно від тяжкості психотерапевт може спочатку спробувати допомогти клієнту перервати патерн самоушкоджуючої поведінки. У цьому сенсі переривання заслуговує як короткострокової, так і довгострокової уваги; тобто увага до того, які почуття відчуються прямо зараз, і здатність дивитися на картину в цілому, включаючи те, як самоушкодження вписується в життя людини³.

В крайніх ситуаціях, коли особа вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність, статтею 14 Закону України «Про

¹ Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 26.04.2002 року // *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text> (дата звернення: 01.02.2022).

² Self Inflicted Violence / Carroll College. URL: <https://www.carroll.edu/node/11033> (дата звернення: 01.02.2022).

³ Self-Inflicted Violence / Oberlin College and Conservatory. URL: <https://www.oberlin.edu/counseling/specific-issues/self-inflicted> (дата звернення: 01.02.2022).

психіатричну допомогу» передбачено госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку¹.

Висновки. Таким чином, насильство людини над собою – це застосування фізичного чи психічного примусу особи до самої себе. Воно може бути негативним і позитивним. Наслідками останнього є зцілення себе від хвороб, душевне і тілесне здоров'я, покращення якості свого життя, свобода від гріхів і пристрастей, відчуття миру, спокою і радості. Негативними результатами можуть бути різного ступеня тяжкості тілесні ушкодження (втрата будь-якого органу або його функцій, знівечення обличчя, пошкодження м'яких тканин тіла тощо), психологічні, психіатричні розлади, хвороби чи самогубство. Кримінальний кодекс України не передбачає відповідальності за насильство людини над собою окрім пов'язаних із цим випадків, передбачених в статтях 309, 316, та 409. Особливістю таких випадків є охорона здоров'я інших людей, умов для їх нормального фізичного і психічного розвитку, а також забезпечення порядку проходження та несення військової служби. Законодавець не встановив кримінально-правової охорони життя і здоров'я людини від самої себе, однак передбачив примусову госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги особи, яка вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність.

Загальний висновок такий: насильство людини над собою може стати опосередковано кримінально караним лише у ситуаціях, коли воно заподіює або може заподіяти шкоду іншим охоронюваним об'єктам, зокрема, здоров'ю населення, правовому режиму обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, громадському порядку в частині створення умов для нормального фізичного і морального розвитку інших людей, порядку проходження та несення військової служби.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2022

Александр Владимирович Олишевский

кандидат юридических наук, доцент

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

НАСИЛИЕ ЧЕЛОВЕКА НАД СОБОЙ: УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Проведен анализ содержания статей Уголовного кодекса Украины на предмет содержания положений о насилии человека над собой. Исследование медицинского законодательства, публикаций в средствах массовой информации, научной периодики позволил определить сущность и особенности насилия над собой, показать медицинские и юридические моменты охраны человека. Выделено позитивное и отрицательное насилие человека над собой. Последнее может стать

¹ Про психіатричну допомогу: Закон України № 1489-III від 22.02.2000 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 01.02.2022).

опосредованно уголовно наказуемым только в ситуациях, когда оно причиняет или может причинить вред другим охраняемым объектам, в частности, здоровью населения, правовому режиму обращения наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, общественному порядку в части создания условий для нормального физического и нравственного развития других людей, порядка прохождения и несения военной службы. Установлено, что законодатель не устанавливает уголовно-правовой охраны жизни и здоровья человека от самого себя, однако предусмотрел принудительную госпитализацию в заведение по оказанию психиатрической помощи лица, совершающего или выявляющего реальные намерения совершить действия, представляющие собой непосредственную опасность для него или невозможность самостоятельно удовлетворять свои основные жизненные потребности на уровне, обеспечивающем ее жизнедеятельность.

Ключевые слова: *здоровье, насилие, позитивное, отрицательное, наказание, психиатрия, уголовное право.*

Oleksandr V. Olishevskiy

Candidate in Law, Docent

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

HUMAN VIOLENCE AGAINST THEMSELVES: CRIMINAL LEGAL ASPECT

The analysis of the content of the articles of the Criminal Code of Ukraine on the content of the provisions on human violence against oneself was carried out. The study of medical legislation, publications in the media, scientific periodicals allowed to determine the nature and features of self-violence, to show medical and legal aspects of human protection. The positive and negative violence of a person against himself is highlighted. The latter can be indirectly criminally punishable only in situations where it causes or may cause harm to other protected objects, in particular, public health, legal treatment of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues, public order in terms of creating conditions for normal physical and moral development of other people, the order of passing and military service. It is established that the legislator does not establish criminal protection of human life and health from himself, but provides for involuntary hospitalization in a psychiatric institution of a person who commits or reveals real intentions to commit acts that pose an immediate danger to him or inability to satisfy their basic vital needs at a level that ensures its vital functions.

Key words: *health, violence, positive, negative, punishment, psychiatry, criminal law.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

УДК 343.829

Ігор Володимирович БОДНАР,
кандидат юридичних наук
(Академія Державної пенітенціарної
служби)

Дмитро Юрійович КОНДРАТОВ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

Андрій Іванович КИРІЄНКО,
(Академія Державної пенітенціарної служби)

ВИДИ ДОЗВОЛЕНИХ І ЗАБОРОНЕНИХ ПРЕДМЕТІВ, ВИРОБІВ ТА РЕЧОВИН ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСУДЖЕНИМИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови національної пенітенціарної системи актуальним постає питання забезпечення безпеки персоналу установ виконання покарань та засуджених, зменшення на них тиску кримінальної субкультури та засуджених з негативною спрямованістю. Сьогодні серед науковців та практиків панує думка стосовно того, що даний напрям діяльності складається з таких основних компонент як фізична, динамічна та процедурна безпека.

Фізична безпека включає в себе: стримуючі засоби (фізичні бар'єри, природний нагляд, охоронне освітлення); технічні засоби охорони та нагляду (сигналізація та датчики, відеоспостереження); контроль доступу (механічні та електронні системи доступу) системи ідентифікації та пропускний режим.

Процедурна безпека, яка включає в себе: проведення обшуків та оглядів засуджених, території житлової та виробничої зон, транспортних засобів; огляд осіб, які проходять на територію, що охороняється;

проведення перевірок наявності засуджених; локалізація та супровід засуджених; процедура прийому до установи та звільнення з установи.

У свою чергу, динамічна безпека в установах виконання покарань – це спосіб організації процесу виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі, який базується на розвитку позитивних відносин із засудженими, їх зайнятості, встановленні довірливих відносин та ефективної комунікації з ними, що призводить до обізнаності персоналу з процесами, які відбуваються у місці тримання засуджених. Концепція динамічної безпеки – це позитивні відносини, зв'язки та взаємодія між персоналом і засудженими, професіоналізм у зборі відповідної інформації, розуміння та поліпшення соціального клімату у виправній установі, твердість та чесність, сприйняття особистої ситуації засудженого, спілкування, позитивні відносини та обмін інформацією¹.

Всі три зазначені складові безпеки передбачають формування певних умов тримання засуджених із встановленням різного роду обмежувальних норм не тільки щодо пересування, а й користування певними предметами або вживання визначених напоїв та речовин, використання яких, як показує практика роботи виправних колоній, негативно впливає на дотримання режиму виконання та відбування покарань. Отже, особливу увагу необхідно приділяти й вилученню у засуджених заборонених предметів, виробів та речовин, як запоруки нормальної діяльності із запобігання пенітенціарному рецидиву, а також зменшення рівня постпенітенціарної злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що проблема наукової розробки елементів забезпечення режиму виконання та відбування покарань у виправних колоніях була предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених, зокрема К. А. Автухова, О. М. Бандурки, Є. Ю. Бараша, І. Г. Богатирьова, І. В. Боднара, В. В. Василевича, А. О. Галая, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, О. Г. Колба, І. О. Колба, І. М. Копотуна, О. І. Кіслова, В. Г. Павлова, Р. М. Підвисоцького, М. С. Пузирьова, А. Г. Перегудова, А. В. Савченка, А. Х. Степанюка, А. А. Ткаченка, М. І. Хавронюка, О. С. Яворської, Д. В. Ягунова, І. С. Яковець та багатьох інших. Натомість, як показує практика роботи персоналу установ виконання покарань, на сучасному етапі реформування пенітенціарної системи даний напрям дослідження залишається вельми актуальним і в умовах сьогодення.

Метою статті виступає розгляд видів дозволених і заборонених предметів, виробів та речовин для використання засудженими в установах виконання покарань.

¹ Боднар І. В. Забезпечення безпеки в установах виконання покарань. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2021. № 1 (12). С. 93-94.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи види заборонених для використання засудженими предметів, виробів та речовин, слід зазначити, що вони різняться в залежності від виду установ виконання покарань. У даній статті ми зупинимось, перш за все, на тій категорії засуджених, які знаходяться в межах зон виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки (дільницях карантину, діагностики та розподілу, ресоціалізації та посиленого контролю, дільниці соціальної реабілітації).

Починаючи розгляд заборонених предметів, виробів та речовин необхідно зауважити на тому, що кримінально-виконавче законодавство спочатку вказує на ті, які може зберігати засуджений. Так, відповідно до пункту 2 розділу II Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, засуджені мають право, зокрема: ...одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі у порядку, встановленому пунктами 1-3 розділу XII, пунктом 2 розділу XIII цих Правил..., ...придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування..., а також придбавати для загального користування за власний рахунок або рахунок родичів телевізори (без можливості виходу в мережу Інтернет), цифрові ефірні тюнери T2, DVD-програвачі, холодильники, побутові електровентилятори з розрахунку: телевізор, цифровий ефірний тюнер T2 та DVD-програвач – по одному на відділення соціально-психологічної служби або жилу секцію (камеру у приміщеннях камерного типу (ПКТ) виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки); холодильник – не менше двох на відділення соціально-психологічної служби (у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки холодильник встановлюється у приміщеннях для зберігання продуктів харчування), побутовий електровентилятор – по одному на камеру у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки. Крім того, засуджені, які відбувають покарання у виправних центрах, виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації виправних колоній, мають право мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них¹.

Також зазначимо, що окремо, у Додатку 5 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, визначено вичерпний перелік продуктів харчування, виробів і речовин, які засуджені можуть отримувати в посилках (передачах), купувати в крамницях установ виконання покарань та зберігати при собі. Слід вказати на те, що кримінально-виконавче

¹ Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 21.02.2022).

законодавство не тільки визначає перелік дозволених у використанні предметів, а й встановлює їх кількість.

Проте, поряд із дозволеними, у Додатку 3 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань окремо визначається й перелік предметів, виробів і речовин, зберігання і використання яких засудженими заборонено.

Не вдаючись до ретельного аналізу вказаного переліку, зазначимо, що в науковій літературі зустрічається безліч точок зору стосовно класифікації предметів, виробів і речовин, зберігання і використання яких засудженими заборонено, основні з них зводяться до того, що такі предмети поділяють на три основні групи: 1) знаряддя вчинення злочинів (до таких можна віднести всі ті предмети, за допомогою яких засуджені безпосередньо вчиняють злочини); 2) засоби вчинення злочинів, тобто предмети, що стимулюють або полегшують вчинення злочинів; 3) предмети, які не можна використовувати у якості знарядь або засобів вчинення злочину¹.

Ми, у свою чергу, пропонуємо більш розгорнуту класифікацію предметів, виробів та речовин, зберігання і використання яких заборонено засудженим в установах виконання покарань.

Перш за все, це предмети, які засуджені можуть безпосередньо використовувати для вчинення нападу на інших засуджених, представників адміністрації та інших осіб, які перебувають на території установ виконання покарань. До цієї категорії відносяться предмети, вироби та речовини, вилучені з цивільного обігу; будь-яка зброя, а також спеціальні засоби та засоби активної оборони, оптичні прилади; ножі, бритви (крім електричних, механічних та безпечних з касетною голівкою) та інші гострорізальні і колючі предмети; сокири, молотки та інші інструменти; будь-яке спортивне знаряддя, у тому числі для заняття бойовими мистецтвами (боксерські рукавички та груші, рукавички для заняття рукопашним боєм, маківари тощо).

До окремої групи пропонуємо віднести речовини збуджуючої дії, а саме будь-які напої із вмістом алкоголю та енергетичної дії, пиво, дріжджі, одеколон та інші вироби на спиртовій основі; наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори, медичні вироби (за винятком лікарських засобів або їх аналогів, протезів, інвалідних візків або інших пристосувань, необхідних для підтримання життєдіяльності організму (за умови дозволу лікаря), стерильних шприців, голок та контрацептивів у герметичній упаковці (не більше 5 одиниць кожного найменування)).

¹ Перминов А. В. Факторы, способствующие поступлению в исправительные учреждения запрещенных предметов, их негативное влияние на состояние правопорядка. Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. Москва: Юрист, 2008. № 3. С. 43.

Рис. 1. Вилучені предмети, які засуджені могли безпосередньо використати для вчинення нападу на інших засуджених, представників адміністрації та інших осіб, які перебували на території установ виконання покарань¹.

Друга група – це предмети та засоби за допомогою яких, засуджені можуть встановлювати та підтримувати заборонені (злочинні) зв'язки, а також підтримувати елементи кримінальної субкультури. До цієї групи пропонуємо відносити гроші та цінності; будь-які вироби з дорогоцінних металів; гральні карти.

Рис. 2. Вилучені предмети за допомогою яких, засуджені встановлювали та підтримували заборонені зв'язки, а також підтримували елементи кримінальної субкультури².

¹ В ув'язнених у Маневицькій колонії вилучили заборонені предмети (фото) // Конкурент. Інформаційне агентство. URL: <https://konkurent.ua/publication/70835/v-uvyaznenih-u-manevitskiy-kolonii-viluchili-zaboroneni-predmeti-foto/> (дата звернення: 21.02.2022).

² Тюремники показали ноги зі шкарпетками та грошима // Прочерк. Про це говорять Черкаси. URL: <https://procherk.info/news/fotofakt/30395-tjuremniki-pokazali-nogi-zi-shkarpetkami-ta-groshima> (дата звернення: 21.02.2022).

Рис. 3. Вилучені заборонені предмети (сухі дріжджі та гральні карти), які були заховані всередині жиру та варення¹.

Принагідно зауважимо, що групи засуджених з негативною спрямованістю дуже часто залучають інших засуджених в коло наркозалежних з метою утримання їх на так званому «борговому ланцюжку».

Крім того, проведені нами дослідження дають підстави стверджувати, що засуджені, під час вчинення злочинів, особливо насильницького характеру, досить часто знаходяться під впливом наркотичних засобів, психотропних речовини або їх аналогів.

До наступної групи нами були віднесені засоби, та предмети, які можуть бути використані для вчинення втечі, а саме: пересувні засоби; фотоапарати, фотоматеріали, хімікати; будь-які документи (крім копій вироків і ухвал судів, квитанцій на зберігання грошей, речей та цінностей, а також кореспонденції від органів та осіб, зазначених у пункті 1 розділу XIII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань); топографічні карти, компаси; військовий та інший формений одяг, обладнання до нього, а також верхній одяг, головні убори та взуття (за винятком тапочок) невстановлених законодавством зразків.

¹ У Хмельницькому СІЗО вилучили заборонені предмети // Ye.ua. URL: https://ye.ua/syspilstvo/45221_U_Hmelnickomu_SiZO_viluchili_zaboroneni_predmeti.html (дата звернення: 21.02.2022).

Рис. 4. Вилучені з посилки поліетиленові пакети із невідомою рослинною речовиною зеленого кольору в подрібненому стані¹.

Рис. 5. Вилучені саморобні бити, молотки, ножі, столярні інструменти, викрутки, мотузки².

¹ До СІЗО намагались передати чотири пакети з речовинами, схожими на наркотики // Ye.ua. URL: https://ye.ua/syspilstvo/52936_Do_SiZO_namagalis_peredati_chotiri_paketi_z_rechovunami_shozhimi_na_narkotiki.html (дата звернення: 21.02.2022).

² У камері екс-"торнадівців" у Лук'янівському СІЗО провели обшуки // Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/08/14/7189244/> (дата звернення: 21.02.2022).

Ще до однієї з груп відносяться засоби та предмети, які можуть використовувати засуджені для встановлення неконтрольованих зв'язків з особами, які знаходяться поза межами місць позбавлення волі, вчинення інших злочинних дій (різного роду махінацій, вимагань, шахрайств тощо): радіоелектронні засоби, призначені для передавання чи приймання радіосигналів (радіостанції, мобільні телефони та зарядні пристрої до них, SIM-картки, скретч-картки поповнення рахунку мобільного зв'язку, пейджери тощо), друкарські машинки, розмножувальні прилади (засудженим, які тримаються у виправних центрах, дозволяється зберігати та користуватися мобільними телефонами у порядку, встановленому пунктом 2 розділу XIV Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань); комп'ютерна техніка (за винятком комп'ютерної техніки, встановленої у комп'ютерних класах.

Рис. 6. Вилучені заборонені засоби та предмети, які використовувалися засудженими для встановлення неконтрольованих зв'язків з особами, які знаходяться поза межами місць позбавлення волі, вчинення інших злочинних дій¹.

І остання група заборонених предметів, до якої ми відносимо музичні інструменти; будь-яку теле-, радіо-, аудіо- та відеоапаратуру, аудіо-, відеокасети, CD- та DVD-диски (за винятком: гучномовець – один на жилу секцію (камеру), телевізор (без можливості виходу в мережу Інтернет) та цифровий ефірний тюнер T2 – один на відділення соціально-психологічної

¹ В ув'язненніх Луцького СІЗО вилучили заборонені предмети. URL: <https://volynonline.com/v-uvyaznenykh-luczkogo-sizo-vyluchyly-zaboroneni-predmety/> (дата звернення: 21.02.2022).

служби або на жилу секцію (камеру), DVD-програвач – один на відділення соціально-психологічної служби або на жилу секцію (камеру)).

Проте, як ми вже зазначали вище, засудженим, які відбувають покарання у виправних центрах, виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації, дозволяється мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них. Крім того цій категорії засуджених також дозволено тримати гроші, цінності, будь-які вироби з дорогоцінних металів та музичні інструменти¹.

Звичайно ж, представлена нами класифікація не претендує на абсолютну та беззаперечну. Проте, на наш погляд, вона найбільш повно відображає всі характерні ознаки предметів, виробів та речовин, зберігання і використання яких заборонено засудженим в установах виконання покарань.

Висновок. В якості висновку слід зазначити, що кримінально-виконавче законодавство окремо встановлює перелік як дозволених для використання засудженими предметів виробів та речовин, так і заборонених. Таким чином, з одного боку, засуджені мають достатньо речей для задоволення своїх потреб, а також для навчання та саморозвитку, в свою чергу, обмеженню підлягають предмети, вироби та речовини, які можуть бути використані для вчинення злочинних дій або іншої протиправної діяльності засудженими.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2022

Игорь Владимирович БОДНАР,

кандидат юридических наук, доцент

(Академия государственной пенитенциарной службы)

Дмитрий Юриевич КОНДРАТОВ,

кандидат юридических наук, доцент

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Андрей Иванович КИРИЕНКО,

(Академия государственной пенитенциарной службы)

ВИДЫ РАЗРЕШЕННЫХ И ЗАПРЕЩЕННЫХ ПРЕДМЕТОВ, ИЗДЕЛИЙ И ВЕЩЕСТВ ДЛЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСУЖДЕННЫМИ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ

В статье отмечается, что сегодня в практической и научной среде господствует мнение, что безопасность в учреждениях исполнения наказаний состоит из трех компонент: динамической, физической и процедурной. Авторы приходят к выводу о том, что, несмотря на трехкомпонентность данного вида деятельности, особое внимание уделяется динамической безопасности, однако необходимо уделять внимание и другим компонентам, а именно изъятию у

¹ Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 21.02.2022).

осужденных запрещенных предметов, как залог нормальной деятельности по предотвращению пенитенциарного рецидива, а также уменьшению уровня постпенитенциарной преступности.

Рассмотрены виды разрешенных и запрещенных предметов, изделий и веществ для использования осужденными в учреждениях исполнения наказаний. Представлена авторская классификация предметов, изделий и веществ, хранение и использование которых запрещено осужденными в учреждениях исполнения наказаний.

Ключевые слова: *осужденные, учреждения исполнения наказаний, безопасность, запрещенные предметы, запрещенные изделия, запрещенные вещества.*

Ihor V. BODNAR,

Candidate Degree in Law, Associate Professor
(Academy of the State Penitentiary Service)

Dmytro Yu. KONDRATOV,

Candidate Degree in Law, Associate Professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Andriy I. KIRIENKO,

(Academy of the State Penitentiary Service)

TYPES OF PERMITTED AND PROHIBITED OBJECTS, PRODUCTS AND SUBSTANCES FOR USE BY CONVICTED PENALTIES IN PENALTY INSTITUTIONS

The article notes that today in the practical and scientific environment the opinion prevails that security in penitentiary institutions consists of three components: dynamic, physical and procedural. The authors come to the conclusion that, despite the three-component nature of this type of activity, special attention is paid to dynamic security, however, it is necessary to pay attention to other components, namely the seizure of prohibited items from convicts, as a guarantee of normal activities to prevent penitentiary relapse, as well as to reduce level of post-penitentiary crime.

The types of permitted and prohibited items, products and substances for use by convicts in penitentiary institutions are considered. The author's classification of objects, products and substances, the storage and use of which is prohibited by convicts in penitentiary institutions, is presented.

Key words: *convicts, penitentiary institutions, security, prohibited items, prohibited items, prohibited substances.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

УДК 343.93

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

Юрій Броніславович ДАНИЛЬЧЕНКО,
доктор юридичних наук, доцент
(Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР: ШЛЯХ ДО СИНЕРГІЇ

Процеси самоорганізації (саморозвитку) науки кримінології давно привертають увагу вчених, але, як і багато інших складних явищ, вони поки що не отримали однозначної оцінки і навіть більш-менш однакового розуміння у кримінологічному співтоваристві. Авторам цих рядків неодноразово доводилося чути категоричне твердження, що самоорганізація – «річ неможлива» у науці, оскільки, по-перше, наукова спільнота висуває певні правила вживання наукових понять і категорій, залучення до арсеналу певної науки нових термінів, конструкцій або слівформ, а по-друге, у ході наукового дослідження науковець вибудовує текст за загальноприйнятим зразком, вже не кажучи про академічні публікації. Отже жодної самоорганізації науки не відбувається – усе це процес керований!

Подібна думка була б небезпідставною, якби самоорганізація розумілася як нерегульоване нагромадження наукових теорій, понять, термінів, що, безумовно, неможливе для людей адекватних (залишимо осторонь квазінаукові екзерсиси, що здійснюються для якихось особливих цілей). Проте все не так просто, і сьогодні це доводить синергетика, або теорія самоорганізації складних систем – міждисциплінарний напрямок, що

активно розвивається, націлений на розкриття динамічних, еволюційних властивостей систем різної природи.

Заради справедливості треба визнати, що в деяких роботах окремих дослідників, які декларують свою прихильність до синергетики, ми не знаходимо глибокого розуміння того, в чому насправді полягає специфіка наукового аналізу в рамках цього напрямку; зате знаходимо незрозумілий переказ псевдосинергетичних ідей. На жаль, така практика відчутно шкодить позиціям тих кримінологів, які сповідують синергетичні ідеї, оскільки знайомство з подібними опусами породжує у інших вчених упередження проти самої синергетичної методології. Проте сподіваємось, що уважніше вивчення змісту науково-аналітичних підходів цього напрямку зніме неприйняття, сформоване легковажним ставленням таких горе-науковців. Тому в цій статті ми ставимо за **мету** хоча б стисло висвітлити можливість синергетичного підходу до побудови кримінологічного простору.

Почнемо з того, що визначення ключового поняття «самоорганізація» не несе в собі жодних установок, несумісних з уявленнями про кримінологію, точніше кримінологічний простір, як систему. У загальній теорії систем базові характеристики цього явища є наступними:

1) самоорганізація сприймається як здатність систем до саморозвитку, саморегулювання під час використання енергії, інформації, речовини, що надходить ззовні, але й можливостей, закладених усередині самої системи;

2) самоорганізація відбувається у складних динамічних відкритих системах, що перебувають у нерівноважному стані;

3) самоорганізація можлива за наявності досить великої кількості взаємодіючих елементів;

4) функціонування всіх компонентів системи спрямоване до атрактора (зони тяжіння) – це мета еволюції системи, область найбільш упорядкованого стану;

5) поведінка елементів має бути кооперативною та когерентною, що забезпечують параметри порядку – керуючі фактори системи;

6) взаємодія елементів системи, що самоорганізується, має нелінійний характер, тобто результат цієї взаємодії складається не за лінійним принципом послідовного механічного складання елементів та їх функцій, а нелінійно, комплексно, під впливом взаємного підсилення будь-яких (у тому числі малопомітних або непередбачуваних) факторів, коли, образно кажучи, «два плюс два» може «дорівнювати п'яти»;

7) нелінійний характер має як саморозвиток системи, так і вплив оточення, яке багато в чому визначає напрям еволюції системи¹.

Стосовно кримінологічного простору (себто самої кримінології як комплексу ідей, дискурсу і наративів, а також усієї сукупності

¹ Астафьева О. Н. Синергетический подход к исследованию социокультурных процессов: возможности и пределы: Монография. М. : Изд-во МГИДА, 2002; Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. СПб. : Алетея, 2002; Котельников Г. А. Теоретическая и прикладная синергетика. Белгород : БелГТАСМ; Крестьянское дело, 2000.

кримінологічних практик) такий підхід передбачає, що ця система еволюціонує як під впливом сигналів із зовнішнього середовища, що підтверджує відкритість системи, так і слідує своїм внутрішнім тенденціям на різних рівнях (глобальному, регіональному, субрегіональному, об'єктовому). Очевидною є складна організованість та динамічність кримінологічного простору, його здатність до порушення рівноважного стану та адаптивність.

Крім того, сам кримінологічний простір з функціональної точки зору – інструмент непростий. Це складна багаторівнева система, яка відбиває і в якійсь частині формує свідомість людини (кримінологічну свідомість). Є аксіомою, що людина є системою з високим ступенем саморегулювання, яка сама себе підтримує і відновлює і що в мозку людини завжди відбувається самоорганізація нейронних зв'язків¹, отже, і світосприйняття, то немає нічого неймовірного в тому, щоб хоча б гіпотетично допустити наявність подібних процесів і в кримінологічному просторі.

В термінах синергетики кримінологічний простір – це система, що прагне до атрактора (області тяжіння всіх елементів) – реалізації тих чи інших кримінологічних ідей. Він дозволяє своїми засобами передавати немовний зміст образів свідомості, які, звісно, не є абсолютно застиглими і повністю регламентованими. Звідси закономірним є і визнання постійної рухливості, еволюції кримінологічного простору. Проте річ не лише у визнанні динамічності та нерівноважності кримінологічного простору, а й у тому, що було б нелогічним вважати, що зміни в кримінологічних теоріях або практиках – не що інше, як руйнівні удари, випадкові та різноманітні з погляду системи. Зміни часто мають своїм об'єктом систему, її зміцнення, розбудову тощо.

Отже, найважливішою характеристикою кримінологічного простору є рухливість, еволюція, модифікація його компонентів і стабілізуючих властивостей системи в цілому. Незалежно від того, яким чином – усередині або ззовні – народжуються сигнали, що викликають функціональні коливання в системі (поява нових або зміна старих елементів, зв'язків, функцій), кримінологічний простір, підпорядковуючись своїм параметрам порядку, «перетравлює» ці коливання або на певній ділянці адаптується до них, або відкидає, або змінює їх настільки, щоб вони могли органічно вписатися у загальну систему. Ці процеси, природно, залучають велику кількість елементів до взаємодії, що неминуче є кооперативним та когерентним; інакше система почала б руйнуватися, а з нею і наука, і практика протидії злочинності.

Вважаємо, що все сказане вже знімає сумніви щодо правомірності застосування принципів синергетики в кримінології. Проте слід докладніше розглянути питання, як долає кримінологічний простір шлях до синергії.

¹ Хакен Г., Хакен-Крелль М. Тайны восприятия. Синергетика как ключ к мозгу. М. : Ин-т компьютерных исследований, 2002.

Нагадаємо, що синергія передбачає «злиття енергій», оскільки еволюція системи здійснюється при взаємодії всіх елементів, хоч би як малою здавалася їх участь у загальному функціонуванні системи¹. Вихідний постулат синергетики – це ідея про можливість спонтанного виникнення порядку та організації з безладу в результаті внутрішньо системної самоорганізації та обміну із зовнішнім середовищем. При цьому розвиток системи представляється як чергування впорядкованих та хаотичних станів, що сприяє адаптації та самозбереження системи, проходження етапів загострення, вихід на новий рівень існування. Невипадково синергетичний напрям також називають системно-динамічним.

Основи синергетичного розуміння еволюції системи можна стисло уявити так. Складна незамкнена система в русі до атрактора на якомусь етапі перебуває у стані відносної рівноваги, що визначають параметри порядку – фактори, що керують її функціонуванням. Поступово динамічні процеси всередині системи та сигнали із зовнішнього середовища порушують рівновагу та призводять до виникнення випадкових хаотичних коливань (флуктуацій), які, посилюючись, можуть так впливати на систему, що вона наближається до точки розгалуження (біфуркації) – моменту вибору подальшого шляху. У цій точці будь-який сигнал може бути поштовхом до розвитку системи в тому чи іншому (не завжди кращому) напрямку. Опираючись дезорганізуючим тенденціям, система позбавляється надлишків речовини, енергії або інформації: відбувається їх розсіювання (дисипація) у зовнішнє середовище, а також приплив ресурсів ззовні, що допомагає впорядковувати систему. Зрештою, в результаті комплексної нелінійної взаємодії та взаємопосилення різних компонентів у ній проявляються спонтанні властивості, характерні не для окремих елементів, а для системи як цілого. Система обирає подальший шлях еволюції і переходить на якісно новий рівень організації, де параметри порядку теж однак перетворюються, а описаний механізм саморозвитку запускається знову. Інакше система зруйнується.

Синергетичний аналіз розкриває механізми самоорганізації та виявляє параметри порядку, які забезпечують самозбереження системи та регулюють процеси, за допомогою яких на шляху до атрактора відбувається еволюція системи та її елементів. Причому визнання нелінійних властивостей кримінологічного простору та кримінологічного дискурсу не означає заперечення лінійності зв'язків між окремими їх елементами. Традиційне уявлення про те, що лінійність розташування елементів системи – це форма їх існування та функціонування по-своєму є правильним. Однак зміст кримінологічної теорії створюється як результат не тільки складання послідовно (лінійно) з'єднаних ідей (фрагментів дискурсу) або цілісних наративів, а й виникнення нових смислових компонентів, властивих саме цілісній композиції.

¹ Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокуренько (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: Факт, 2021. С. 491-496.

Для нас особливий інтерес представляє системно-динамічний аналіз кримінологічного дискурсу, бо то є самий проблемний компонент кримінологічного простору, найкращий виразник його змісту, який, однак, або заперечують, або залишають без уваги сучасні дослідники. І на це є свої причини.

По-перше, незважаючи на визнання певної системності кримінологічного дискурсу, важко дати чітке його визначення як системи з урахуванням нескінченного різноманіття його форм та загалом нестабільної «поведінки», бо він у кожному когнітивному акті народжується наново.

По-друге, дискурс – це не просто текст, а складний комплекс смислів, мови, мовлення та їх сприйняття в сукупності з усіма смисловими додатками, зумовленими різними факторами ситуації та учасників спілкування. Чи можна виявити та систематизувати керуючі параметри такої системи?

По-третє, як розуміти «хаотизацію» кримінологічного дискурсу, яку синергетика сприймає як неминучий етап у розвитку будь-якої системи?

Виникають й інші спірні питання. Але навіть якщо такі питання будуть аналітично вирішені, чи це допоможе розробці оптимальних когнітивних моделей, що сприятимуть подальшому розвитку кримінологічного простору? Адже по-суті саме в цьому має бути головний наш інтерес. Вважаємо, що на базі синергетики відповіді можна знайти.

Ми пропонуємо таке визначення **кримінологічного дискурсу** як синергетичної системи – *це система смислів кримінологічного простору, що самоорганізується, формується через їх мовне вираження і мобілізує функціональний потенціал всіх елементів на шляху до атрактора (когнітивної мети)*. Таке трактування, з одного боку, фіксує основні невід’ємні ознаки синергії (системність, саморегулювання, динамічність, спрямованість до атрактора, комплексність та когерентність поведінки елементів), з іншого боку, дозволяє уникнути двозначності щодо самоорганізації, тому що чітко визначає функціонально-смисловий момент саморегулювання.

Очевидно також, що самоорганізація смислів – це синергетичний нелінійний процес (« $2+2=5$ »). Він не підпорядковується чітко регламентованому алгоритму, а протікає в режимі багатовимірної взаємодії та взаємопосилення функціонального навантаження всіх елементів, що беруть у ньому участь: у кримінології і науці загалом діють правила складання смислів, що дають не суму смислів, а нові смисли. Інакше кримінологічний простір був би позбавлений дуже важливих складових – імплікацій, підсистеми образних засобів вираження, феномену прецедентності тощо, а ідеї і теорії були б набагато біднішими.

Розглянемо такий текст: «... саме у такій контроверсійності виявляється людство. І контроверсійність ця – не завжди діалог; досить часто – це виключно два монологи (або більше), какофонія різномов’я, різночитання, різномислення (і у буквальному, і у переносному значенні).

Визначений В. С. Біблером ряд моральнісних перепитій, що концентруються у єдиному просторі можна ж і продовжити й розтраєкторити: 1) В. І. Ленін, Й. В. Сталін, Ф. Е. Держинський, С. В. Міхалков, В. В. Маяковський, О. М. Толстой, М. Греков і т. д.; 2) А. А. Ахматова, О. Е. Мандельштам, Й. О. Бродський, А. Д. Сахаров, Д. Д. Шостакович, Д. С. Ліхачов, Б. Л. Пастернак, Л. Я. Гінзбург, О. І. Солженіцин; 3) П. Скоропадський, К. Г. Маннергейм, П. Врагнелі і т. д.; 4) С. В. Петлюра, С. А. Бандера, В. С. Стус, В. М. Чорновол, Ю. І. Андрухович і т. д.». І виноска: «Вказані персоналії свідомо перелічені нами без дотримання будь-якого формального порядку, чи-то алфавітного, чи-то приналежності до роду діяльності, жанровості і т. п. задля того, аби підкреслити нелінійність соціальних сюжетів, політичні, мистецькі, побутові складові яких переплітаються найзагадковішим чином; в них римуються кухня й парламент, музей і смітник, новорічна ялинка і концтабори...»¹.

Розглядаючи цей фрагмент дискурсу лінійно, через призму механічного додавання значень, отримуємо нехитрий результат:

– автор схвально характеризує ситуацію контроверсійності, стверджуючи, що «різномислення (і у буквальному, і у переносному значенні) – це добра річ (причому є конкретизація за прізвищами, яка за лінійного сприйняття реалізує саме це значення, а не переносне);

– вказане підтверджується і зазначеним у виносці: «...нелінійність соціальних сюжетів, політичні, мистецькі, побутові складові яких переплітаються найзагадковішим чином; в них римуються кухня й парламент, музей і смітник, новорічна ялинка і концтабори».

Як бачимо, за такого прочитання ні негативні імплікації, ні сарказм, ні логічні зв'язки пунктів не сприймаються. А функціональний аттрактор (зміст-намір автора) зводиться до вираження позитивної оцінки ситуації. Стає зрозуміло, що суто лінійне послідовне додавання смислових компонентів тексту не дозволяє виявити істинний аттрактор дискурсу і взагалі робить не той дискурс, який утворюється при включенні механізму функціональної синергії. Саме здатність нашої свідомості до нелінійного синергетичного сприйняття тексту, контексту і підтексту у поєднанні зі здатністю автора втілити задуманий сюжет породжує повноцінно осмислений дискурс. Тоді функціональна перспектива наведеного фрагмента набуває іншого вектору.

Текст не містить жодних звинувачень у контроверсійності людства, але яким чином ми дізнаємося, що саме в цьому полягає задум автора? Насамперед завдяки взаємодії дискурсу (незамкнутої системи) із зовнішнім середовищем – свідомістю читача та ситуацією спілкування: світогляд нормальної людини радше схилиться до бінарної опозиції, що відкидає обвинувачення людства загалом як неможливе для цивілізованого суспільства явище. Проте чи саме це мав на увазі автор? Навіть не будучи

¹ Кожушко С. О. Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова ; Кримінологічна асоціація України. Х. : Факт, 2022. С. 124.

висловленою, чи не є це очевидним. Тому знущальна поблажливість до контрверсійності не залишає сумнівів у різкому засудженні цієї позиції.

Область тяжіння елементів даної підсистеми кримінологічного дискурсу (функціональний атрактор) створюється «віртуально» – у підтексті. Гіркота людини, яка душевно страждає від того, що відбувається, виявляється у формулюваннях «від противного», тому що вона розуміє марність звинувачень на адресу людства, яке щиро вважає, що в політичній боротьбі не обійтися без жертв. Крім того, за подібних обставин, що включаються автором, засоби сарказму надають сильніший емоційний вплив на адресата, ніж відверті звинувачення, а використовувані прийоми гіперболи та метафори висвічують всю обвинувальну силу зазначеного. Мобілізація функціонального потенціалу таких компонентів, як «кухня й парламент, музей і смітник, новорічна ялинка і концтабори» визначають вектор смислового розвитку системи кримінологічного дискурсу. Контраст між трагічністю ситуації й іронічністю мовлення надає специфічний колорит всьому дискурсу і насправді створює думку, зворотну повідомленому.

Наведене порівняння двох різних сприйняття смислової системи одного тексту дає підстави стверджувати, що без синергетичних властивостей людської свідомості дискурс, і кримінологічний зокрема, втратив би всю свою багатомірність, і будь-які розумні, але не виражені смислові компоненти були б виключені. Ті ж, які сформульовані та озвучені, все одно не вичерпують реальний сумативний сенс сказаного чи написаного.

Тим не менш очевидно, що в кримінологічному дискурсі діють деякі фактори (параметри порядку), що регламентують і регулюють його системні властивості і цілісний характер. Це дозволяє науковцям, а також усім, хто цікавиться проблематикою протидії злочинності, спілкуватися, розуміти один одного. Отже, стосовно кримінологічного простору одне з центральних положень синергетики про вирішальне значення параметрів порядку самозбереження системи має розкриватися через аналіз стабілізуючих, стійких характеристик, що спрямовують, наприклад, елементи кримінологічного дискурсу у процесі самоорганізації.

Особливість параметрів порядку у тому, що, з одного боку, вони підпорядковують собі елементи системи, з іншого – самі генеруються колективною поведінкою елементів системи (у термінах синергетики – це круговий причинний зв'язок¹). Щоб вирішити завдання збереження системи, параметри порядку мають бути «міцними» факторами системи. Прийнято вважати, що у системі все засновано на відносинах (зв'язках)². Отже, можна зробити висновок, що термінологічна узгодженість і є тим регулюючим параметром, який зберігає цілісність системи, а якщо

¹ Аршинов В. И. Синергетика и методология постнеклассической науки. *Философия науки*. Вып. 8: Синергетика человекомерной реальности. М. : ИФРАН, 2002. С. 14-36;

² Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? *Синергетика и психология*. Вып. 2. Социальные процессы / Под ред. И. Н. Трофимовой. М. : Янус-К, 2000. С. 11-25.

необхідність її модифікації все ж таки виникає, то і параметри порядку модифікуються в діапазоні тих варіантів, які не загрожують життєздатності системи.

Функціональні зв'язки між елементами системи кримінологічного дискурсу базується на смислових зв'язках між пропозиціями та на відносинах між фактами та їх властивостями¹. Природно, що таке зіставлення компонентів дискурсу можливе за умови контекстуальної і смислової сумісності фактів кожного з висловлювань (пропозицій, їх комплексів чи їх складових) у єдиній ситуації спілкування.

Аналізуючи нелінійність кримінологічного дискурсу, слід торкнутися також певної ролі «хаотичних» елементів. Поняття «хаотичні елементи» у дискурсі носить умовний характер: йдеться не про безладне нагромадження мовних одиниць, а про включення до мовного ланцюга елементів, що не відповідають загальним тенденціям або початковим умовам еволюції системи². Синергетика визначає хаос не як повну розпорядкованість (і тим більше не безглуздість), але як слабкоструктурований стан системи, коли випадкові коливання у поведінці елементів можуть бути як дезорганізуючими, так і конструктивними³. Тобто елемент постає як хаотичний не з точки зору користувача, а з точки зору внутрішнього стану системи – щодо інших елементів, у яких завдяки хаотичному елементу виникають нові тренди. Тому хаотизація певною мірою визнається необхідним механізмом еволюції системи, зокрема – системи сенсів кримінологічного дискурсу. Порушуючи плавність руху системи до атрактора, хаотичні елементи викликають функціональні «зрушення» у загальному структурно-смислового розвитку системи, тим самим підвищуючи динамізм її функціонування, розширюючи спектр можливих шляхів подальшої еволюції та активізуючи сприйняття кримінологічного дискурсу адресатом.

Функціонально-синергетичний аналіз фрагментів кримінологічного дискурсу дозволяє розкрити механізми його функціональної еволюції та побачити, за допомогою яких засобів та траєкторій «руху» елементів дискурс здатний породжувати та актуалізувати нелінійні синергетичні смислові компоненти.

В узагальненому виді перебіг синергетичного розвитку системи кримінологічного дискурсу виглядає наступним чином. Дискурс є базовим елементом і передає початкові, рівноважні умови розвитку системи смислів (ідей) та їх мовної репрезентації (висловлювання). Ідея спочатку сприймається як відображення об'єктивного ходу подій, що вступає у процес формування системи кримінологічного дискурсу як самостійний «повноправний» компонент. Однак надалі роль ідеї модифікується і в

¹ Dijk T. van. *Studies in the Pragmatics of Discourse*. The Hague/Berlin: Mouton, 1981. P. 270.

² Пономаренко Е. В. О принципах синергетического исследования речевой деятельности. *Вопросы филологии*. 2007. № 1. С. 14-23.

³ Литвинов О. М. Теорія хаосу в контексті кримінологічних досліджень. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. № 1 (24). 2021. С. 133-142.

логічному, і в семантичному, і в прагматичному аспектах: при системному її сприйнятті висловлювання переходить в іншу якість і стає фоновим компонентом даної системи: вклинюючись, воно викликає її хаотизацію, посилює нерівноважність, але в той же час є конструктивним. Конструктивна роль проявляється в утворенні спонтанних функціональних властивостей – появі додаткових смислів, а головне – сигналу про можливість трансформації системи. Виконавши це завдання, функціональне поле розсіюється – ідея «перетравлюється» системою.

Хаотизація, що вноситься ідеєю, викликає конкуренцію параметрів порядку (функціональних зв'язків), що призводить систему до точки біфуркації (розгалуження), змушуючи робити вибір подальшого еволюційного шляху. Оскільки подальший кримінологічний дискурс продовжує розвиток пропозиції, між ідеями встановлюються відносини перемикання, а між ідеями та висловлюваннями – експлікації (пояснення суті). Така функціональна взаємодія компонентів кримінологічного дискурсу сприяє створенню структурно-сислового зчленування, яке тим самим реалізує круговий причинний зв'язок синергетичного розвитку системи.

У варіанті не сприйняття ідеї система кримінологічного дискурсу переходить у режим загострення, коли динаміка семантичного та прагматичного розвитку помітно підвищується. Взаємодія ідей, і навіть висловлювань регулюється відносинами альтернативи або заперечення. Активізації еволюційного руху до атрактора сприяє ціла низка функціональних засобів: порівняння, протиставлення, тощо.

Всі ці етапи та елементи функціональної еволюції «притягуються» до основної комунікативної мети кримінологічного дискурсу і, таким чином, формують аттрактор його системи: зв'язок не тільки з подібними, але і з усіма іншими висловлюваннями. Поєднання цих елементів та специфіка їх взаємодії змінює прагматику кримінологічного дискурсу (він стає більш категоричним). Системність та когерентна взаємодія всіх елементів та частин даного блоку продукує ще один емерджентний компонент функціональної перспективи – ідею про необхідність збереження цілісності системи. Підсумком системної еволюції розглянутого комунікативного блоку є приведення системи смислів через нерівноважність, хаотизацію та нелінійність до впорядкованого стану на новому рівні – до обґрунтування головної ідеї даного фрагмента кримінологічного дискурсу.

Таким чином, можна стверджувати, що інтенціональне, цілеспрямоване висловлювання кримінологом конкретних ідей одночасно запускає процеси функціональної самоорганізації системи кримінологічного дискурсу, оскільки сприйняття ідеї адресатом відбувається не стільки як послідовне (ланцюгове) додавання смислових компонентів, що розгортаються, скільки як накопичуване й інтегроване в єдиний цілий багатовимірний кримінологічний простір.

На закінчення слід визнати, що рамки статті дають можливість викласти далеко не всі міркування щодо синергетичних властивостей

кримінологічного простору (хай навіть на прикладі кримінологічного дискурсу). Проте навіть стислого огляду основних положень функціональної синергетики достатньо, щоб зрозуміти, що аналіз самоорганізованих процесів представляє як науковий, так і практичний інтерес. Розробка корпусу ефективних моделей функціонування кримінологічного простору дозволить запропонувати методи гармонізації його елементно-компонентного складу на всіх рівнях.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2022

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Юрий Брониславович ДАНИЛЬЧЕНКО,

доктор юридических наук, доцент

(Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности имени

академика В. В. Сташиса Национальной академии правовых наук Украины)

КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО: ПУТЬ К СИНЕРГИИ

Статья посвящена исследованию эвристического пути криминологического познания, в результате чего целенаправленное высказывание криминологом конкретных идей запускает процессы функциональной самоорганизации системы криминологического дискурса, в рамках которого смысловые компоненты накапливаются и интегрируются в единое многомерное криминологическое пространство.

Ключевые слова: *криминологическое пространство, криминологический дискурс, синергия, идея, смысл, знание, противодействие преступности.*

Oleksii M. LYTVYNOV,

Doctor in Law, Professor,

Honored Worker of Education of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Yurii B. DANYLCHENKO,

Doctor in Law, Associate Professor

(Research Institute for the Study of Crime Problems named after Academician

V.V. Stashis of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine)

CRIMINOLOGICAL SPACE: THE WAY TO SYNERGY

The article is devoted to the study of the heuristic path of criminological cognition. As a result the purposeful expression of specific ideas by a criminologist triggers the processes of functional self-organization of the criminological discourse system. There the semantic components are accumulated and integrated into a single multidimensional criminological space.

Keywords: *criminological space, criminological discourse, synergy, idea, meaning, knowledge, crime counteraction.*

NONFICTION

Павло Львович ФРІС,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України
(Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника)

ІДЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИЗМУ

Постановка проблеми. Дослідження проблем кримінально-політичної ідеології об'єктивно примусила звернутись до аналізу ідеологічної основи кримінального законодавства часів радянської влади, джерел цієї ідеології, форм і методів її впливу на формування та реалізацію кримінально-правової політики. Одразу стало зрозуміло, коріння слід шукати в ідеолого-політичній програмі і діяльності більшовиків, у діяльності їх влади, яка обрала основним методом управління суспільством терор відносно власного народу, і повинна була хоч якось, хоч чимось прикривати свою людожерську сутність. Фактично можна без жодного перебільшення стверджувати, що більшовицька ідеологія (ідеологія марксизму-ленінізму-сталінізму), породила унікальний тип кримінально-правової політики, основним завданням якого було забезпечення існування влади, а, якщо бути більш точним, спочатку групи заколотників, що захопили державну владу шляхом збройного перевороту, а пізніше, сформованого на її основі класу радянської номенклатури. Часові межі більшовизму нами визначаються в діапазоні 1917-1953 рр., тобто тими часовими межами коли форма правління в СРСР визначалась як «диктатура пролетаріату». Після 1953 р., після смерті Сталіна до влади прийшла партійна номенклатура, яка, проголосивши побудову в СРСР загальнонародної держави, відмовилась і від диктатури пролетаріату і від масового терору як основного методу реалізації державної влади. Терор залишився виключно проти відкритих противників влади, борців за державну незалежність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання впливу ідеології на кримінально-правову політику до останнього

часу практично не досліджувались у вітчизняній кримінально-правовій науці. Здебільшого досліджувались питання ідеології кримінального права¹ і в контексті цього розглядались окремі питання її впливу на кримінально-правову політику. Лише в останні роки цьому питанню стала приділятися належна увага. В 2021 р. з'явилося дослідження автора цієї публікації, предметом якого стала саме кримінально-політична ідеологія². Питання ідеологічної платформи кримінально-правової політики були проаналізовані і в монографії І. В. Козича, присвяченій проблемам функцій та функціонування кримінально-правової політики³.

Виклад основного матеріалу. А ні держава, а ні будь-яка правова система не можуть існувати в ідеологічному вакуумі, не можуть існувати не будучи побудованою на відповідній ідеологічній базі. Більшовицька кримінально-правова ідеологія відтворювала кримінально-правову правосвідомість заколотників, що захопили владу у державі, (а вона формувалась в тюрмах і на пересилка, де вони перебували часто за вчинення загальнокримінальних злочинів – елементарних розбійницьких нападів, вбивств з корисливим мотивом і т. ін.), а пізніше класу партійно-державної номенклатури, яка утворилась і зміцніла на їх основі. «Ідеологія соціалізму становила основу формування ціннісної системи населення і тому служила духовною опорою партократії ... Ідеологія в радянській країні була поставлена над законодавством і юстицією. Це дозволило партії узурпувати законодавство, сконцентрувати всі важелі управління соціальним життям»⁴.

У радянському Союзі була створена унікальна державно-правова система, яка відрізнялась від усіх тих, що раніше були відомі і історії і правовій теорії тим, що центральне місце в механізмі державно-правового регулювання займала РСДРП(б) – ВКП(б) – КПРС. «Партійні документи в проблемному полі історико-юридичного джерелознавства як питання для обговорення вельми складне і неоднозначне. Дана проблема має основоположне значення у вивченні історії радянської держави і права, оскільки формування радянської державності і правового регулювання мало яскраво виражені ідеологічні підстави і базувалося на постулатах марксистського вчення в ленінсько-сталінської інтерпретації, які становили основу прийнятих політичних рішень. Формою зовнішнього вираження і трансляції в суспільство ідеологічних установок і політичних рішень виступали документи РКП(б) – ВКП(б) – КПРС»⁵. Рішення партії (неважливо

¹ Коломієць Ю. Ю. Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження : монографія. Арциз : ФОП Петров О. С., 2019.

² Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики. Монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2021.

³ Козич І. В. Кримінально-правова політика: функції та функціонування. Івано-Франківськ : Супрун В. П. 2020.

⁴ Камалова Т. Идеологические основы становления советской модели правоохранительной системы (1921-1929 гг.). *Вестник Томского ун-та*. 2009, № 320. С. 111.

⁵ Кодан С. В. Документ РКП(б)-ВКП(б)-КПСС в системе источников изучения истории государства и права: проблемное поле исследования // *Эволюция российского и зарубежного государства и права. К 80-летию кафедры истории государства и права Уральского государственного юридического университета (1936-1916). Сборник научных трудов*. Т. IV: Эволюция российского и зарубежного

в яку форму вони були оформлені – рішення з'їздів, Пленумів ЦК партії, її Політбюро), фактично мали нормативний характер, хоча і не відповідали формі нормативного акту. Самі ж нормативні акти створювались після отримання відповідного рішення по конкретному питанню партійних органів. І це відбувалось по всій вертикалі країни від центру до найвіддаленіших окраїн. Таким чином, було створено свого роду унікальне державне утворення, яке можна визначити як «партія-держава» або «партійна держава» у якому держава, як політичний елемент суспільства, відігравала другорядну роль. Вона здійснюючи політико-управлінську функцію реалізовувала у своїй діяльності ідеологічні і політичні інтереси комуністичної партії виконуючи функції її інструменту при реалізації партійних рішень. Оцінюючи цю ситуацію автори збірника документів «Сталінське Політбюро у 30-ті роки» абсолютно справедливо зазначають: «керівники Політбюро з повною підставою могли заявити: «Держава – це ми»»¹.

Ідеологічний вплив партії на розвиток права базувався на поступовому усе більш жорсткому нормативному закріпленні її ролі у житті суспільства. Це наочно прослідковується у розвитку конституційного положення про місце та роль РКП(б) – ВКП(б) – КПРС в Радянській державі. Так, якщо в нормах Конституції РРФСР 1918 р. це було зафіксовано лише на рівні закріплення її основних ідеологічних позицій щодо організації державної влади та правового регулювання, то вже Конституції СРСР 1936 р. визначила ВКП(б) як «керівне ядро усіх організацій трудящих, як громадських, так і державних», а славнозвісна ст. 6 Конституції 1977 р. конкретно закріплювала те, що «Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу».

Принцип партійності в СРСР визначався як основоположний для всіх гуманітарних наук.

У зв'язку із цим доречно навести вислів С. С. Алексєєва, який писав: «Соціалістичне право – такий функціонально-зв'язуючий компонент політичної організації, який в єдності з функціонуванням держави органічно пов'язаний з керівною діяльністю Комуністичної партії. Саме в законах, в юридичних нормах знаходить безпосереднє (точніше, найбільш безпосередньо після програмних документів партії, партійних рішень, директив та інших керівних партійних документів) і в той же час таке, що здійснюється через радянські органи загальнодержавне втілення партійної політики ...»².

Поруч з принципом партійності важливе місце посідав принцип законності, проголошений більшовиками. Здавалось би, що у цьому немає нічого поганого, але його розуміння можновладцями було викривленим.

государства и права в трудах-поздравлениях коллег Уральского государственного юридического университета / Под ред проф. А. С. Смыкалкина. Екатеринбург : Уральский государственный юридический университет. 2016. С. 62-63.

¹ Сталинское Политбюро в 20-е годы. Сборник документов / Сост. О. В. Хлевнюк, А. В. Квашонкин, Л. П. Кошелева, Л. А. Роговая. М., 1995. С. 7.

² Алексеев С. С. Советское право как средство осуществления политики КПСС. *Правоведение*. 1977. №5. С. 23.

Безумовне дотримання законів, які виходили від органів влади, захоплених більшовиками, органами, які формували законодавство на базі керівних вказівок більшовистської партії, створювало додаткову гарантію утримання влади в їхніх руках. Така ситуація дозволила деяким науковцям навіть говорити про існування в СРСР в 20-х роках минулого століття правової держави. Так, ще у 1924 р. А. Малицький писав про те, що в країні існує правовий режим, «підпорядкованість усіх органів державної влади велінню закону, тобто праву»¹. Але що це були за закони? Закони які стояли на охороні заколотників, закони які дозволяли утримувати в руках владу! Адже і Голодомор, і «Великий терор» 1937-1938 рр. да і усі репресії за роки існування радянської влади здійснювалися на підставі законів. Але дотримання законності, возведення її в категорію конституційних принципів існування Радянської держави було абсолютно чимось іншим від поняття правової держави. Можна повністю погодитись із Л. Є. Лаптевою яка зазначає, що при такому розумінні законності «під такою формально адекватною назвою може ховатися «нормотворче свавілля поліцейської держави», в якому будь-яка адміністративна акція законна, якщо в її виправданні можна послатися хоча б на відомчий нормативний акт»².

Фактично таким чином більшовики на практиці спростували теоретичний постулат марксизму про домінування економічного базису над надбудовою (до якої, як відомо, входить і партія). В СРСР надбудова в особі партії, а точніше партійної номенклатури, визначала усі сторони життя суспільства, домінувала на економічним базисом.

В сфері кримінальної юстиції уся увага була сконцентрована на створенні такої системи кримінального законодавства, яка б з максимальною надійністю захищала тих, хто захопив владу в країні. При цьому на чільне місце було поставлено метод найжорсткішого примусу, метод терору стосовно власного народу. Цей метод був притаманний не тільки СРСР, а і усім країнам які стали на той самий шлях розвитку. Достатньо згадати Камбоджу, Китай (періоду Мао Цзедуна), Нікарагуа, країн т. зв. соціалістичного табору. Усі класичні літературні лиходії просто були діти у порівнянні із Леніним, Сталіним, Пол Потом, Ким Чен Ином та іншими, тому що вони по суті були просто лиходії, а останні озброєні ідеологією, що робить їх лиходійство масштабним, глобальним.

Слід одразу акцентувати увагу на тому, що терор, як метод управління суспільством, був визначений в якості пріоритетного ще при зародженні марксизму. При цьому, і це теж відповідним чином характеризує цю ідеологію, її творці та розробники абсолютно цього не скривали, що зайвий раз характеризує як їх особистий цинізм так і цинізм їх влади. Для Росії ідея

¹ Малицький А. Советская конституция. Харьков, 1924. С. 27-28.

* На превеликий жаль рудименти такого підходу ми спостерігаємо ще до сьогоднішнього дня коли під поняття «Закон» підводять відомчі нормативні акти.

² Лаптева Л. Е. О кризисе правосознания и правовом государстве / Киберленинка. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-krizise-pravosoznaniya-i-pravovom-gosudarstve> (дата звернення 05.02.2022).

запровадження терору для вирішення політичних завдань впала на благодатний ґрунт. Коріння цієї жорстокості слід шукати в історії Росії. При цьому доречно згадати вислів видатного (але, нажаль, сьогодні маловідомого) юриста Іларіона Васильовича Васильєва, який писав «Монголи, що володарювали близько двох з половиною століть над Росією, надовго залишили в ній грізні пам'ятники жорстокості, властиві народам грубим, неосвіченим. Вони наклали тяжке ярмо на нашу Вітчизну, багато в чому змінили звичаї Росії ...»¹. Таким чином поєднання ідеології більшовизму і національно-політичної ідеології Росії, сформованої під впливом азійської середньовічної жорстокості, стало тим родючим ґрунтом, на якому виросла радянська тоталітарна машина знищення власного народу, яка була закамфльована кримінальним правом. Ця ж комплексна ідеологія стала у свою чергу фундаментом для формування кримінально-політичної правосвідомості і кримінально-політичної ідеології радянського народу. До цього було приєднане притаманне менталітету російського народу (і трансформоване до свідомості народів, що були включені до складу Росії), бачення благополуччя держави лише тоді, коли її очолює сильний «цар-батюшка». І якщо проаналізувати її історію, то неможливо знайти період (за виключенням періоду лютий-жовтень 1917 р.), коли б Росією керувала не обрана демократичним шляхом парламентська більшість, а лідер (сильний або слабкий, цар, партійний лідер або, як це відбувається сьогодні, президент). При цьому цей лідер стає особою недоторканою – усі його ідеї, слова, дії сприймаються як істина в останні інстанції і підлягають безумовному виконанню. Будь-які критичні висловлювання на його адресу неприпустимі.

Ці лідери за допомогою створеного ними державного апарату, здійснюють впровадження у свідомість мас відповідної ідеології, яка виступає базою для формування кримінально-політичної ідеології, на основі якої розробляється і впроваджується в життя ідеологія кримінально-правової політики, на базі якої формується ідеологія кримінального права, що реалізується у кримінальному законі.

Радянська влада настільки монополізувала сферу кримінально-політичної ідеології, що змогла перетворити радянських людей, у своїй масі, на майже «людожерів», які скандували на мітингах, зібраних в підтримку політичних репресій, гасла «розстріляти», «стратити», «вбити як скажених псів» і т. ін. Вони повсюди шукали зрадників, шпигунів, ворогів народу. Дружини доносили на чоловіків, чоловіки на жінок, діти вимагали розстріляти батьків ... І у всіх випадках усе це прикривалось нібито вчиненням обвинуваченими злочинів, тобто необхідністю застосування норм кримінального права. У зв'язку із цим слід погодитись із точкою зору В. І. Пернацького, який зауважує, що «право є продовженням політики іншими методами»².

¹ Цит. за: Томсинов В. А. Российские правоведы XVIII-XX веков: очерки жизни и творчества. В 3-х томах. Изд. 2-е, дополненное. Том 1. М., Зерцало-М. 2015. С. 255.

² Пернацкий В. И. Философия политики и права. М.: РИОР: Инфра-М. 2013. С. 30.

Зв'язок між партійною ідеологією і кримінальним правом був завжди. Кримінально-політична ідеологія являє собою відповідний структурний елемент ідеології правової політики, яка, у свою чергу, є складовою державної політичної ідеології яку визначала і формувала партія. З перших кроків більшовицької влади у кримінально-правовій сфері, підхід до розуміння злочинного здійснювався з позицій забезпечення збереження більшовиків при владі. Саме тому «... факт утримання більшовиків при владі забезпечив перемогу поглядів на право, як на знаряддя цієї влади»¹. Кримінальне право з першого дня існування влади більшовиків, на підставі їх кримінально-політичної ідеології, було «заточене» проти ворогів – класових, політичних, економічних... Аморфність, невизначеність поняття злочину дозволяло більшовицькій владі підводити під цю категорію будь-яке діяння, будь-кого хто його вчинив (або не вчинив), будь-кого кого вона вважала необхідним знищити в конкретний історичний період від Гумільова до Стуса і Марченка. Цей терор здійснювався протягом усієї історії існування СРСР, але свого піку він сягнув наприкінці 30-х років XX ст. який отримав назву «Великий терор».

Для вирішення завдання охорони влади у законодавство була спеціально запроваджена ознака злочину «класова небезпека діяння» (яка пізніше, виходячи з її невідповідності часу, була трансформована в «суспільну небезпеку»), що дозволяло визнавати злочином і злочинцем практично необмежене коло діянь і суб'єктів. Це дало змогу сформувати кримінально-політичну ідеологію більшовизму і розв'язати на її основі в країні терор під прикриттям кримінального права*.

Марксизм-ленінізм завжди заперечував домінанту права в житті суспільства. За цим вченням їх відносини базуються на пріоритеті держави над правом. Це походить ще від Маркса, який підкреслював, що «суспільство не базується на законі. Це фантазія юристів»². І це зрозуміло, адже влада в соціалістичній державі належала заколотникам та їх нащадкам, належить партії, яка і була, по суті, стрижнем держави. Визнати протилежне означало визнати неправомірність партійної домінанти, неправомірність захоплення влади і утримання її в своїх руках протягом більше 70 років. І таке становище повинно було надійно охоронятися. При цьому не лише спеціально створеним органом ВНК-ОГПУ-НКВС-КДБ, а і за допомогою відповідних правових положень, на підставі яких ця охорона і повинна була здійснюватися. Ці положення і концентрувались у кримінальних кодексах та інших законах, які містили норми про кримінальну відповідальність.

Уся кримінально-правова політика більшовизму була орієнтована на

¹ Соломон П. Советская юстиция при Сталине. М. : РОСС ПЭН. 1998. С. 23.

* Слід зазначити, що аналіз історії кримінально-правової політики часів СРСР, що здійснюється російськими вченими сьогодні, суттєво різниться від такого ж аналізу, який проводився у 90-х роках минулого та в перше десятиріччя цього сторіччя. Зміни, нажаль, відбуваються не в кращу сторону. Фактично, під впливом відомих політичних тенденцій, відбувається виправдання кримінально-правової політики того часу, більшовицького терору, звеличення постатей його організаторів та ідейних натхненників В. Леніна, Й. Сталіна та виконавців.

² Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. Т. VII. С. 254.

насильство, яке за Марксом та Енгельсом, є єдиний вірний і можливий шлях становлення нового суспільства. З цього виходить те, що право повинно максимально передбачати можливість застосування насильства, що і було реалізовано Леніним. При цьому ідея пріоритету насильства в кримінально-правовій політиці була притаманна марксизму з перших років його існування. О. Солженіцин, цитуючи у зв'язку із цим вислови із переписки Маркса та Енгельса, зазначав: «Маркс і Енгельс у своєму листуванні неодноразово говорять, що після приходу до влади, без сумніву, потрібен терор. Неодноразово вони пишуть: «Доведеться повторити 1793 рік. Після приходу до влади нас стануть вважати чудовиськами, на що нам, звичайно, наплювати»¹. Ідентична позиція сформульована ними і у Манифесті комуністичної партії, де зафіксовано: «цілі можуть бути досягнуті лише шляхом насильницького повалення всього існуючого суспільного ладу. Нехай панівні класи здригнуться перед Комуністичною Революцією ...»². За теорією марксизму уся кримінально-правова політика соціалістичної країни повинна будуватись, виходячи із розвитку класової боротьби. І радянські юристи прийняли цю тезу на озброєння як у своїх теоретичних пошуках, так і у нормотворчій діяльності. Таке ідеологічне наповнення змісту кримінально-правової політики завжди виправдовувало насильство і терор, адже завжди є ворог з яким слід боротись і якого слід знищити (відома таза Сталіна – «якщо ворог не здається, його слід знищити»!).

Взагалі-то ніяких інших ідей в сфері кримінально-правової політики у Маркса та Енгельса і не було. Маркс взагалі критично ставився до ідеології взагалі, розглядав її як викривлене мислення і протиставляв її науці. Її значення для утримання влади зрозуміли лише його спадкоємці і радянські науковці стали стверджувати, що саме «Ідеї Маркса і Енгельса про необхідність діалектико-матеріалістичного підходу до вчення про злочини були покладені в основу науки радянського кримінального права, яка з перших років існування Радянської держави підходили до оцінки злочину з марксистських класових позицій»³.

Саме оцінка діянь з ідеологічних позицій переважала у кримінально-політичній ідеології більшовизму. Закони за їх розуміння не були основою життєдіяльності держави і тому не ідеологія правової політики визначала форми і методи управління, а лише класова боротьба. Ленін у зв'язку із цим, зазначав: «Революційна диктатура пролетаріату – влада, яка завойована і підтримана насильством ..., яка не пов'язана жодними законами»⁴.

Ленін, на відміну від Маркса та Енгельса які, як зазначалось, не розуміли і тому не надавали значення ідеології, зрозумів її роль у житті суспільства і можливості для утримання влади у руках партії. При цьому він одразу провів межу між ідеологією пролетарською та буржуазною і поклав

¹ Цит. за Александр Солженицын. Фрагмент выступления в Американской Федерации Труда. 7 июля 1975 года, Нью Йорк. URL: <https://www.golosameriki.com/a/a-33-2008-08-04-voa2/595161.html> (дата звернення 03.01.2022).

² Манифест коммунистической партии. М., 1969. С. 47.

³ О. Ф. Шишов. Становление и развитие науки уголовного права в СССР. М. : ВНИИ МВД СССР. С. 17.

⁴ Ленин В. И. Пролетарская революция и ренегат Каутский. ПСС. Т. 37. С. 245.

цей розподіл в обґрунтування необхідності боротьби з останньою. Зробивши це, він не здійснив аналізу ідеології як явища, зупинившись на використанні її виключно для цілей політичних, цілей практичної діяльності¹.

Ідеологічні постулати було покладено в основу законодавчої діяльності. Що стосується кримінального права, то саме воно було обрано в якості зброї в руках більшовиків для збереження влади у своїх руках, знищення своїх противників і усіх тих, хто з тих чи інших підстав «не вписувався» в картину «соціалістичного раю» який вимальовувався ідеологією більшовиків. Вже в Декреті «Про суд» від 05.12.1917 р. було зафіксовано: «Місцеві суди вирішують справи ім'ям Російської Республіки і керуються в своїх рішеннях і вироках законами повалених урядів лише остільки, оскільки вони не відмінені революцією і не протирічать революційній совісті і революційному правосвідомості»². Остання частина фрази практично зводила нанівець будь-які розмови про законність в країні оскільки під категорію того, що «протирічить революційній правосвідомості» можна було підвести будь-що. Таке положення влаштовувало владу і вона відкидала будь-які спроби ввести кримінально-правову політику у цивілізоване русло. Саме тому не було прийнято перший розроблений в РРФСР кримінальний закон – «Кримінальне уложення» 1918 р., яке було розроблено Міністерством юстиції. «Якщо к 1917 р. практично вже було сформовано поняття закону, то після революції воно втратило своє значення» зазначають автори монографії Російське законодавство 1920 років³. Однак повна вакханалія беззаконня не могла продовжуватись довго, враховуючи також той факт, що люмпени, що дорвалися до влади самі почали вчиняти економічні злочини, брати хабарі, «грабувати награване». При цьому різке зростання хабарництва серед представників нової влади отримало таких масштабів, що ще у 1918 р. було прийнято спеціальний Декрет «Про хабарництво».

Існування в умовах повної відсутності будь-якого, так чи інакше кодифікованого, кримінального законодавства не могло тривати довго і викликало необхідність прийняття нормативного документу, який хоча б у загальних рисах, визначив основи кримінальної відповідальності. Це було зроблено шляхом прийняття документу під назвою «Керівні начала з кримінального права РСФРР» 1919 р. Цей нормативний акт зафіксував відмову від багатьох інститутів кримінального права, які отримали до революції глибоку теоретичну розробку і були зафіксовані у законодавстві Російської імперії. Відбулась і переоцінка цінностей які було до 1917 р. покладені в основу кримінально-правової охорони – релігія, верховенство влади і т. ін. Як зазначалось у преамбулі «Керівних начал»: «Як пролетаріат

¹ Ленин В. И. набросок тезисов постановления о точном соблюдении законов. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki> (дата звернення 03.01.2022).

² Декрет «О суде» 05.12.1917 г. URL: http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/o_sude1.htm (дата звернення 06.01.2022).

³ Российское законодательство 1920 годов : монография / под ред. докт. юр. наук, проф. С. А. Боголюбова, докт. юр. наук, проф. Д. А. Пашенцева, к.ю.н, доц. В. А. Селенцева. М. : Юрлитинформ, 2019. С. 8-9.

не міг просто пристосувати готову буржуазну державну машину для своїх цілей, а повинен був, перетворивши її на уламки, створити свій державний апарат, так не міг він пристосувати для своїх цілей і буржуазні кодекси пережитої епохи і повинен був здати їх в архів історії. Без особливих правил, без кодексів озброєний народ справлявся і справляється зі своїми гнобителями». Основу кримінально-правової охорони стали створювати безликі «суспільні відносини», що давало можливість визнавати злочинами і вести боротьбу в першу чергу з тим і тими хто був з тих чи інших причин не вигідний (непотрібний) більшовицькій владі. Це і було зафіксовано в розділі 5 «Керівних начал» у вигляді поняття злочину «5) Злочин це порушення порядку суспільних відносин, що охороняються кримінальним правом. 6) Злочин, як дія або бездіяльність, небезпечне для даної системи суспільних відносин, визиває необхідність боротьби державної влади із вчиняючими такі дії або допускаючими таку бездіяльність особами (злочинцями)»¹.

Поняття злочину визначалось виключно з ідеологічних позицій, як прояв класової боротьби. М. Ю. Козловський, у зв'язку із цим, стверджував, що виходячи з лєнінського постулату про те, що основна причина злочинності є продуктом класової нерівності, яка породжується економічною нерівністю, будь-який злочин є продуктом класових антагонізмів².

Керівні начала діяли практично півтора року і були замінені у 1922 році першим Кримінальним кодексом РСФРР.

Але основна ідея прийняття Кодексу була пов'язана не з бажанням на рівні закону врегулювати кримінальну відповідальність, а з іншим. Це інше чітко, з притаманним йому цинізмом, визначив Ленін у листі Курському 17.05.1922 р., в якому він писав: «Основна думка, сподіваюся, зрозуміла, ... відкрито виставити принципове і політично правдиве (а не тільки юридично вузьке) положення яке мотивує суть і виправдання терору, його необхідність, його межі». І далі: «Суд повинен не усунути терор; обіцяти це було б самообманом або обманом, а обґрунтувати і узаконити його принципово, ясно, без фальші і без прикрас. Формулювати треба якомога ширше, бо тільки революційна правосвідомість і революційна совість поставлять умови застосування на ділі, більш-менш широкого»³.

Терор був обраний Ленінім як метод збереження більшовицької влади. що було обґрунтовано Ленінім ще до захоплення влади і послідовно реалізовувався ним весь час перебування при владі. Не будемо повторювати десятки, сотні його листів, телефонограм та т. ін. з вимогами «посилити терор», «розгорнути терор», «провести нещадний масовий», «таємно (! – П. Ф. підготувати терор)» і т. ін., які сьогодні добре відомі і широко цитуються..

¹ Руководящие начала по уголовному праву РСФСР. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901870462> (дата звернення 06.01.2022).

² Козловский М. Ю. Пролетарская революция и уголовное право. *Пролетарская революция и право*. 1918. №1. С. 26.

³ Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 45. С. 190.

Але практично ніколи він не ставив питання так, як у процитованому листі Курському – поєднуючи терор і кримінальний кодекс.

Усі ці позиції Леніна і його оточення будувались на ідеологічних конструктах марксизму, розроблених його попередниками і поглиблених ним самим і та його прибічниками. Так, у роботі «Пролетарська революція і ренегат Каутський» він писав: «Диктатура пролетаріату є влада що спирається безпосередньо на насильство, яка не пов'язана ніякими законами¹. І ще: «Наукове поняття диктатури означає не що інше, як нічим не обмежену, ніякими законами, ніякими абсолютно правилами не стиснуту, безпосередньо владу що спирається на насильство»².

Не будемо забувати і того, що саме Леніну належить ідея створення концтаборів. Саме його можна вважати засновником системи ГУЛАГ.

Смерть Леніна практично нічого не змінила у кримінально-правовій політиці Радянського Союзу. Як і раніше кримінально-правова політика була скерована виключно на знищення т. зв. «класових ворогів» до кола яких відносили в першу чергу колишніх військових, працівників поліції, органів юстиції та т. ін. При цьому абсолютно нікого не цікавило чи вчиняли вони реальні дії проти влади чи ні. Правда в цей період кримінальне право використовувалось і проти реальних противників режиму і у першу чергу проти селянства, яке підіймало повстання будучи незадоволеними грабіжницькою політикою більшовиків на селі. Кількість цих повстань та терористичних актів проти більшовиків у ці роки нараховується тисячами. Так, лише у 1930 р. відбулося понад 1300 збройних заворушень і повстань, в яких взяло участь понад 2,5 млн селян. Особливо багато цих подій відбувалось в Україні, яка була житницею країни і селянство якої найбільш постраждало від політики хлібозаготовок.

Разом з цим у цей період кримінально-правова політика поступово стала скеровуватись проти колишніх лідерів більшовиків оскільки Сталін почав боротьбу за власну владу над країною. При цьому часто стала застосовуватись по-за кримінальна репресія, застосовувались по суті кримінально-правові заходи без притягнення особи до кримінальної відповідальності.

У 1926-1927 роках було прийнято кримінальні кодекси союзних республік, які були створені на концептуальній основі ідеології ленінської кримінально-правової політики. Злочин визначався як посягання на класові інтереси, покарання було замінено заходами соціального впливу та т. ін. Було закріплено можливість застосування аналогії кримінального закону, що створювало широкі можливості для зловживань. Саме ці кодекси, у подальшому, стали нормативною базою сталінського терору проти народу країни.

Захоплення Сталіним влади було пов'язане як із знищенням представників т. зв. «ленінської гвардії», так і з розгортанням загального

¹ Ленин В. И. Пролетарская революция и ренегат Каутский // ПСС. Т. 37. М., 1969. С. 245.

² Ленин В. И. К истории вопроса о диктатуре // ПСС. Т. 41. М., 1969. С. 383.

терору проти народу. При цьому саме кримінальне право стало знаряддям цього терору. Сталін, якого М. О. Бердяєв називав «державником східного, азіатського типу»¹ широко використовував судові політичні процеси для ідеологічної обробки мас. Фактично відбулась повна ідеологізація кримінальної юстиції, було здійснено остаточний поворот від «justice» як справедливості, до «юстиції», як револьверу притиснутому до скроні усіх і кожного.

Спрямування кримінально-правової політики на терор обґрунтовувалось Сталіним тезою про посилення класової боротьби на шляху побудови соціалізму, яка, звичайно, з наукової точки зору навіть марксистів, не витримує жодної критики. Він, у зв'язку із цим писав: «відмирання держави прийде не через ослаблення державної влади, а через її максимальне посилення, необхідне для того щоб *добити* (виділено нами – Л. Ф.) залишки вмираючих класів»². І ще: «Сильна і потужна диктатура пролетаріату – ось що нам потрібно тепер для того, щоб розвіяти в прах останні залишки вмираючих класів і розбити їх злодійські махінації»³. Ця теза являє собою яскраву ілюстрацію впливу більшовицької ідеології на кримінальне право. Наслідком цього стали мільйонні жертви репресій, які здійснювались сталінським режимом до останніх днів його життя. Вплив ідеології на кримінальну юстицію з боку партійних органів здійснювався постійно. Так, газета «Правда» орган ЦК ВКП(б) закликала працівників суду і прокуратури не ставити формальну законність вище політичної лінії, тобто використовувати кримінальне право виключно в інтересах партії⁴. При цьому автор вважає, що нижньою точкою падіння радянського кримінального права був період колективізації⁵. Однак з цим не можна погодитись. Нижньою точкою падіння був період який в історії отримав назву «Великий терор» – 1937-1938 рр. Сфабриковані гучні політичні процеси метою яких було знищення будь-якої партійної опозиції Сталіну і ліквідація можливих претендентів на роль лідера партії. Знищення їх родин до «десятого коліна» (часто без вироку суду як першу дружину і сина Каменева). Ліквідація командного складу Червоної армії. Мільйони невинно страчених, десятки мільйонів невинно засуджених і усе це під вивіскою «соціалістичної законності» на підставі норм кримінального кодексу.

Окрім цього в період між колективізацією та Другою світовою війною, Сталін санкціонував чотири крупних зміни до кримінального законодавства, які суттєво розширили сферу кримінальної репресії. Так у 1932 році було прийнято Постанову ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 роки «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», яка отримала сумнозвісну назву «закон про три колоски». Цим законом було запроваджено практично

¹ Цит. за: Наумов А. В. Преступление и наказание в истории России. Т. 2. М. : «Юрлитинформ», 2014. С. 589.

² Сталин И. Сочинения. М., 1951 Т.13. М. : Государственное издательство политической литературы, 1951. С. 211-212.

³ Сталин И. Вопросы ленинизма. изд. 11. М. : Госполитиздат, 1945. С. 394.

⁴ Соломон П. Советская юстиция при Сталине. М. : РОСС ПЭН, 1998. С. 80.

⁵ Там само, с. 79.

драконівські заходи кримінальної відповідальності за посягання на державну, колгоспну на суспільну власність. Законами 1935 року суттєво було розширено можливості притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх. У 1936 році було криміналізовано аборти, а у 1940 році – порушення трудової дисципліни. Фактично усі ці законодавчі кроки слугували залякуванню народу, перетворенню його у біомасу підкорену тирану. І усе це робилось на основі кримінального законодавства. Кримінально-правова політика була політикою тиранії. Сталін за допомогою Вишинського і підпорядкованих йому прокурорів використовував кримінальне право для лігімізації власних планів створивши юриспруденцію терору.

Зі вступом в СРСР у Другу світову війну (ДСВ) на фоні стратегічних поразок армії, на фоні масової відмови солдат захищати сталінський терористичний режим, було прийнято ряд законів які встановлювали підвищені заходи кримінально-правового реагування на факти здачі у полон, втечі з поля боя, дезертирство і т. ін. Слід особливо підкреслити, що репресії були спрямовані не лише проти зазначених осіб, а і проти членів їх родин. Фактично можна стверджувати що законодавчо було оформлено кримінально-правовий інститут заручників.

Зараз не будемо рахувати кількість розстріляних військовослужбовців за вироками військових трибуналів – вона, за деякими підрахунками перевищує штатний склад повнокровної армії. Не будемо перераховувати кількість відправлених у штрафні роти і батальйони – вона, напевно, взагалі не підлягає підрахунку. Не будемо підраховувати тих, хто був притягнутий до кримінальної відповідальності за т. зв. дезертирство з трудового фронту. Не будемо. Кримінально-правова політика під час ДСВ характеризується особливою жорстокістю відносно народу, який захищав більшовицький режим.

У післявоєнні часи кримінально-правова політика мало чим змінилась, незважаючи на те, що народ-переможець очікував послаблення терору. Як зазначають дослідники, головні тенденції її у цей період проявлялися у наступному:

1-е – більшого значення стали набувати підзаконні акти (накази, директиви, інструкції), які підміняли або доповнювали закон.

2-е – збільшилась кількість нормативних актів, які видавались із грифом обмеженого користування і не доводились до відома населення.

3-є – суттєво посилилась суворість покарання¹.

Деякі кроки, які могли би свідчити про лібералізацію кримінально-правової політики такі, наприклад, як скасування смертної кари, були викликані зовнішньополітичним тиском на керівництво СРСР, а не зміною терористичної кримінально-правової політики сталінізму. Да тривали вони недовго і торкались лише вироків судів, а розстріли в системі ГУЛАГ продовжувались.

¹ Там само, с. 389.

Наприкінці 40 початку 50-х років Сталіним почалась підготовка до нової хвилі масового терору. Було ініційовано декілька гучних політичних процесів стосовно військових і господарських керівників, розпочата т. зв. «справа лікарів» та ін. Готувалась суттєва зміна серед верхівки партії. Кінець цій вакханалії терору поклала смерть Сталіна, яка знаменувала кінець кримінально-правової політики більшовизму в основі якої лежав терор.

Висновки. Отож, у Радянському Союзі була створена унікальна державно-правова система – рішення партії фактично мали нормативний характер, хоча і не відповідали формі нормативного акту. Самі ж нормативні акти створювались після отримання відповідного рішення по конкретному питанню партійних органів. Ідеологічний вплив партії на розвиток права базувався на поступовому усе більш жорсткому нормативному закріпленні її ролі у житті суспільства.

На заміну класичним більшовикам прийшов новий клас, що народився всередині більшовиків, став їх ідеологічним нащадком – клас партійно-господарської номенклатури, який чудово зрозумів що керувати країною за допомогою терору довго не вдасться. Як наслідок на XX з'їзді КПРС було викрито культ особистості Сталіна і розпочато роботи над новим кримінальним законодавством. Це ознаменувало перехід до нової кримінально-правової політики, яка умовно може бути визначена як «партійно-номенклатурна». Останні десятиріччя існування СРСР, партійно-державне керівництво взагалі визнавало причиною злочинності окремі тимчасові недоліки у соціально-економічному житті країни, які жодним чином не були пов'язані з корінними умовами існування держави і суспільства, про недоліки діяльності номенклатурного апарату навіть не можна було вести мову. Кримінально-політична ідеологія цих періодів ще підлягає окремому дослідженню, оскільки не є дзеркалом кримінально-політичної ідеології більшовизму, хоча і є її спадкоємницею.

Павел Львович ФРИС,

доктор юридических наук, профессор

(Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника)

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ БОЛЬШЕВИЗМА

Исследование проблем уголовно-политической идеологии объективно заставило обратиться к анализу идеологической основы уголовного законодательства времен советской власти, источников этой идеологии, форм и методов ее влияния на формирование и реализацию уголовно-правовой политики. Применяя историко-правовой, институциональный и системный методы исследования, корни уголовно-правовой политики большевизма следует искать в идеолого-политической программе и деятельности большевиков, в деятельности их власти, избравшей основным методом управления обществом террор в отношении собственного народа. На основе проведенного исследования можно без всякого преувеличения утверждать, что большевистская идеология (идеология марксизма-ленинизма-сталинизма), породила уникальный тип уголовно-правовой политики, основной задачей которого было обеспечение существования власти, а,

если быть более точным, сначала группы мятежников захватили государственную власть путём элементарного вооруженного переворота, а позже – сформированного на ее основе класса советской номенклатуры.

Ключевые слова: уголовно-правовая политика, идеология, идеология уголовно-правовой политики, большевизм, уголовно-правовая политика большевизма.

Pavel L. FRIS,

Doctor of Law, Professor

(Vasily Stefanik Precarpathian National University)

IDEOLOGICAL FUNDAMENTALS OF THE CRIMINAL LAW POLICY OF BOLSHEVISM

The study of the problems of criminal political ideology objectively led to turn to the analysis of the ideological basis of criminal law of the Soviet era, the sources of this ideology, forms and methods of its influence on the formation and implementation of criminal policy. Applying historical-legal, institutional and systemic methods of research, the roots of the criminal-legal policy of Bolshevism should be sought in the ideological and political program and activities of the Bolsheviks, in the activities of their government, which chose terrorism against its own people. On the basis of this study, it is no exaggeration to say that the Bolshevik ideology (ideology of Marxism-Leninism-Stalinism) gave rise to a unique type of criminal law policy, whose main task was to ensure the existence of power, and, to be more precise, first rebel groups power by means of an elementary armed coup, and later by a class of Soviet nomenklatura formed on its basis.

Keywords: criminal law policy, ideology, ideology of criminal law policy, Bolshevism, criminal law policy of Bolshevism.

УДК 343.98

Євгенія Олексіївна ГЛАДКОВА,
доктор юридичних наук,
старший дослідник
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

Олександр Володимирович ОЛІШЕВСЬКИЙ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

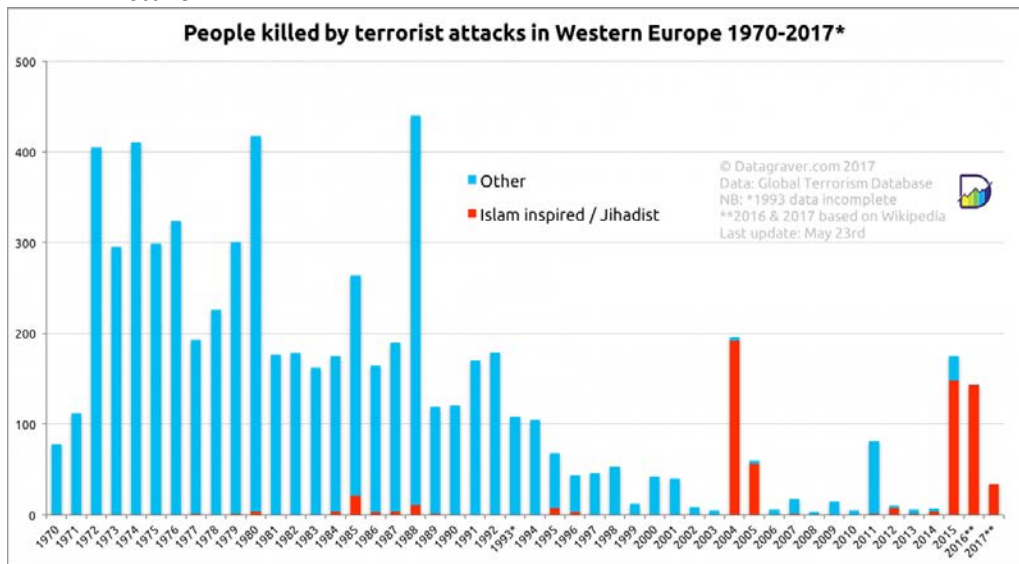
THE ETHNO-RELIGIOUS TERRORISM: CONCEPTS, TRENDS, FACTORS AND COUNTERACTION STRATEGY

In the second half of the twentieth century and at the beginning of the 21st century, humanity faced a new problem for itself – the politicization of religion. A great number of mass movements increased all over the world under this slogan. The new return to religion today is due to the continuation of the Western advance in the economic spheres, politics and technology, and the westernization creeping in everyday life, customs, social ties between people, which undermines the monopoly of traditional cultures and religions in these spheres of life. But the main thing is the resolution of frankly aggressive military actions in order to change political regimes with further occupation of lands and the destruction of nationally oriented elites. In essence, the direct result of these globalization processes became the ethno-religious terrorist practices widespread on a large part of the planet.

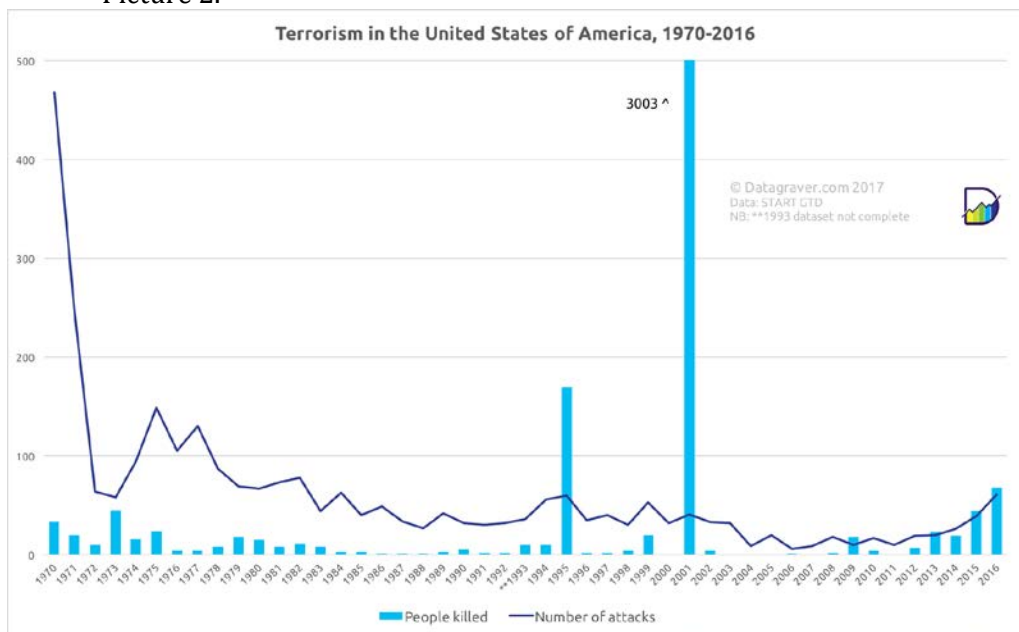
Now there are more than 80 organizations recognized by the United Nations Security Council as terroristic. Most of them are terroristic organizations of ethno-religious orientation. As a result of their activities over the past ten years, tens of thousands of people were killed and more received injuries.

The price of the ethno-religious terrorism, calculated on the basis of changes in macroeconomic indicators of the world, amounts to tens of billion dollars. The total property cost expression on anti-terrorism campaigns is approximately 150 billion dollars annually with a tendency to increase. Due to the great human (Picture 1 and Picture 2 below) and material losses the fight against this type of crime is particularly acute today, especially in the aspect of the counteraction strategy formation. Therefore, the purpose of this paper is to determine the concept, trends, factors of the ethno-religious terrorism and its counteraction strategy.

Picture 1.

Picture 2.

Concepts

Let us first turn to the generic notion of ‘terrorism’. It is ‘wiped off’ to a certain extent; it is used in work and professional activities not only by lawyers, historians, political scientists, psychologists, and journalists as well. Therefore, all researchers considered this phenomenon from their own point of view, giving the

concept of 'terrorism' a specific interpretation. But since this phenomenon was delt not only and not so much by lawyers, the everyday understanding of it began to dominate in literature¹. The corresponding non-legal vision of the observed category might be found in numerous dissertations, separate scientific articles, and educational literature today.

At the same time, V. Yemelianov in his research concludes that it is not possible to give the terrorism definition by recounting certain definite acts in which it is expressed or by transferring alternative signs of general order².

Let us pay attention to the results of the researches made by Y. Orlov. On the basis of historical, legal, philosophical and criminological flimsy analyzes, he proposes the following definition of a political terror as purposeful, systematic, activity of state (some quasigovernmental) bodies for the implementation of legitimate massive violence against citizens in order to destroy physically a part of the population, eliminate ideological pluralism from the public life and, thus, to provide the ruling elite with the parameters of internal political security in the conditions of its power establishment³.

So three terrorism perception dimensions can be distinguished at least: separate (individual - legal, individual and psychological), partial (socio-psychological, group) and general (managerial - political, economic, mass - cultural and psychological).

V. Petrishchev defines terrorism as a systematic, socially and politically motivated, ideologically conditioned use of violence or threats to its use. With the help of it through individual intimidation, the conduct of their behavior in a favorable direction to terrorists is carried out⁴. This opinion is supported by other scholars in general. So nowadays, this very vision of terrorism is the most reasonable and applicable to scientific circulation. There are at least three important conclusions according to it.

First, terrorism is an aggressive and violent phenomenon: it is essentially a manifestation of aggression that has its own external violence appearance. In general, the thesis of the aggressive and violent terrorism nature is not in doubt today and can hardly be the subject of serious scientific criticism.

Secondly, terrorism is not a specific crime; it is an attribute, a phenomenon of criminal activity, characterized by a system of manifestations not covered by the features of crimes, but reaching the remote structures of social matter. This is the difference between terrorism and terrorist nature crimes.

Thirdly, intimidation is not aimed at terrorism (at least the final one), but should be seen as means, an instrument for achieving more distant goals that are visualized in the field of governance, mostly political one. Though, terrorism not entirely of course, but mainly, is a political and criminal phenomenon, and its manifestations are political crimes respectively.

¹ Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. С. 5.

² Там само, с. 6.

³ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 308.

⁴ Петрищев В. Е. Заметки о терроризме. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 11.

R. Kazakov defines the ethno-religious terrorism as such a variant in which the crime is stimulated by the motives ensuring the triumph of one's nation (race) and religion, national and religious ideas realization, including separatists, by suppressing or even destroying other national or religious groups¹. At the same time, she argues that the ethno-religious terrorism is the product of ethnic and religious conflicts². It seems that a similar vision of this phenomenon is the result of a certain research approach simplification and is characterized by incorrect use of certain categories.

First, the total or partial, but substantial destruction of the population according to national or religious grounds should be considered genocide (or ethnocide). The latter is obviously worth considering as an own sake (at least of tactical order), but not the means of intimidation. At least for the reason that it is too large to be the only instrument for achieving another goal. Secondly, ethnic and religious conflicts are always, according to their definition, are to be among the ethno-religious terrorism factors. However, not always, or even almost never they are the main reasons for it. Religious dogmatism and the ethnicity theme are rather the ways of identifying, describing and updating the causes of the terrorist activities deployment, rather than its actual grounds.

At the same time, it should be noted that an ethno-religiosity (as conventionally named this feature of the investigated type of terrorism) is a peculiar envelope of terrorist practices, their external (on the average generalization, that is, from the positions of the governing body, the administrators of terrorist activity) side, which, though on the individual level is meaningful, and therefore has an exclusive, significance, but in which the essence of the ethno-religious terrorism is limited as such.

None of the researchers of this type of terrorism doesn't show us the criteria for the synthesis of the categories 'ethnos' and 'religion' in epistemological optics of criminological analysis. What makes them reach the only linguistic connection, apart from the described above functionality? Incidentally, the bases of such a synthesis are very difficult and without their comprehension, description and explanation it is impossible in principle to form a scientific understanding of the ethno-religious terrorism.

It is believed that the ethnos (from the Greek '*ethnos*' – a group, a tribe, a nation) is an intergenerational group of people, united by long-term joint residence in a certain territory, a common language, culture and self-awareness; areas of increased information density; the modern ethnos additionally acquired the features of the territorial-political community as an independent macro unit of social development³.

But religion (from Latin '*religio*' – piety, shrine, holy, religare – to bind, unite) is usually understood as a worldview, world outlook, and also a behavior of people associated with it and the forms of its conceptualization, which are

¹ Казаков Р. Ю. Этнорелигиозный терроризм и его предупреждение : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2006. С. 9.

² Там само, с. 6.

³ Новейший философский словарь/сост. и гл. ред. А. А. Грицанов. Минск : Книжный Дом, 1999. С. 1221.

determined by the belief in the existence of supernatural areas articulated as God, deities¹.

The essence of religion, as A. Kolodnyi notes, is in the sense of a person having in himself something superhuman, raising him above himself, makes from him something new, universal. Man, taught by theologians, must not think about God, but feel his being in himself. Therefore, religion is the means of self-determination of man in the world based on the sense of his divine identity². The same existential religious attitude peculiarity and personal personification under specific external conditions can acquire the character of a powerful source of instrumental aggression, which derives from the need to protect the vital interests of the subject, which are thought by him as divine interests; hence the phenomena of messianism and sacrifice are.

Consequently, ethnos (both mental and political substance) and religion are among the basic categories that underlie the social consolidation factors system. And if a postmodern society needs such a consolidation there will be always the subjects that use this need for personal, corporate, and even state-owned purposes. No wonder UN Secretary-General Kofi Annan at a press conference on September 19, 2001, after the notorious terrorist attacks in the United States on September 11, 2001, manifested: 'We must break through to the root causes of terrorism ... conflicts, poverty, ignorance, and racism. Indeed, desperate people become easy prey for terrorist organizations' (Transcript, 2001). The politician in the most general framework, but precisely emphasized both the social base of terrorism and its basic, close to the consequences (but remote from the root causes), a set of factors: the loss of identity, exclusion from the socio-dynamic structure, exclusivity in sociological and criminological values (C. Bauman, Y. Gilinsky, R. Lenoir, etc.) as a manifestation and a product of global inequality and globalization as a whole.

The above considerations give grounds for such conclusions about the nature of the ethno-religious terrorism. First, the ethno-religious terrorism is a kind of aggressive (including self-aggressive) criminal practices of political orientation. The grounds of political claims is the idea of ideological dominance of a certain type of religious outlook, the need for total subjugation of social practice to it (through the influence on the sphere of domination) and / or ethnicity as the basis of sovereignty in certain territories. Consequently, modern ethno-religious terrorism can be considered as a specific technology of non-structural political control, in particular at the regional and global levels.

At the individual level, from the standpoint of their performers, terrorism appears as a manifestation of a destructive, hostile (in the E. Fromm terminology) aggression and autoaggression; from the position of the same administrators (management) as an instrument. This circumstance allows us to ascertain the phenomenologically binary nature of the crimes of the ethno-religious terrorist tendency as hate crimes, the intensification of which reproduction is a purposeful

¹¹ Там само, с. 824.

² Колодний А. М. Феномен релігії : природа, структура, функціональність, тенденції. Київ : Світ знань, 1999. С. 7.

and generally guided political process. In this regard, the position of those scientists who see terrorism, including ethno-religious, exclusively political technology can not be considered the correct as a whole. Such positions suffer from one-sidedness. For example, the position of S. Ashmov, a former Egyptian judge, a scholar of Islamic law, who concluded that the militant doctrine of fundamentalists is not faith, but the political ideology they use in their own interests¹. In this and similar cases, which are not phenomenological, there is a mix of levels of reproduction and analysis of terrorist practices. For the sake of completeness, such an approach is unacceptable.

Secondly, the ethno-religious terrorism at its meso-level reproduction, that is, at the group level, is a special, subconstructivist segment of contemporary discourse critically separated from the human (the idea of anthropocentrism) primordial basis, from the direct experience of the perception and recognition of objective reality, and, at the same time, emotionally resonant with regard to the pretentiousness of religious and / or ethnic domination in the political, economic, and cultural spheres. However, it is important to note, that consolidation within terrorist organizations (quasi-organizations) paradoxically occurs on the basis of the establishment of social opposition, disintegration, the instrument of which is the language of hostility, opposition and aggression, which is achieved through a special, perspective-oriented interpretation of religious texts and / or historical (quasi-historical) events and processes.

Thirdly, the ethno-religious terrorism in the socio-energy sense is at the highest, universal level of analysis, an ambivalence phenomenon: its immanent attribute is the desire to restore the social status quo through the domination of the worldview assertion (to a greater degree inherent in radical- religious target orientations in the terrorist organizational system), and, therefore, the maximum balance of unified social structures, procedures and the course of history as a whole. In this sense, the ethno-religious terrorism is a phenomenon of modern culture and civilization in general, which reflects the most fundamental contradictions of its development, which threaten the existence of all the mankind. Terrorism, as well as any crime manifestation, leads to the complication of the same structures in the form of intellectual, institutional reactions of the widest (up to the military) range. So it is worth while to speak about the reciprocal effects that are detailed, in the context of the sources of self-development of societies, even in the first half of the twentieth century described by E. Durkheim.

The above researched allows us to offer the following definitions. The ethno-religious terrorism is a special kind of terrorism, which is allocated on the basis of ideological and motivational components of criminal activity. In the narrow sense, the ethno-religious terrorism is a kind of aggressive and violent criminal activity, the basis of which is the religious-ideological and ethnic dominance in the systems of socio-political practice, which is achieved through intimidation by means of murders, property, objects of nature destruction or

¹ Тарас А. Е. Психология террористов и серийных убийц: хрестоматия. Минск : Харвест, 2004. С. 61.

damage, and crimes of its support (financial, human, informational and etc.). In a broad context, it is a special phenomenon of modern civilization, reproduced in the ideology of confrontation, hostility, hatred system, has a political outlet, and reproduced in relevant criminal practices.

Trends

The ethno-religious terrorism is a dynamic, variable phenomenon. Therefore, in order to effectively counteract it, it is worth while highlighting the main trends of its development. They include:

- 1) the spread of homemade explosive devices use, which include substances that are not limited to civilian trafficking;
- 2) the use of vehicles as tools for committing terrorist attacks in the European Union countries;
- 3) the unmanned aircrafts use;
- 4) a high level of terrorist threat to civil aviation projects, railways, underground will maintain;
- 5) Darknet will remain the main channel of communication and information resources for both individual terrorists and group members;
- 6) the influx of refugees and migrants to Europe from existing and new conflict zones will continue, and in this connection the threat of their use for committing terrorist attacks will intensify;
- 7) the frequency of women and minors use in the preparation and conduction of the ethno-religious attacks in Europe and the United States will increase;
- 8) the threat of bioterrorism and nuclear terrorism by the jihadist terrorist organizations will actualize.

Factors

Let's turn to the consideration of the next issue of this article – the ethno-religious terrorism factors. We should understand under their system the objectively ordered set of phenomena that generate, promote or prevent the creation or change of this phenomenon in general or its individual forms. The concept of a two-dimensional factor complex was based for the division of all phenomenon factors into general (factors of crime in general) and specific (factors of the group of terrorist crimes of ethno-religious orientation). The following factors of ethno-religious terrorism are identified on the basis of the research analysis in the criminology field. The general ones should include legal, economic, social, political, ideological, organizational, managerial, educational and psychological factors. The basis for the ethno-religious terrorism spread are stable crises in the economic, social and political spheres, deep economic and social contradictions, political instability, the actual split in civil society, the lack of cohesiveness and monolithicity in society that accompanies with the transitional periods in its development as a whole.

Globalization as the latest global trend for the modern world order, raises a number of additional problems: the technological gap increasing between

countries; the growth of socio-economic stratification, marginalization, the social groups collapse, the traditional ties rupture between people, the objective individuals membership loss of a particular community; impoverishment of the bulk of the population; dependence strengthening of less developed countries in the functioning of the world economic system; the transnational companies' ability to limit the conduct of nationally oriented economic policies; the growth of external debt, first of all, to international financial organizations, which hinders further progress; the control transition over the economy of individual countries from sovereign governments to other hands, including the most powerful states, multinational or global corporations and international organizations.

The the main political ethno-religious terrorism factors are the following: the state objective attempt to penetrate all spheres of social life and establish control over them and use them in their own interests; the state and church propensity to unite for the mutual benefit in exploiting the spiritual needs of human in religion (in this case, often the actual needs of a person are sacrificed to the political expediency and bureaucratic interests of the ruling elite and do not receive adequate satisfaction within the official church); the state instruments and mechanisms availability to ensure the enforcement of even unjust standards; the population majority alienation from a direct participation in the realization of state functions and from the management of public resources; the objective individual opinion neglect in the process of social management; the limited circle of 'elected' persons, who are empowered and do not have public support in the majority; the objective failure to ensure the same application of legal requirements to all people and the punishment of all offenders; a large number of inadequate and substantiated exceptions from general rules from the religious norms point of view; the objective propensity of states to inter-state unions, regardless of the population spiritual affinity of united states; the management crisis of state apparatus.

The ethno-religious terrorism specific factors include those related to religion, culture, migration, uncontrolled proliferation of weapons, the emergence of a generation that grew up during a military conflict, international financial assistance to terrorist groups, the development of information technologies and military conflicts.

The model of the countering ethno-religious terrorism general strategy

Taking into account the social danger of this type of criminality, it is necessary to speak about measures of its counteraction and prevention. Therefore, taking into account the United Nations Global Counterterrorism Strategy (UNGCTS, 2006) basic provisions, we propose the model of the countering ethno-religious terrorism general strategy. It includes three interrelated components: value orientation, functional and structural.

The value orientation component includes setting of goals and principles for combating the ethno-religious terrorism. The first ones includes:

- 1) establishment of humanistic dominant in all spheres of social relations;

2) creation of ramified mechanisms of guaranteeing and ensuring the social-group autonomy on the widest range (political, legal, cultural, economic and etc.), focused on the full development of a free and responsible person, the disclosure of its creative constructive social potential. At the same time, it is important to balance the interests and needs of preserving autochthonous assimilative cultures;

3) marginalization trend termination:

a) implementation of an effective intra-structural reforms at the national level, aimed at the number reducing of the so-called excluded (inclusive) ones among the population;

b) the initiation of systematic, long-term (up to 50 years) global cultural, political, legal and economic transformations in international relations regarding the narrowing of the existing gap (inequality) between countries and regions of the world not only by the criteria of financial and economic power, but as well as on any advanced technology access in the technical, medical, social and managerial spheres;

c) elimination (minimization of influence) of the preconditions for the intensification of processes of marginalization in a religious environment, first of all in Islamic;

4) the implementation of the non-violent concept in the political, ethni and religious relations adopted to the antiterrorist activity. It is known that violence and hate generate violence and hate, form ideology and actors of 'hate crimes'. The force countermeasures use confirms its low effectiveness. That is why the today's agenda issues the completion and implementation of the political, economic and criminological non-violent concept;

5) the destruction of the institutional foundations of the activities of the world's largest terrorist organizations. As a result of the Strategy implementation, it is necessary to provide a sufficient degree of complex obstruction of their organizational units, network structures, financing sources, military potential, human resource inflow channels;

6) improving the efficiency of the special criminological ethno-religious attacks prevention:

a) the complication of new people involvement in terrorist activity;

b) the complication of the financial resources possibility obtaining by terrorist organizations, as well as the acquisition of tools and means necessary for the ethno-religious attacks;

c) the complexity of the possibilities of the terrorist acts direct commission;

d) increasing of the risk of exposing terrorist activities (including aiding, financing, etc.);

e) post-criminal prevention.

The principles of the ethno-religious terrorism countering include:

1) humanism;

2) proper legal basis;

3) respect to sovereignty and territorial integrity;

4) non-interference in internal affairs of states;

5) autogenesis (adaptability of the Strategy software in accordance with the changing conditions of its implementation);

6) proper organizational, informational, personnel, political and financial providing.

The functional component of the Strategy includes the following directions and measures to counter the ethno-religious terrorism:

1) destruction of cultural and psychological, ideological factors of the ethno-religious terrorism:

a) decrease of the saturation of discourses by aggressive and violent arguments;

b) the creation of effective systems of early prevention of the destructive ethnopolitical and religious (quasi-religious) ideologies spread;

c) religious demarinization;

2) the social and economic factors of the ethno-religious terrorism weakening;

3) the organizational, managerial and legal factors of the ethno-religious terrorism minimization:

a) the research work organization on an interdisciplinary basis, in the synthesis of oriental, religious, cultural and criminological knowledge;

b) the migration policy improvement;

c) the system of multi-level control over the circulation of hazardous substances as well as radioactive, biological and explosive materials development;

d) the tactical, financial, mediatorial, anti-discriminatory and criminal-jurisdictional measures;

e) the public participation in countering the ethno-religious terrorism intensification;

f) victimological measures: achievement of a high level of awareness of potential victims on preventive measures of these terrorist acts;

g) the introduction of technical control (intelligent video surveillance systems) over crowded places, etc.;

4) neutralization or weakening of influence of political factors, including a number of restorative, sanctional, military measures, as well as diplomatic prevention.

It is important to emphasize that the directions of anti-terrorism criminological activity and related measures are not exclusive functional components of the Strategy. In the above mentioned part of the article we noticed that the latter reflects the mechanism of counteraction to ethno-religious terrorism, and therefore should contain appropriate tools for ensuring dynamism and offensive anti-criminal practices. Therefore, there is a need to anticipate main stages of the Strategy for generally 10 years. It seems that there should be five of it:

1) the stage of the specification (up to 1 year) of the existing mechanisms of anti-terrorist activity to the requests and specifics of measures to counter the ethno-religious manifestations of terrorism: making amendments and additions to program documents, regulations, functional bodies of specialized subjects,

involvement of non-specialized entities; training, advanced training, etc. (the term – up to two years);

2) the stage of activization (3-4 years) is characterized by the primary intensification of direct counter-terrorism measures;

3) the stage of consolidation and adaptation (up to 1 year) involves bringing the entire mechanism of countering ethno-religious terrorism into a state of maximum compliance with objective needs, taking into account at least three year experience in implementing the Strategy; adjustment without termination of criminal preventive activity of previous stages, with wide use of field research, monitoring data;

4) the stage of modified prolongation (up to 4 years) consisting of focusing on intensive anti-terrorism activities in all areas, with the implementation of all measures envisaged by the Strategy;

5) the stage of control and programming (up to 1 year) – analysis and generalization of ten year experience in counteraction to ethno-religious terrorism, development of strategy for further actions taking into account the criminological situation at the appropriate moment of time, as well as the results of criminological forecasting.

In the *structural component* of the Strategy, it is necessary to allocate levels, subjects of ethno-religious terrorism counteraction, integration links between them and its providing.

1. Levels of counteraction to ethno-religious terrorism. This component of the Strategy is formed on the basis of complex criminological criteria, which combine the scale of terrorist threats and terrorist factors, the specifics of legal status, powers and factual capabilities of subjects of antiterrorist activity. Thus, the implementation of functional elements (primarily, directions and measures to counter ethno-religious terrorism) is provided at the following levels:

1) in accordance with the size of counteraction to ethno-religious terrorism (scope of the territorial coverage of terrorist factors):

- a) global (world-wide);
- b) regional;
- c) national, subregional (regional in the state) levels;

2) in accordance with the properties of the object of criminal-preventive influence:

a) the international level – depending on the factors of the activities of international terrorist groups and organizations;

b) the national (state) level;

c) the local (individual) level – depending on the individual actors (or their small groups) who do not participate in activities of terrorist organizations;

2. Subjects along with levels are the basic element of the structure of the mechanism of counteraction to ethno-religious terrorism in its projection into the components of the Strategy. Their list is very big. It is a reflection of the corresponding anti-terrorist lines and measures. Let us focus our attention only on the international dimension of the mechanism of this crime counteraction. At the UN level the main anti-terrorist functional load is realized by the Counter-

Terrorism Implementation Task Force. It is necessary to allocate six blocks of the Counter-Terrorism Implementation Task Force subjects, each of which covers a number of collegiate and individual actors:

- 1) the United Nations General Assembly;
- 2) the United Nations Security Council;
- 3) the UN Secretariat;
- 4) separate departments, funds, programs, institutions, organizations operating in the UN structure and performing some antiterrorist functions;
- 5) the Bureau of the Counter-Terrorism Implementation Task Force;
- 6) groups of observers.

Despite a developed network of counter-terrorism actors, the United Nations organizational structure is not adopted to specific ethno-religious terrorism counteraction requests, there is no proper functional specialization of research and, consequently, practical and transformative system work of anti-terrorist direction. Therefore, we offer the following improvement directions of organizational structures and their functioning:

- 1) to make changes and additions to the UN Counter-Terrorism Strategy to comply with the basic provisions of the Model of Ethno-Religious Terrorism Counteraction Strategy, described above;

- 2) to create within the framework of the United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute the research ethno-religious terrorism sector;

- 3) to establish the integrative links between this sector and other subjects of the Counter-Terrorism Implementation Task Force, to improve the information exchange procedure and joint activities coordination;

- 4) to carry out the proper criminological specification of the activities of existing entities in the UN structure;

- 5) to form a legal, personnel and infrastructure base for:

- a) the proper criminological monitoring systems functioning aimed at observation of the current state and dynamic changes in the ethno-religious terrorism in the world, as well as the effectiveness of antiterrorist practices;

- b) ensuring the criminological effectiveness of international legal regulation through criminological examination and monitoring of its components;

- 6) to provide the functionality of the institute of ethno-religious attacks diplomatic prevention increase;

- 7) to intensify the criminal-preventive activity of the Alliance of Civilizations;

- 8) to improve mechanisms for counteracting the ethno-religious terrorism financing;

- 9) to ensure the further development of the political and legal institute of autonomy.

3. Integration links of the mechanism of counteraction to ethno-religious terrorism is an integral part, which ensures the integrity and managability of the system as a whole. The establishment and maintenance of such relationship between different actors largely determine their functioning, the ability to implement tactical tasks within the framework of the implementation of

measures to counter ethno-religious terrorism. These connections are established in the following directions:

- 1) organizational and managerial vertical integration links in the aspect of establishing the interaction and coordination of joint, coherent activities;
- 2) organizational and managerial horizontal integration links between different departmental, as well as national, foreign and international entities;
- 3) integration links between research and applied criminological activities of the antiterrorist direction;
- 4) integration links of the reproducibility of elements and continuity of the subjects activity;
- 5) integration of inter-branch links of antiterrorist measures; it is important to ensure the unity and consistency of the application of political, legal, economic, cultural, psychological and other measures, the disassembled implementation of which may be either too complicated (delayed in time, in general ineffective) or impossible at all (for example, adoption of a legal act without political will, or its realization without economic substantiation, etc.).

4. Providing counteraction to ethno-religious terrorism. It includes the following directions:

- 1) scientific support – research of actual problems of the state and counteraction to ethno-religious terrorism;
- 2) personnel support – formation of competent and quantitatively sufficient personnel core and reserve;
- 3) informational and analytical support – maintenance of databases and banks of criminological information, implementation of criminological monitoring, forecasting, provision; ensuring timely receipt of necessary criminological information and exchange of it through the channels of integration links;
- 4) technical, technological support;
- 5) legal support, which consists of timely creation and operative adjustment (adaptation) of legal and organizational conditions (corresponding normative legal acts, mechanisms of their implementation, etc.) for effective activity of subjects of counteraction to ethno-religious terrorism;
- 6) political support, which includes formation and implementation of political will to adopt important anti-terrorism decisions within the framework of democratic institutions.

In conclusion, we note that the proposed strategy of counter ethno-religious terrorism should be perceived as a transparent one for the global, regional (international) and national levels, and, therefore, as a synthetic model of the mechanism of active counterterrorism activity. In doing so, we are clearly aware of the fact that the detailing of its parameters is a scientific and applied problem, which can be described in a number of monographic works agreed upon by a single research concept and composition. Therefore, without claiming the worldwide scale of the epistemological coverage of a wide range of criminologically significant circumstances, phenomena and processes that are tangent to ethno-religious terrorism, we will focus further attention on the main

features and basic components of national and international mechanisms of counteraction to its reproduction.

We must admit that today any borders are not able to protect the political, cultural, religious, ideological space of a particular people, society or state from the danger of terrorist practices escalation. Unfortunately, the inexhaustible conflict potential of the modern era of reformatting world civilization leaves no doubt about the fact that the international terrorism threats will be preserved in the near future, most likely in its new forms, but on the same, already tested religious grounds. However, the introduction of the discussed counteraction strategy into practice will significantly reduce this type of crimes.

Евгения Алексеевна ГЛАДКОВА,

доктор юридических наук, старший исследователь

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Александр Владимирович ОЛИШЕВСКИЙ,

кандидат юридических наук, доцент

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

ЭТНОРЕЛИГИОЗНЫЙ ТЕРРОРИЗМ: ПОНЯТИЕ, ТЕНДЕНЦИИ, ФАКТОРЫ И СТРАТЕГИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ

Статья посвящена анализу содержания концепта этнорелигиозного терроризма, рассмотрению основных тенденций его проявлений, факторов, обуславливающих их формирование. В заключительной части предложен комплекс мер стратегического характера, направленных на противодействие этнорелигиозному терроризму на глобальном и национальном уровнях.

Ключевые слова: терроризм, нация, религия, противодействие, насилие, стратегия.

УДК 343.9(477.86)

Сергій Вікторович БЕЗПАЛЬКО,
кандидат юридичних наук
(Головне управління
Національної поліції
в Івано-Франківській області)

Сергій Олександрович ШАТРАВА,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

Андрій Михайлович ТИМЧИШИН,
кандидат юридичних наук, доцент
(Івано-Франківська філія
Університету «Україна»)

Олена В'ячеславівна ДЖАФАРОВА,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА ІВАНО- ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ВИРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ: ДУХОВНО-ЦІННІСНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ТА КОНКРЕТНІ КРОКИ ЩОДО ВТІЛЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНИХ НАПРАЦЮВАНЬ НА ПРАКТИЦІ

Світлій пам'яті шанованій в Україні та далеко за її межами людині, талановитому науковцю, Вчителю, першому проректору ХНУВС, головному вченому секретарю Національної академії правових наук України, доктору юридичних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки України, академіку НАПрН України, полковнику міліції Олексію Олексійовичу Погрібному з нагоди 70-річчя присвячується

Постановка проблеми. Злочинність – одне з найбільш криміногенних явищ у житті суспільства. Вона впливає на всі сторони життєдіяльності населення, що безпосередньо пов'язані зі здоров'ям, матеріальним благополуччям людини тощо¹. Німецький кримінолог Густав Ашаффенбург зазначав: «Злочинність – це невіддільна складова частина людського суспільства, з якою воно зрослося найтіснішим чином і від якої постійно отримує нове підживлення. Тільки в суспільстві і тільки у взаємодії з ним може мати місце злочинність...»². На думку Г. А. Аванесова, «злочинність відтворює саму себе [...] є причиною нових злочинів, вона [...] залучає до злочинної діяльності нестійких осіб»³.

Криміногенність сучасного світу накладає відбиток на самій особистості. В умовах, коли йде боротьба за виживання, злочинність є невід'ємною складовою просторово-часового соціального середовища. Часто людина мимоволі «зростається» з нею, і правореформаторська, правозастосовна діяльність за таких умов є важливою. Але при всьому цьому існує маса соціальних факторів і причин злочинності, які можуть розцінюватись як моральні вимоги, релігійні приписи. Тут доречним є вислів: «...вище Права може бути Милість, а вище Справедливості – лише Прощення».

Сьогодні кожен продумує шляхи, яким чином можна збагатитись, використати своє положення заради наживи або ж просто покращити своє матеріальне благополуччя незаконним шляхом, слідує висловом, в яких найкраще відображається деформація правової свідомості: «Закон як дишло: куди повернеш – туди і вийшло», «Україна – наша мати: не вкрадеш – не будеш мати»; чи, зрештою, як обійти правові приписи, занадто сурові для платників податків, тощо. Як бачимо, причин багато, і кожній із них знайдеться пояснення. Яка сила здатна кардинально перемінити свідомість людини, коли відбувається постійна боротьба з лихими помислами, людина противиться гріху, правопорушенням, Закону Божественного чи державного (світського), а тим паче злочинним проявам? Безперечно, це релігійні приписи, які в сучасній кримінологічній науці ще не досліджуються на відповідному науковому рівні. Дана стаття, власне, є спробою розробити явище злочинності крізь призму регіональних особливостей та духовно-культурної і ціннісної складової, різноманітних соціальних факторів, а також узагальнити найбільш цікавий науковий матеріал в аспекті дослідження проблем регіональної злочинності.

Злочинність, як і все живе у цьому світі, постійно отримує нове підживлення, вона самовідтворюється і є наслідком вчинення нових злочинів. Вироблення комплексних програм та планів боротьби зі злочинністю, застосування різноманітних форм і заходів її попередження

¹ Бадов А. Д. География преступности в России: изменения за постсоветский период. *Вестник Моск. ун-та. Сер. 5. География*. 2009. №2. С. 67.

² Шнайдер Г. Й. Криминология. М., 1994. С. 77.

³ Аванесов Г. А. Криминология. М., 1984. С. 206.

все ж призводить, як показує практика, до криміналізації нових діянь. У цьому аспекті важливе значення має процес управління злочинністю. Відсутність міцного духовно-ідеологічного стержня у державних управлінців, кожної окремої особистості є завадою контрнаступальній позиції щодо злочинності. Звідси, основною **метою** наукової праці є систематизація наукового матеріалу, присвяченого проблемам злочинності регіонального рівня, та на основі його аналізу сформулювати авторське бачення негативних соціальних факторів і тенденцій, що призводять до злочинності. Дана стаття є також спробою зосередити увагу вчених на дослідженні проблем регіональної злочинності крізь призму духовно-ідеологічної та культурної складової. Сформульовані наукові положення можуть бути корисними для впровадження на загальнодержавному рівні та в сучасних українських реаліях, з метою ефективного попередження злочинності на рівні ідеології, висловлювань, розроблення відповідних теоретичних концепцій і теорій. Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**: розроблення теоретичних та методологічних основ концептуальної протидії злочинності на регіональному рівні крізь призму духовно-ціннісних орієнтирів, в рамках тісної взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади; з'ясування взаємозв'язку між морально-релігійною складовою і процесами злочинності на місцях (регіональному рівні) на прикладі Івано-Франківської області; формування у державних управлінців духовно-ідеологічної позиції щодо спротиву злочинності та корупційній складовій; вироблення ефективних підходів у створенні безпеково-просторового середовища на засадах високих основ моралі та духовності; вивчення соціального мікроклімату у суспільстві та зміна вектору особистісної свідомості у напрямку служіння інтересам суспільства і держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню вказаних питань присвятили свої наукові праці такі вчені, як: Г. А. Аванесов, А. М. Бабенко, В. М. Бесчастний, Р. С. Веприцький, Я. І. Гілінський, Є. О. Гладкова, В. В. Голіна, В. В. Голубош, М. В. Коваль, С. Ю. Колодій, М. Г. Колодяжний, М. І. Мичко, А. П. Некрасов, Д. А. Пархоменко, В. Я. Рибальська, П. А. Сорокін, Г. Й. Шнайдер, О. Н. Ярмиш та інші, теоретичні напрацювання яких були проаналізовані, систематизовані та використані у нашому дослідженні. Вагомими є і напрацювання фахівців ГУНП в Івано-Франківській області в напрямку запровадження інноваційних науково-дослідних центрів (лабораторій) на рівні ГУНП¹, популяризації та впровадження у практичну діяльність теорії розбитих вікон та моделі САРО². Також дана праця є логічним продовженням вказаного та спробою дослідження проблем регіональної злочинності крізь призму духовно-ціннісної складової; ідеї запровадження

¹ Голубош В. В., Кіцелюк В. М., Бондюк А. Ф., Кріцак І. В. Державна кадрова політика України та її вплив на формування кадрової політики поліцейського відомства. *Бюлетень з обміну досвідом роботи*. № 224. С. 28-42.

² Голубош В. В., Кіцелюк В. М., Бондюк А. Ф., Кріцак І. В. Теорія розбитих вікон і модель САРО: важливі аспекти впровадження у поліцейську діяльність. *Бюлетень з обміну досвідом роботи*. № 226. С. 118-132.

кримінологічних моніторингових мобільних груп щодо попередження злочинності на місцях та нормалізації взаємовідносин органів місцевої та державної влади, правоохоронних структур та громади на засадах співробітництва.

Сучасна кримінологія зіштовхнулася з гострою необхідністю пошуку якісно нових підходів до дослідження своєї предметної галузі в цілях вирішення практичних завдань протидії злочинності. Усвідомлення рядом учених-кримінологів зазначеної необхідності та неготовності її реалізувати породили глибинну суперечність у кримінологічній науці, що об'єктивно формує нову дослідницьку ситуацію, умовою успішного вирішення якої є вдосконалення теоретико-методологічної бази кримінології, що вбачається у синтезі підходів з найрізноманітніших наукових дисциплін, що утворюють умовну структуру регіональної науки (регіоналістики), об'єктом вивчення якої є соціальне середовище, що породжує злочинність, на регіональному рівні¹. Це зумовлює наявність об'єктивних суттєвих зв'язків кримінології з гуманітарними та природничими науками, що вивчають системний регіональний (просторово-територіальний) соціум (регіонознавство, економічна та політична регіоналістика, економічна та політична географія, регіональна соціологія та демографія та ін.), створює багатофакторну теоретико-методологічну основу для інтеграції наукових підходів кримінології та регіоналістики з метою системного вивчення процесів та явищ, що детермінують злочинну поведінку та її профілактику. Так, відомо, що перший успішний досвід такої інтеграції (трансформації) регіональної економіки та регіоналістики належить американському економісту та географу У. Айзарду. Сьогодні активно розвиваються економічна, політична регіоналістика та інші наукові напрями, що відображають синтез підходів різних наук до регіональних досліджень².

Понятійно-категоріальний апарат дослідження. Конституція України до характерних ознак регіону включає історичні, економічні, екологічні, географічні та демографічні особливості, етнічні й культурні традиції³. «Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій» (ст. 132 Конституція України)⁴. Власне визначення має Європейський парламент: «Регіон – це територіальна цілісність, яка розглядається з географічної точки зору, або чітко окреслена територіальна організація, де населення має специфічну ідентичність, яка направлена на

¹ Федотов В. П. Криминологическая регионалистика как перспективное направление современной криминологии. *Труды Академии управления МВД России*. 2016. № 2 (38). С. 38–39.

² Там само.

³ Конституція України (прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року). К. : Преса України, 1999. С. 62.

⁴ Миронова Т. Л., Добровольська О. П., Процай А. Ф., Колодій С. Ю. Управління розвитком регіону. Навч. посіб. Київ : Центр навч. літ-ри, 2006.

стимулювання та розвиток культурної, економічної та соціальної сфери»¹. В. Шилов розглядає «регіон» як соціально-економічний простір з певною природно-географічною територією, з притаманним їй певним типом та характером виробництва, зі специфічними історико-культурними та демографічними особливостями, з адміністративно-політичною територією та кордонами, а також з дією одного кола нормативно-правової бази². А. М. Бабенко пропонує таке кримінологічне поняття: регіон – це таке законодавчо визначене більш-менш однорідне територіально-просторове утворення, що відрізняється від інших сукупністю природних, географічних та історично сформованих, відносно стійких економічних, екологічних, соціальних, демографічних і національно-культурних складових, що зумовлюють особливості злочинності в конкретному територіально-просторовому формуванні. Згідно із законодавством України, в нашій країні регіонами вважаються області³. Водночас в юридичній літературі термін «регіон» також вживають як характеристику групи близько розташованих країн, що становлять окремий економіко-географічний, близький за національним устроєм та культурою або однотипний за суспільно-політичним устроєм район світу⁴. Як правило, регіон розуміється як «область, район, частина країни, що відрізняється від інших областей сукупністю природних і (або) історично сформованих, відносно економіко-географічних і інших особливостей, що нерідко сполучаються за особливостями національного складу населення»⁵. Своєю чергою Р. С. Веприцький наголошує, що територія України неоднорідна за своїми економічними, географічними, демографічними, соціальними, кримінологічними ознаками, існує природна потреба поділу території для зручності і ефективності соціального управління з урахуванням однорідних факторів, характерних для кожної частини території. Для позначення частини території вживаються різні терміни: область, регіон, район. Термін «регіон» використовується переважно для позначення певних типів території: адміністративний район в області, район у складі міста, економічний район або район дії певних факторів (природних, технологічних, екологічних тощо)⁶. Є. Б. Алаєв визначає район як територію за сукупністю елементів, що її насичують, що відрізняються від інших територій, яка володіє єдністю, взаємозв'язком складових елементів, цілісністю, причому ця цілісність – об'єктивно зумовлений і закономірний

¹ Фадєєв О. В. Особливості реалізації регіональної політики в Україні. *Механізм регулювання економіки*. 2004. № 4. С. 203.

² Шилов В. Три підходи к понятію регион. *Регион: проблемы и перспективы развития*. 1997. № 4. С. 50–52.

³ Бабенко А. М. Термінологічне упорядкування понять «регіон» і «регіональні особливості злочинності» у кримінологічних дослідженнях. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2014. № 3. С. 70.

⁴ Кременовська І. В., Коваль М. В., Мичко М. І. Геополітичні аспекти національної безпеки й оборони України : монографія. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2010. С. 90.

⁵ Малый экономический словарь (под ред. А. Н. Арзилияна). Москва : Институт новой экономики, 2000. С. 729.

⁶ Веприцький Р. С. Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування як суб'єкти протидії злочинності в регіоні. *Право.ua*. 2015. № 2. С. 17.

результат розвитку даної території¹. Останнім часом у зв'язку з намірами України приєднатись до Європейських співтовариств, розвитком економічних, наукових, соціальних, культурних зв'язків з країнами Європи та окремими їх регіонами в Україні широко вживається поняття регіону для позначення території певної суспільної діяльності. В Європейському Союзі і в рамках Європейських співтовариств розроблене загальне для всіх країн поняття регіону, основною ознакою якого є певна адміністративна самостійність з соціально-економічною специфікою і територіальними особливостями суспільного відтворення, що формуються під впливом взаємозалежних економічних, соціальних і природних та морально-духовних факторів².

Справді, регіональна злочинність має свої особливості, і це пояснюється багатьма чинниками. Так, закономірністю є те, що на формування права впродовж віків впливали природно-кліматичні умови, рівень духовно-культурної обізнаності та слідування прагненню до Істини тощо. Сьогодні історичні, географічні та демографічні особливості кожної країни, її етнічні й культурні зв'язки між націями і народностями, іншими країнами, сформовані звичаї і традиції, ментальність так чи інакше позначаються на зовнішніх просторових зв'язках між різними соціальними групами, що загалом свідчить про рівень злочинності держави, її процвітання і благополуччя чи, навпаки, зубожіння.

Попри те, окремі народності не втратили благородності, високих людських і моральних якостей, що формувало право в його сьогоднішньому розумінні. Однак надмірна гуманізація права також може призвести до непоправних наслідків. Значить, визначальним є критерій істинності, межа дозволеного у межах божественних цінностей, пріоритетів і можливостей. Так, для одних держав жорсткий тоталітарний режим є нормою заради того, щоб тримати людей «у тонусі», робити все для об'єднання, працездатності, а для інших – це є порушенням прав людини. Якщо взяти мусульманські країни, то для них за окремі види злочинів страта є нормою і застереженням. Безперечно, це сіє страх у суспільстві, карально-репресивний дух, боязнь перед смертю, що, здавалось би, обмежує можливості свободи як найвищої цінності людини. Однак якщо така свобода використовується у напрямку продукування гріха чи є хорошим ґрунтом для його процвітання, то право державне і божественне має втрутитись у ці процеси, щоб ті чи інші види злочинів, соціальне розтління викорінювалось чи присікалося найбільш радикальними засобами. Це дає можливість у короткі терміни не поширюватись злу на широкі верстви населення. Тому природні, географічні та історичні особливості накладали відбиток на свідомості націй і народностей впродовж багатьох тисячоліть і об'єднати усіх воєдино в умовах глобалізаційних процесів суперечить природному

¹ Алаев Э. Б. Социально-экономическая география // Понятийно-терминологический словарь. Москва, 1983. С. 173.

² Веприцький Р. С. Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування як суб'єкти протидії злочинності в регіоні. *Право.ua*. 2015. № 2. С. 17.

стану речей. З іншого боку, тотальне поєднання культур багатьох народів сприяє поглибленню стійких економічних, екологічних, соціальних, демографічних і національно-культурних складових, що зумовлюють особливості злочинного простору в континентальному, територіально-просторовому розумінні (романо-германської, англо-саксонської, традиційно-звичаєвої сімей правових систем).

Отже, кожна держава являє собою окремий економіко-географічний простір, що має свій національний устрій та культуру, суспільно-політичні особливості. В Україні проживає понад 130 національностей. Головним є їх мирне співіснування, не допустити криміналізації відносин, забезпечити єдність, взаємозв'язок усіх регіонів, їхню цілісність; зумовити взаємозалежність економічних, соціальних і природних зв'язків на засадах морально-духовних факторів, забезпечити баланс інтересів і прав кожного.

Взаємозв'язок регіональної та загальнодержавної злочинності.

Кримінологічне прогнозування регіональної злочинності являє собою не стільки опис показників кримінальної статистики, визначення тенденцій їх (показників) розвитку. Цінність прогнозування регіональної злочинності визначається її характером і точністю. Злочинність є дзеркальним відображенням стану суспільства, це найсильніший, яскраво виражений індикатор серед інших соціальних індикаторів негативного стану суспільства у будь-яких його проєкціях та рівнях. Злочинність убирає в себе весь негатив суспільства, продукується всілякими криміногенними факторами, а отже, і коригується нею ж. Тому кримінологічна характеристика регіональної злочинності являє безперечний інтерес з наукової та практичної точок зору. Вона дозволяє побачити негативні процеси у розвитку злочинності, а значить, і всього суспільства, шляхи їхньої корекції¹.

З іншого боку, злочинність як будь-яке соціальне явище сприймається як елемент соціального цілого – суспільства. Злочинність пов'язана з соціальними процесами, що відбуваються в суспільстві: як негативними, так і позитивними. Складність сутності такого соціального явища як злочинність обумовлена її історичною мінливістю, якісною неоднорідністю діянь, визнаних злочинними у той чи інший час у тому чи іншому суспільстві. Дуже складно визначити одну чи кілька універсальних причин виникнення та існування злочинності. Вона завжди залежить від великої кількості факторів, соціальних, політичних, історичних, геополітичних, економічних змін, що відбуваються у суспільстві. Основним оцінним, формальним критерієм визначення злочинності є протиправність, порушення кримінального закону. Злочинність відрізняється за своєю структурою залежно від географічного розташування соціуму, його національних особливостей та традицій, рівня економічного та політичного розвитку і т.д. Регіональна злочинність та злочинність усієї держави

¹ Лиховая С. Я., Биляков А. Н., Труш Н. М. Криминологическая характеристика насильственной преступности: сравнительно-правовой анализ. *Криминологический журнал БГУЭП*. 2013. № 1 (23). С. 34.

співвідносяться як частина та ціле. Це означає, що регіональна злочинність як частина залежить від стану всієї злочинності держави як цілого. Але водночас регіональна злочинність як самостійна підсистема може істотно впливати (як позитивно, так і негативно) на всю злочинність загалом. Крім того, злочинність як негативна частина всього суспільства може вплинути і на суспільство. Водночас, регіональна злочинність, відбиваючи тенденції розвитку всієї злочинності у державі, має свої особливості¹.

Як для регіональної, так і загальнодержавної злочинності важливим є визначення причин і факторів, тенденцій її поширеності. Злочинність є станом відображення деградованості суспільства, так званим його лакмусовим папірцем, в якому проявляється увесь негатив суспільного зла, що згодом трансформується у криміногенні явища. Водночас, соціальна цілісність суспільства можлива за умови вироблення міцних духовних основ та підвалин, слідування яким забезпечить його стабільність та прогресивний розвиток. Отож, соціальні процеси та явища обумовлені історичною мінливістю державотворчих процесів, якісною неоднорідністю суспільства. Те, що є злочинним для одних народів, у інших може визнаватися як нормою чи пропагуватися, усіляко схвалюватись. І ось саме міжнародна спільнота має стояти на сторожі істинності, слідувати християнським цінностям, де відсутній принцип таліону («Око за око, зуб за зуб»). Вироблення універсальних правил для всіх у відстоюванні традиціоналізму залежить від великої кількості чинників, соціальних та політичних процесів, історичних змін, геополітичних та економічних умов. Критерієм же істинності у XXI столітті має стати священне писання, в якому нічого протиправного не записано, тому й істина незмінна у віках. Водночас філософування кожної з релігійних течій, слідування їх вимогам повинно відповідати світовим міжнародно-визнаним стандартам у напрямку боротьби з протиправністю та слідуванню Божественному Закону.

Управління попередженням злочинності на регіональному рівні.

Попередження злочинності – це комплексна система, що включає об'єкт попередження, його основні рівні та форми, заходи попереджувального профілактичного впливу, суб'єктів, що здійснюють попереджувальну роботу. У юридичній літературі попередження визначається як «цілеспрямований вплив держави, суспільства, фізичних та юридичних осіб на процеси детермінації та причинності злочинності з метою недопущення злочинної діяльності нових осіб, вчинення нових кримінальних діянь, розширення криміналізації суспільних відносин»². Таке тлумачення попередження повною мірою відноситься і до регіональної злочинності, до процесу управління цією справою³.

¹ Белозерцев С. М. Некоторые аспекты прогнозирования региональной преступности на примере республики Бурятия // Деятельность правоохранительных органов в современных условиях. Сборник материалов XXII международной научно-практической конференции: в 2 томах. Т. 1. 2017. С. 16.

² Фортунич М. В. Особенности изучения региональной насильственной преступности // Насилие. Личность. Общество : тез. науч.-практ. конф. М., 2000. С. 63.

³ Легостаев С. В. Теоретические основы организации предупреждения региональной преступности. Человек: преступление и наказание. 2015. № 2(89). С. 86.

Сучасний стан вітчизняної та зарубіжної науки управління характеризується тим, що кризові явища, що виникли, досягли критичної маси і стали серйозно ускладнювати подальший рух науки і, як наслідок, практики. В результаті теорія та практика розвиваються переважно не на науково обґрунтованій, а на авторегуляційній чи такій, що стихійно формується, основі. Саме це демонструє «хронічні» для управлінської теорії та практики протиріччя, неузгодженість між принциповими висновками та положеннями, школами, теоріями та напрямками, різкі зіткнення коротких суджень та концепцій і постійні коливання між ними (наприклад, між управлінською ейфорією та песимізмом), гіпертрофованою централізацією управління та такою ж його децентралізацією, надзвичайно жорсткими методами та формами організації соціального життя та надмірною її лібералізацією, що межує з повною дезорганізацією. Безпосередньо у науці управління кризові явища відбиваються у втраті сенсу та змісту багатьох її базових положень та категорій, нездатності осмислити та актуально адаптувати величезний практичний матеріал. Першими на наявність кризових явищ в управлінській теорії та практиці звернули увагу представники емпіричної школи американського менеджменту, але далі за констатацію цього факту справа не пішла¹.

Означене наштовхує на авторські роздуми: цілеспрямований вплив кожної окремої особистості, громадянського суспільства та держави загалом на процеси попередження злочинності є неабияк важливими, особливо в умовах нинішнього часу – проведення реформування поліції, впровадження інституту поліцейських офіцерів громади, боротьби зі «злочинами в законі» тощо. Говорячи про регіональний рівень боротьби зі злочинністю в умовах децентралізації, слід наголосити, що політика держави загалом і Національної поліції зокрема бажає кращого, адже відсутня чітка взаємодія, розуміння спільних завдань і цілеспрямована наступальна позиція на злочинність. Так, наприклад, жоден мер міста, не кажучи вже про державно-політичних діячів, у своїй передвиборчій кампанії не проголосив, подібно екстеру Нью-Йорка Р. Джуліані, що його пріоритетом є боротьба зі злочинністю у регіоні, викорінення поширення негативних тенденцій, що провокують злочинність, особливо у молодіжному середовищі, пропаганда духовно-культурних цінностей тощо.

В контексті дослідження особливостей регіональної злочинності пропонується частіше вживати термін «боротьба зі злочинністю», незважаючи на його дещо каральний зміст. Натомість «попередження і боротьба з корупцією» видається більш розмитим поняттям, і всі розуміють, що рівень корумпованості у нашій країні, незважаючи на усі проведені реформи, не зменшується. Значить, треба прибігати до якихось вищих принципів і орієнтирів. Здавна відомий вислів «Як корабель назвемо – так він і попливе» тут є доречний. На жаль, сьогодні часто відбувається підміна

¹ Горошанин А. В., Артемьев Н. С., Некрасов А. П. Роль исправительных учреждений в борьбе с рецидивной преступностью. Самара, 2005. С. 53–54.

понять, можливо, з метою надмірної гуманізації і відходу від карально-репресивної системи і функції поліції. Однак до тих пір, доки не відбудуться справжні реформи і зміни на краще, речі слід називати своїми іменами.

Безробіття як продукуючий фактор поширення злочинності.

Останні десятиліття стали часом тріумфу злочинності, тотального корупційного середовища. Як справедливо відзначає А. Я. Гоголева, нині злочинність зростає швидше, ніж чисельність населення, миттєво заповнюючи неконтрольовані чи слабко контрольовані правом ніші. Збільшується її загальна небезпека і завдана нею шкода. Злочинність дедалі більше стає організованою, озброюється, корумпується, глобалізується та інтелектуалізується, оперативно використовуючи всі досягнення науки та техніки для реалізації своїх цілей¹. Так, відсутність постійного чи тимчасового місця роботи призводить до соціальної незадоволеності, а відсутність коштів для проживання – до скоєння злочинів. Безробіття має тяжкі соціальні наслідки. Стрес, викликаний безробіттям, веде до нестачі коштів на проживання, до погіршення здоров'я і, як наслідок, до виникнення різних захворювань, на лікування яких у безробітних часто не вистачає грошей. Це підштовхує окремі верстви населення на вчинення правопорушень, особливо що стосуються крадіжок та грабежів. Безробіття призводить до втрати людьми впевненості та власної поваги до самого себе, що може спричинити деградацію особистості². Ефективні заходи боротьби зі злочинністю та проведення профілактики злочинів правоохоронними органами, спрямовані на протидію процесів детермінації злочинності мають на меті зниження рецидивної злочинності потенційних злочинців, запобігання вчиненню нових злочинів та попередження злочинності³.

Справді, з поширенням пандемії Ковід-19 безробіття в Україні та світі шаленими темпами зростає. Багаті продовжують багатіти, а бідні – бідніти. Більшість простих людей нашої держави знаходяться наодинці зі своїм горем, хворобами, ні від кого не чекаючи допомоги і підтримки. Причиною цьому є тотальне безробіття, зубожіння чи низькі заробітні плати, яких ледь вистачає на проживання. Так, чи може лікар сьогодні прожити із зарплатнею у п'ять тисяч гривень? Чи потрібні понад сотисячні статки чиновницькому апарату в умовах, коли йде боротьба за виживання, а корупція продовжує процвітати? Тому, безперечно, на першому місці – життя і здоров'я людини, яке не повернеш і не купиш за жодні кошти, і це основний пріоритет держави в нинішніх умовах соціального буття.

Особливості профілактики злочинності неповнолітніх на регіональному рівні.

Регіональна профілактика правопорушень неповнолітніх являє собою проведення всебічної, комплексної роботи на основі отримання об'єктивної

¹ Гоголева А. Я. Понятие профилактики и борьбы с преступностью. *Молодой ученый*. 2014. № 6.1. С. 3–7.

² Требушкова И. Е., Плохих А. С. Региональные особенности географии преступности (на примере Курской области). *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2016. №1-1. С. 1–2.

³ Там само, с. 5.

інформації, міжвідомчої взаємодії, впровадження нових психолого-педагогічних технологій супроводу дітей. Такі заходи повинні призвести до зниження підліткової злочинності, формування правосвідомості та позитивних ціннісних орієнтирів молоді, створення безпечного інформаційного середовища. Більшість регіональних програм об'єктом профілактики вбачають криміналізованих підлітків. Однак профілактика повинна охоплювати всіх підлітків та коригувати їх поведінку і правосвідомість. До традиційних регіональних напрямів профілактики злочинності неповнолітніх можна віднести: підтримку дітей, які потрапили у важкі життєві обставини; удосконалення сімейної політики; профілактику асоціальних явищ, наркотичної та алкогольної залежності у підлітковому середовищі; модернізацію діяльності освітніх організацій; формування правової культури; моделювання здорового способу життя. Це, зокрема, законодавча багаторівнева взаємопов'язана система органів профілактики правопорушень неповнолітніх та вимоги до її кадрового складу, що використовує методи апробації індивідуальних програм реабілітації неповнолітніх з урахуванням соціальних, педагогічних, медичних та психологічних факторів. Забезпечення неповнолітніх, які вступили в конфлікт із законом, педагогічним та соціальним супроводом; необхідність оснащення освітніх організацій сучасними засобами безпеки; підвищення кваліфікації спеціалістів, які беруть участь у профілактичних заходах; залучення неповнолітніх до програм додаткової освіти є пріоритетом у нинішніх реаліях¹.

В цьому аспекті повчальним є **досвід США у протидії регіональній злочинності неповнолітніх**, який може бути використаним в Україні. Так, у США регіональне попередження злочинності полягає у проведенні профілактичної діяльності на рівні штатів шляхом прийняття місцевих програм, організації запобіжної та профілактичної діяльності силами поліції та місцевого населення. Значне місце у кримінальній політиці США відводиться проблемам попередження насильницької злочинності неповнолітніх. Слід відзначити, що державні органи, місцеві громадські об'єднання пріоритет віддають загальносоціальній профілактиці насильницьких злочинів неповнолітніх. У багатьох зарубіжних країнах знаходить своє відображення застосування досвіду поліції США у роботі з дітьми в школах на основі спеціальної програми². Дана програма є правовим навчанням вихованців четвертого класу і складається з трьох етапів. Перший етап передбачає проведення занять співробітниками поліції у форменому одязі, що має важливе значення психологічного впливу на учнів. Другий етап реалізації програми з дітьми у США включає діяльність співробітників (поліції, педагогів, психологів, медичних працівників) з виявлення фактів, пов'язаних із статевим та фізичним насильством над

¹ Гладченкова С. В. О состоянии и профилактике подростковой преступности (региональный аспект). *Вестник ВНИИ МВД России*. 2021. № 2. С. 254.

² Шелли Д. Изучение насилия в США: молодежь и смертоносное оружие. *Криминологические исследования в мире*. М., 1995.

дітьми в сім'ї. Діяльність зазначених фахівців спрямована на захист інтересів дитини, усунення негативних факторів у сім'ї та їх нейтралізацію. Заключний етап програми призначений для учнів восьмих класів. Головне завдання третього етапу – поглиблене вивчення основ кримінального та інших галузей права з урахуванням системи загальнолюдських цінностей¹.

Кожен регіон має свої особливості культурного середовища, зумовлені історичним минулим та домінуючими галузями економіки, як-от туризм, що, серед іншого, несе багато негативних тенденцій, пов'язаних з поширенням злочинності. Регіональна профілактика правопорушень у такому разі серед неповнолітніх повинна ґрунтуватися на міцних духовних підвалинах і засадах, включаючи проведення комплексної роботи, особливо зі сторони моральних лідерів держави, регіону, високодуховних особистостей, сила слова яких має суттєву вагу в суспільстві і здатна вплинути на маси. Ось, власне, у такому напрямі повинна засновуватися превентивна робота. Взаємодія всіх органів влади, слідування вищим духовним цінностям є запорукою світлого майбутнього і процвітання молодого покоління у напрямку саморозвитку, високої працездатності, підвищення рівня правової культури, загальної свідомості та освіченості. І такі регіональні та законодавчі програми повинні поширюватись абсолютно на усі прошарки суспільства.

Духовно-моральне виховання як основа протидії регіональній злочинності.

Здавалося б, основними причинами формування у правовій свідомості криміногенних особистостей дієвої загрози застосування кримінального покарання та відмови від вибору злочинного варіанту поведінки є вдосконалення кримінального закону в напрямку виключення з нього різних незначних злочинів, спеціальних норм, а також диференціація відповідальності. Однак найчастіше з деформаціями правової психології пов'язані дефекти моральної свідомості. Моральні проблеми сучасної суспільної психології полягають у тому, що колишні моральні цінності та орієнтири значною мірою відкинуті, а нової міцної подібної системи не створено, внаслідок чого нині існують суттєві проблеми у цій сфері регулювання. Наприклад, у свідомості значної частини повторно засуджених жінок домінують мотиви фізичного виживання, миттєвої вигоди. Багато жінок втратили сенс життя внаслідок ошуканих очікувань, невиправданих надій. Для багатьох з них характерна деморалізація міжособистісних відносин, зростання конфліктності. Деформаціям моральної сфери мають протидіяти освіта, література, культура загалом. Проте комерціалізація мистецтва, науки, культури, які втратили державну підтримку, супроводжується зниженням їхньої якості. Нагромадження негативних емоцій, різних подразників часом досягає позамежної напруги, загрожує кримінальним зривом. Все це доповнюється невпевненістю в

¹ Ефремова О. С. О некоторых вопросах предупреждения преступлений на региональном уровне в зарубежных странах. *АВЕСП*. 2014. №1 (1). С. 46–47.

завтрашньому дні, переживанням про ненадійність соціального статусу, матеріального становища¹. Безперечно, у детермінації злочинної поведінки жінок особливу роль відіграють дефекти сімейно-побутової психології. Її криміногенність проявляється у деформованих міжособистісних відносинах як між членами сім'ї, так і іншими мікросоціальними групами, у зіткненні інтересів поколінь тощо².

Духовно-культурні цінності українського народу є основою протидії злочинності. Комерціалізація суспільного життя, загрози зовні і духовна війна, руйнування особистісно-цілісного начала, підрив авторитету морально-духовних орієнтирів відобразились на моделі сучасного світу, поведінці та вподобаннях людей. Вони дедалі глибше усвідомлюють, що законодавство – лише окремий інструментарій боротьби зі злочинністю, а насправді розуміння багатьох сутнісних речей, корені зла приховані набагато глибше, і їх треба весь час виявляти.

Кримінологічна політика попередження злочинності в освітній сфері. Проблема злочинності у сфері освіти змушує державу реагувати на неї, створювати механізми протидії, у тому числі формувати відповідну кримінальну політику³. Під кримінальною політикою у сфері попередження злочинності в освітньому середовищі слід розуміти цілеспрямовану діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, орієнтовану на боротьбу зі злочинністю, що виявляється у сфері освіти, а також на боротьбу з іншими негативними соціальними явищами кримінального та криміногенного характеру в даній галузі суспільних відносин (корупція, екстремізм, скулшутинг, схилення учнів до суїцидальної поведінки і т.д.). Звідси можна виокремити чотири рівні кримінальної політики у сфері попередження злочинності в освітньому середовищі: 1) кримінальна політика, що реалізується на міжнародному рівні за допомогою міжнародного співробітництва; 2) кримінальна політика, реалізована на загальнодержавному рівні; 3) кримінальна політика, реалізована на регіональному рівні; 4) кримінальна політика, реалізована органами місцевого самоврядування. Варто пам'ятати, що кримінальна політика знаходить своє відображення насамперед у чинних нормативно-правових актах⁴.

Сьогодні існує величезна кількість нормативно-правових актів, які тією чи іншою мірою порушують питання профілактики кримінальних проявів у системі освіти. Водночас, єдина державна ідея про те, якою має бути превенція злочинності у системі освіти, на жаль, відсутня. На

¹ Карпова О. В. Причины и условия рецидивной преступности женщин: особенности региональной характеристики. *Russian Journal of Economics and Law*. 2014. №1 (29). С. 264.

² Репецкая А. Л., Рыбальская В. Я. Криминология: общая часть. Иркутск, 1999. С. 66.

³ Пархоменко Д. А. Дифференциация ответственности лиц, впервые совершивших преступление, как направление уголовно-правовой политики. *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*. 2019. № 4 (91). С. 71.

⁴ Сидорова Е. З. Региональная уголовная политика в сфере предупреждения преступности в образовательной среде (законодательный уровень). *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2021. №1. С. 121.

регіональному рівні приймаються лише окремі розрізнені підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють означену сферу суспільних відносин. У зв'язку з цим доцільно розвивати даний напрям кримінальної політики, що неодмінно сприятиме створенню ефективного захисного кримінологічного поля для системи освіти загалом¹.

Особливості насильницької злочинності серед неповнолітніх в умовах нинішнього дня. Участь дорослих у підлітковій злочинній групі робить її більш стійкою, сприяє завзятості у досягненні мети тощо². Зазвичай, саме дорослі залучають підлітків до скоєння злочинів, стають для них своєрідними «учителями» і «просвітителями»³. Неповнолітнім після повернення з місць позбавлення волі (закінчивши професійне навчання), в умовах значного спаду виробництва та безробіття досить складно знайти добре оплачувану роботу, тому вони йдуть до дорослих осіб з кримінальним минулим – «вчителів злочинних професій», які стають авторитетами в очах неповнолітніх, оскільки в даний час можуть практично відкрито на злочинно зароблені гроші вести розгульний спосіб життя, в той час як батьки, що відпрацювали все життя, родичі ледве зводять кінці з кінцями. Дедалі частіше ті, хто «пройшов школу кримінальних молодіжних угруповань», використовуються злочинцями як бойовики. Участь неповнолітніх в організованій злочинній діяльності потребує менших витрат, їхня протиправна поведінка найчастіше залишається латентною. В силу вікових особливостей та нестачі життєвого досвіду підлітки та юнаки не остаточно самостійні у судженнях, оцінках, легше піддаються навіюванням і схильні до ризику. Крім того, закон і суспільство більш гуманні стосовно них, що дозволяє розраховувати на поблажливість у разі притягнення до відповідальності»⁴.

Таким чином, необхідність детального дослідження феномену насильницької злочинності неповнолітніх зумовлена складністю з'ясування істинного мотиву вчинених насильницьких дій, оскільки ранній початок вчинення насильницьких злочинних посягань тісно згуртовує молодих правопорушників з кримінальним середовищем, що впливає на поведінку, формує систему цінностей особистості та зумовлює її подальший життєвий шлях. Отож, можна стверджувати, що злочинне насильство дорослих осіб відтворює себе у підростаючому поколінні, закладаючи у ньому свої риси, а держава та суспільство допомагають вседозволеністю та байдужістю⁵.

¹ Босхолов С. С., Сидорова Е. З. Понятие системы обеспечения криминологической безопасности образования. *Вестник Восточно-Сибирского института Министерства внутренних дел России*. 2020. № 3 (94). С. 68.

² Косевич Н. Р. Профилактика преступности несовершеннолетних в малых и средних городах. М., 2003. С. 129.

³ Возрастная и педагогическая психология / под ред. А. В. Петровского. М., 1979. С. 117; Иванов М. А. Родители, подросток, закон. М., 1989. С. 121.

⁴ Пляшечник Н. П. Криминал несовершеннолетних – питательная среда для организованной преступности. *Вестник МВД России*. 2001. № 5-6. С. 67.

⁵ Чапурко Т. М., Стабровская Е. А. К вопросу о региональных особенностях насильственной преступности несовершеннолетних в Южном и Сибирском федеральных округах России. *Научный журнал КубГАУ*. 2006. № 24. С. 16–17.

Сучасні засоби комунікації, інтернет-середовище сприяють замкнутості сучасного суспільства чи, навпаки, розкритості молоді, що проявляється у вседозволеності. Ніколи не знаєш, що в свідомості сучасної молоді людини закладено, адже проконтролювати, яку інформацію вони читають, чим цікавляться, не завжди вдається. Держава належним чином не стоїть на сторожі особистої та інформаційної безпеки молоді так, як це відбувається у високорозвинених країнах. В умовах нинішнього дня підлітки характеризуються особливою жорстокістю вчинення злочинів, і ніколи до кінця не відомі причини такої агресії. Тому необхідно детально вивчати особливості морально-психологічного стану засуджених, адже вчинення злочинів нинішньою молоддю є «феноменальною»; виявити усі фактори та збудники ситуації, з метою попередження вчинення подібних правопорушень і злочинів у майбутньому.

Причини і фактори злочинної поведінки неповнолітніх. Протидія і профілактика злочинності неповнолітніх свідчать про недостатню ефективність правоохоронних органів і велику складність різноманітних видів впливу на молодь, що пояснюється такими об'єктивними чинниками, як:

- наявність об'єктивних соціально-економічних умов для відтворення злочинності (матеріальна нерівність, соціальна самотність, проблеми із зайнятістю, із змістовним дозвіллям, вплив девіантних, злочинних груп старших та однолітків тощо)¹;

- дія соціокультурних та психологічних факторів (вплив, наприклад, алкоголю на культуру спілкування, поширеність серед молоді «пивної культури», прагнення до наслідування та копіювання поведінки старших, що особливо сильно проявляється серед підлітків, вплив ЗМІ, Інтернет-середовища, тюремної субкультури, наявність існуючих традицій). На цьому фоні відсутність дієвих засобів впливу на молодь підмінюється девіантністю, а корисні форми поведінки й відносин відходять на задній план. Слід відзначити і відносно толерантне, а нерідко й байдуже, ставлення суспільної свідомості до девіантів та девіації²;

- висока адаптивність девіацій, деструктивної спрямованості до існуючих правових і соціальних бар'єрів, що створюються. Звідси – масові форми девіацій, стійкий характер їхнього відтворення та недостатньо висока ефективність заходів превенції, покарання, лікування, реабілітації³;

- тісний взаємозв'язок та взаємозумовленість злочинності з іншими формами деструктивної девіації⁴.

¹ Гилинский Я. И. Преступность: что это? Кто виноват? Что делать? *Вестник Казанского юридического института МВД России*. 2019. № 1 (35).

² Познышев С. В. Криминальная психология: Преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении личности преступника в частности. М.: ИНФРА-М., 2010.

³ Цена преступности (методология ее определения): моногр. / под ред. Н.А. Лопашенко. М.: Юрист-информ, 2014.

⁴ Сорокин П. А. Преступление и кара, подвиг и награда. Социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали (1914). СПб.: Изд-во РХГИ, 1999.

Сучасна молодь пропагує зовсім інші цінності. Діти 90-х, не говорячи вже про покоління радянського періоду, виховувались в іншій субкультурі, що особливо помітно сьогодні. Нинішні педагоги шкіл відзначають провал у культурі поведінки сучасної молоді, що відображається на майбутніх поведінкових процесах у напрямку протиправності та злочинної поведінки. А виховання і навчання, як відомо, розпочинається з дитячих садочків, сім'ї, школи, церкви, і якщо в комплексі не вироблені цілісні ідеологічні важелі впливу – відбувається колапс, який сьогодні спостерігається. У зв'язку з бурхливим розвитком інформаційних технологій формуються діти-індіго з надзвичайними розумовими здібностями, характерними особливостями, що потребує особливих підходів до вивчення і формування їхньої свідомості, світоглядного та психоемоційного стану, а головне – відшукування засобів врегулювання відповідної поведінки. Знайти авторитетні цінності і пріоритети для такої молоді, направити її поведінку у правильне русло є не легким, але важливим завданням.

Вулична злочинність, її особливості та місце у виробленні кримінологічної політики регіональної злочинності. Кримінологічне поняття «вулиця» має особливе значення для визначення вуличної злочинності як специфічної підсистеми загальної злочинності, для вироблення заходів її профілактики. Сьогодні поняття вулиці як особливої сфери життєдіяльності та спілкування людей, функціонування суспільства розроблено загалом недостатньо¹. Так, з тлумачних словників дізнаємося, що вулиця – це «...територія у межах населеного пункту, призначена головним чином для руху транспорту і пішоходів і розташована між рядами забудови... включає проїжджу частину, тротуари, зелені насадження та елементи благоустрою (ліхтарі, огорожі...)»²; «...місце просто неба. Середовище, позбавлене культурного впливу сім'ї, суспільства»³. Останнє визначення пов'язане із соціальним змістом поняття, але воно видається спірним, оскільки вплив суспільства об'єктивно присутній у різних формах вулиць міст (збудова, технічні елементи, соціальний контроль тощо)⁴.

У працях соціологів наразі немає загальновизнаного тлумачення феномена вулиці. Так, З. А. Янкова включає вулицю у структуру побуту, пояснюючи, що це – «...територіальна спільність людей, які постійно зустрічаються у транспорті, у громадських місцях...», «...сусідство по житловому комплексу...»⁵. М. А. Кривошеїна відносить вулицю до сфери відпочинку⁶. Педагогічна наука пов'язує з поняттям вулиці вплив групи або окремих осіб на певні контингенти людей, оцінюючи в більшості випадків цей

¹ Заремба Е. С. Понятие и анализ статистических показателей уличной преступности (криминологическая характеристика на примере юга Тюменской области). *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2010. № 3 (13). С. 73.

² Большая советская энциклопедия. Изд. 2-е. Т. 44. М., 1957. С. 189.

³ Словарь русского языка. АПН. М., 1984. Т. 4. С. 486.

⁴ Заремба Е. С. Понятие и анализ статистических показателей уличной преступности (криминологическая характеристика на примере юга Тюменской области). *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2010. № 3 (13). С. 73.

⁵ Янкова З. А. Формирование личности в быту. *Социальные исследования*. М., 1992. Вып. 9. С. 17–38.

⁶ Кривошеина М. А. О структуре быта. *Вопросы философии и психологии*. Вып. 5. М., 1995. С. 26–38.

вплив як негативний у силу конформізму¹. При всьому різноманітті та недостатній теоретичній розробленості існує найбільш повне тлумачення та визначення дефініції вуличного простору, сформульоване С. М. Золотухіним. Він пропонує розуміти під вуличною злочинністю відкриту та вільну для доступу населення частину території міста чи іншого населеного пункту поза межами житлових масивів та інших нежитлових приміщень організацій, підприємств, установ, що забезпечують життєдіяльність та взаємини людей в умовах анонімності їх поведінки та нерівномірності соціального контролю за ними. До основних відмінних рис сфери вуличного простору міста вчений відносить такі фактори:

- значна частина території даної сфери у межах міського простору;
- висока щільність населення, що породжує завантаженість транспорту, торгових, видовищних та інших установ, та пов'язані з цим потенційні можливості негативних проявів та контактів;
- підвищена частота міжгрупових, міжособистісних контактів за великої анонімності спілкування для людей;
- підвищені психологічні навантаження, що викликають значну кількість стресових ситуацій, що ведуть до збільшення можливості виникнення конфліктів, пов'язаних із насильством;
- неправові форми взаємовідносин, пов'язані зі звичками, традиціями, звичаями, що панують у цій сфері;
- знижений (в окремих випадках повністю відсутній) рівень соціального контролю за поведінкою людей в умовах вуличного середовища;
- насильницька поведінка;
- доступність для скоєння кримінального насильства;
- певні види віктимологічних факторів, властивих насильницьким посяганням з корисливою метою, із хуліганських спонукань;
- насиченість суб'єктами, що належать до зовнішнього середовища («маятникова» міграція приїжджих, заробітчан, іноземців) та до маргінального середовища (безхатьки, повії, наркомани, алкоголіки і т.д.), що продукує вуличну злочинність з їхнього боку, а також кримінальне насильство, вчинене щодо даної категорії осіб;
- наявність великої внутрішньоміської міграції, наслідком якої є «взаємообмін» насильницькими злочинами між різними районами міста;
- розвинена система транспортних зв'язків, що дає можливість злочинцям швидко втікати з місця події та переховуватися;
- латентність насильницьких зазіхань і, як наслідок, можливість залишатися безкарним за скоєне діяння.

Для того, щоб сформулювати придатне для кримінологічних цілей поняття вулиці, необхідно виокремити найбільш значущі структурні елементи життєдіяльності у цій сфері, а саме:

¹ Заремба Е. С. Понятие и анализ статистических показателей уличной преступности (криминологическая характеристика на примере юга Тюменской области). *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2010. № 3 (13). С. 73.

- ця сфера займає найбільш значну (іноді територіально розрізнену) частину міського простору;

- вона характеризується переважною анонімністю міжособистісного спілкування, поведінки загалом;

- має нерівномірний, в основному знижений рівень соціального контролю;

- у ній відчувається нестача деяких видів офіційного контролю у певних найбільш криміногенних районах (зокрема, з боку правоохоронних органів);

- у ній присутні (реалізуються) переважно неправові форми взаємовідносин (традиції, звички тощо);

- відзначається прояв типових негативних форм поведінки на окремих ділянках території та у визначений час;

- виявляються певні види віктимологічних факторів, окремих категорій людей. Специфіка вулиці з кримінологічної точки зору полягає ще й у тому, що тут скоюються злочини, рідкісні чи такі, що практично не зустрічаються в інших сферах життєдіяльності. До них належать: порушення правил дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів, незаконне вирубування дерев та чагарників, викрадення автотранспорту, забруднення водойм, повітря тощо. З іншого боку, у цій сфері практично не скоюються такі злочини, як порушення авторських прав, випуск недоброякісної продукції, притягнення невинних осіб до кримінальної відповідальності тощо¹.

Можна погодитися з тими авторами, які дефініціюють вулицю через територіальний аспект – як «відкритий для доступу інфраструктурний простір, що знаходиться поза житловими або нежитловими приміщеннями, обгородженими територіями, та приміщеннями, де людина вступає в різні міжособистісні контакти»².

Не вирішено остаточно з кримінологічної позиції питання, чому в одних і тих же просторових межах окремі особи вчиняють правопорушення, хоча основна маса людей дотримується законослухняної поведінки. У розрізі цієї проблеми можна виокремити основні соціально значущі риси, що детермінують специфіку проблем у сфері вулиці, зокрема вуличну злочинність. Тут людський фактор майже повністю розчиняється чи не враховується при містобудуванні, що іноді є прямою причиною вуличних правопорушень або сприятливою їй обставиною. Говорячи про вуличну злочинність, необхідно констатувати, що вона територіально обмежується сферою вулиці, функціональної зони міста. Важливим фактором для визначення сфери вулиці є місце входження людини до різноманітних міжособистісних контактів. Виникнення негативних явищ, що викликають

¹ Золотухин С. Н. Уличная насильственная преступность и ее предупреждение: по материалам Уральского региона: дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2004; Заремба Е. С. Понятие и анализ статистических показателей уличной преступности (криминологическая характеристика на примере юга Тюменской области). *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2010. № 3 (13). С. 74–75.

² Гришин А. Н. Уличная преступность и ее профилактика службой милиции общественной безопасности в условиях крупного города : дис. ... канд. юрид. наук. СПб. : С.-Петербург. ун-т МВД России, 1998. С. 19–21.

злочинну поведінку, багато в чому залежить саме від сфери спілкування людей¹.

Як прикладну класифікацію сфер життєдіяльності кримінологами виокремлюються: сфера виробництва та обслуговування, сфера побуту, сфера спілкування людей поза їхнім місцем проживання та праці². Саме в тому, що вулиця відрізняється від інших сфер своєю просторовою ознакою, вона гідна самостійного місця у системі сфер людського спілкування. Загалом стан вуличної злочинності залежить від наслідків рішень, пов'язаних з містобудуванням, адміністративно-територіальним поділом районів, їх соціально-економічним розвитком, що дозволяють неформально оцінювати їх роль в організації та здійсненні попередження злочинів на вулицях. Сфера вуличного простору як специфічна ланка просторового розподілу злочинності має тісні зв'язки із поняттям географії злочинності³.

Географія злочинності – це наука, що займається проблемами просторово-часового розподілу девіантності, делінквентності та злочинності у державі, у великому місті, міському районі⁴. У зв'язку з цим вона дозволяє вивчити конкретні місця скоєння вуличних злочинів, проблеми відсутності почуття безпеки у населення на вулицях, ризик стати жертвою вуличного злочину. Географія дозволяє з'ясувати також вплив соціальної структури того чи іншого району на рівень та характер вуличної злочинності, встановити межі та напрямки переміщень злочинців від місця проживання до місця злочину та назад, вивчити регіональні відмінності в реакціях на вуличну злочинність. Так, більшість сучасних мегаполісів виникло у геопатогенних зонах. Вплив цих зон призводить на рівні підсвідомості до трансформації у психіці людей, що знижує їхню здатність адекватно реагувати як на зовнішні дії, так і на дії оточуючих. При збігу з деякими суб'єктивними факторами така напруга виявляється «спусковим механізмом» соціальних конфліктів як на суспільному, так і на особистісному рівні. Крім того, міста не є закритими, замкнутими структурами. Значну частину населення, крім постійних жителів, складають приїжджі: гості, туристи, транзитні пасажери, мігранти та інші. Цілі і завдання у різних категорій осіб також різняться. Приїжджі з інших регіонів не відразу звикають до конкретних міських умов, мають деякі труднощі. Для людей похилого віку цей процес затягується в часі. Процеси адаптації у мігрантів уповільнені порівняно з корінними мешканцями. Менш адаптовані особи частіше стають злочинцями чи жертвами злочинів. У кримінологічному аспекті важливо визначити межі вулиці як соціальної сфери, де найбільш типові та відносно стійкі соціально-психологічні

¹ Заремба Е. С. Понятие и анализ статистических показателей уличной преступности (криминологическая характеристика на примере юга Тюменской области). *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2010. № 3 (13). С. 75.

² Лозбяков В. П. Криминология и административная юрисдикция милиции. М.: ИНФРА-М, 2006. С. 13.

³ Заремба Е. С. Понятие и анализ статистических показателей уличной преступности (криминологическая характеристика на примере юга Тюменской области). *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2010. № 3 (13). С. 75.

⁴ Шнайдер Г. Й. Криминология: пер. с нем. / под общ. ред. Л. О. Иванова. М., 2004. С. 201.

варіанти взаємин людей. Одним з основних кримінологічно значимих елементів соціологічного чинника сфери міської вулиці слід вважати переважну анонімність спілкування, поведінки людей тощо¹.

Причини конкретних вуличних злочинів мало чим відрізняються від причин будь-яких людських вчинків. Ті та інші обумовлені різним поєднанням внутрішніх та зовнішніх факторів. Однак в одних ситуаціях переважає причинний вплив поглядів, переконань, орієнтирів, ціннісних уявлень та установок особистості, в інших – життєвих зовнішніх обставин, конкретних ситуацій, по-третє – біопсихічних характеристик людини, включаючи спадкові. Інтегративними проявами їх взаємодії є такі характеристики особистості, як соціальні ролі та статуси особистості, спосіб життя особистості, стан аномії, конфлікт культур, маргінальність, конформізм, співвідношення контактності та самотності, характер людини, погляди, переконання, установки та ін.²

Ще А. С. Макаренко зазначав, що «в самому людському бажанні немає жадібності. Якщо людина прийшла з димного міста в сосновий ліс і дихає в ньому щасливо на повні груди, ніхто ніколи не буде звинувачувати її в тому, що вона занадто жадібно споживає кисень. Жадібність починається там, де потреба однієї людини стикається з потребою іншого, де радість чи задоволення потрібно відібрати у сусіда силою, хитрістю чи крадіжкою»³.

Вельми цікавими є розмірковування Е. С. Заремби про вуличну злочинність. Зокрема, автор зауважує, що відсутність достатніх соціальних можливостей для нормального задоволення своїх потреб веде до того, що певна частина населення вибирає для себе антигромадські, а часом і соціально-небезпечні способи проведення часу на вулиці. Злочинність на вулицях – негативне, антигромадське соціально-правове явище, що приносить суттєву шкоду суспільству та конкретним громадянам. Сфера вулиці здатна до відтворення окремих видів злочинності та конкретних злочинів. Все це говорить про громадську небезпеку вуличної злочинності.

Отож вулична злочинність – це сукупність злочинів, скоєних на вільній для доступу в будь-який час року та доби території (поза територією приватних володінь), пов'язаних з порушенням громадського порядку та суспільної безпеки на вулицях населеного пункту, яка потребує постійного контролю та застосування державних антикриміногенних заходів загальносоціального та спеціального впливу.

Вулична злочинність не є остаточно сформованим явищем, вона трансформується слідом за соціально-економічними та суспільно-політичними змінами у суспільстві та державі. Як бачимо, криміногенна ситуація, що складається сьогодні, наполегливо диктує необхідність

¹ Заремба Е. С. Понятие и анализ статистических показателей уличной преступности (криминологическая характеристика на примере юга Тюменской области). *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2010. № 3 (13). С. 75–76.

² Там само, с. 77–78.

³ Макаренко А. С. Соч. Т. 4. М., 1957. С. 334.

продовжити глибокі та всебічні дослідження проблем запобігання та боротьби з вуличною злочинністю¹.

Справді, конформістська поведінка, основним принципом якої є «роби так, як роблять інші», найбільше притаманна неповнолітнім, вуличній злочинності. Також велике значення має оточення та середовище, в якому людина живе, спілкується, адже зі священного писання знаємо, що з «вибраним будеш вибраний і з розбещеним будеш розбещений» (Пс. 17:26).

Отже, район проживання у містах обирається, як правило, залежно від соціального стану громадян. На жаль, бідність була і залишається ознакою криміногенності того чи іншого адміністративно-територіального поділу, що відображається на загальному стані злочинності. Це наочно ілюструє теорія розбитих вікон, яка полягає в наступному: коли усі сміять, то і мені це дозволено, що згодом виливається у загальну апатію, байдужість, призводить до хаосу, безладдя і, як наслідок, підвищення рівня злочинності. Виникає необхідність мобілізувати усі зусилля задля подолання вказаних тенденцій.

Культурно-ментальне середовище міста та його роль у боротьбі зі злочинністю. У дослідженнях регіональної спрямованості особлива увага приділяється питанням кримінологічного аналізу міської злочинності, її стану, структури та динаміки, оскільки у великих містах, порівняно із сільською місцевістю, сконцентровані найбільш гострі та специфічні соціальні, економічні, психологічні, а отже, кримінологічні проблеми². Як зазначають Ф. Г. Вахидов та Т. В. Агаєв, в умовах глобалізації міста як носії ряду характерних рис вирізняються такими особливостями: у містах на відносно невеликій території зосереджена велика кількість людей, отже, у містах щільність населення вища, ніж у сільській місцевості; архітектурно-планувальні особливості, обумовлені специфічним міським середовищем, виражаються у відносній комплексності будівель та своєрідному образі міста; соціальні особливості міст обумовлені соціальною структурою населення та міським способом життя; юридичні особливості полягають у тому, що міста, зазвичай, є адміністративно-політичними центрами прилеглих територій³.

В. І. Гладких підкреслює, що великі міста, як правило, виконують роль суспільного, політичного, економічного, наукового, культурного та транспортного центру, залучають до себе численних людей, які живуть в інших регіонах країни та за її межами. За його словами, різноманітність форм та видів зайнятості і дозвілля, широкі можливості щодо зміни

¹ Заремба Е. С. Понятие и анализ статистических показателей уличной преступности (криминологическая характеристика на примере юга Тюменской области). *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2010. № 3 (13). С. 78.

² Алиев Н. Т. Некоторые криминологические аспекты городской преступности в Азербайджанской республике. *Труды Академии управления МВД России*. 2016. № 3 (39). С. 72.

³ Вахидов Ф. Г., Агаев Т. В. Социология. Баку, 2008.

стереотипів зумовлюють постійний приплив у ці населені пункти численних туристів, відряджених та інших людей¹.

Досить об'ємно особливості міського середовища розкрив Н. Т. Алієв, який відзначив, що міграційні потоки із сільських місцевостей до міста призводять до зміни життєвого устрою, системи звичаїв, звичок. Цей процес відрізняється, поряд із психологічними аспектами, також суто матеріальними та морально-побутовими особливостями, адаптацією мігрантів із сільської місцевості до умов міського життя. Крім того, мігранти тривалий час займають другорядне місце у структурі та організації міста, що є також фактором, який негативно впливає на його морально-психологічний стан. Слід зазначити постійну маятникову або трудову міграцію людей, які проживають за межами міста (у приміській зоні). Великі міста залучають до своєї господарської та культурної сфери людей з довколишніх районів, селищ та сіл. Звичайно, цей факт теж позначається на кримінологічній обстановці у містах. Вплив на криміногенну ситуацію таких факторів, як зростання частки міського населення, зміна соціально-демографічної структури населення відбувається не миттєво. У той же час загальновідомо, що великий притік мігрантів у міста, за відсутності необхідних соціально-економічних, культурних та побутових умов, за короткий час може сприяти стрімкому зростанню злочинності. У великих містах рівень злочинів майнового характеру, злочинів, скоєних на побутовому ґрунті, насильницького характеру, хуліганства, групових злочинів зазвичай виявляється вищим, ніж у невеликих містах².

Б. Західов, торкаючись питання розподілу злочинності в окремих регіонах, зазначає, що у великих містах, «де переважають торгівля, безробіття, алкоголізм та наркоманія – спостерігається зростання організованої злочинності та групових злочинів, торгівлі людьми, проституції, умисних вбивств людей»³, а також збільшення кількості злочинів, скоєних неповнолітніми, зростання дорожньо-транспортних пригод, комп'ютерної злочинності та хуліганства⁴. А. Б. Васильєв зауважує, що значна частина злочинів, скоєних з особливою жорстокістю, а також злочинів, жертвами яких стають неповнолітні та жінки, відбуваються у великих містах. Тут також висока питома вага тяжких та особливо тяжких насильницьких злочинів, скоєних на ґрунті сімейних та побутових конфліктів, у сфері дозвілля, у стані наркотичного та алкогольного сп'яніння. Специфіка скоєння тяжких насильницьких злочинів у містах багато в чому визначається соціальною анонімністю міського населення, ослабленням соціального контролю, зникненням індивідуальності у

¹ Гладких В. И. Проблемы предупреждения органами внутренних дел преступности в сверхкрупном городе: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1997.

² Алиев Н. Т. Некоторые криминологические аспекты городской преступности в Азербайджанской республике. *Труды Академии управления МВД России*. 2016. № 3 (39). С. 73.

³ Захидов Б. Специфические особенности региональной преступности: матер. межд. науч.-практ. конф. Баку, 2014.

⁴ Алиев Н. Т. Некоторые криминологические аспекты городской преступности в Азербайджанской республике. *Труды Академии управления МВД России*. 2016. № 3 (39). С. 73.

взаєминах між людьми, досить високою питомою вагою приїжджих, високим рівнем внутрішньої та зовнішньої міграції та іншими особливостями міського мікросередовища¹.

У той же час при дослідженні причин криміногенної обстановки, що склалася в містах, де існують суттєві відмінності між коефіцієнтами злочинності, не достатньо виходити лише з чисельності населення. Слід виявити соціальні, демографічні, економічні та інші особливості міст, що мають криміногенне значення. Зокрема, необхідно брати до уваги такі фактори, як рівень розвитку промислової інфраструктури, компактність території міста, транспортна мережа, соціальна та демографічна структура населення, питома вага безробітних, мігрантів та ін. Складність та багатоаспектність комплексного дослідження, прогнозування та попередження злочинності у великих містах свідчить про необхідність вирішення проблем, що пов'язані з містом, на концептуальному рівні. Так, міська злочинність повинна стати об'єктом комплексних досліджень регіонального спрямування. Є необхідність у розробленні науково-обґрунтованих концепцій боротьби зі злочинністю на рівні адміністративно-територіальних одиниць, задля вироблення планів комплексних заходів, спрямованих на профілактику міської злочинності².

Особливо висока ймовірність скоєння злочинів спостерігається: у місцях великого скупчення торгових об'єктів, банків, транспортних засобів (переважно центральна частина міста); де життєво важливі об'єкти розташовані не в центрі міста, а приміській зоні, що дозволяє планомірно розподіляти сили та засоби, не допускаючи надмірної напруженості криміногенної ситуації в одному місці; у тих частинах міста, де розташовано безліч центрів відпочинку та розваг; на вулицях та у кварталах міста, де живуть найбільш заможні верстви населення, і т. д. Водночас, при кримінологічному аналізі міської злочинності слід: визначити цілі, завдання, особливості та основні напрямки такого аналізу; розробити науково-теоретичні засади порівняльного аналізу основних кількісно-якісних характеристик та параметрів міської злочинності; на основі вивчення соціально-економічних, демографічних та інших характеристик міст, а також стану злочинності в окремих містах, необхідно визначити їх кримінологічну типологію та класифікацію; розробити методику оцінки рівня латентності загальної злочинності, а також окремих її видів; визначити комплекс причин та умов, що впливають на появу відмінностей у стані, структурі та динаміці злочинності в окремих містах; визначити цілі, завдання, принципи, форми, методи та основні напрями запобігання міській злочинності в сучасних умовах глобалізації³.

¹ Гладких В. И. Проблемы предупреждения органами внутренних дел преступности в сверхкрупном городе : дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1997.

² Алиев Н. Т. Некоторые криминологические аспекты городской преступности в Азербайджанской республике. *Труды Академии управления МВД России*. 2016. № 3 (39). С. 75.

³ Там само.

В умовах світових глобалізаційних процесів більшість сільських жителів прагнуть потрапити у міста на постійне місце проживання. Це накладає відбиток на формуванні особливостей міста, його культури, ментальності, звичаїв, традицій. Водночас, привабливість того чи іншого регіону заманює туристів, студентство, заробітчан, які у скорому часі усіма силами намагаються залишитися на постійне місце проживання у тому чи іншому місті. Духовно-моральний клімат також неабияк важливий, адже формується відповідний невидимий простір попри зовнішнє благополуччя, який має свої особливості та відображається на зовнішньому, видимому прояві поведінки особистості, злочинності загалом. Сьогодні така наука, як регіоналістика, є малодослідженою, не вивчається на належному рівні, а насправді її знання і прогресивний розвиток мають колосальне значення у межах того чи іншого регіону, особливо для приїжджих управлінців, які покликані викорінювати злочинність не в рідному місті. Зрештою, посилене вивчення регіональної злочинності, її факторів і продукування негативних явищ є необхідним для загальної обізнаності. Ментальність, культура, звичаї і традиції міст України потребують детального вивчення також з метою вироблення тактики і стратегії прийняття рішень, розуміння особливостей спілкування, виявлення підводних каменів спотикання і, як результат, – ефективності підбору інструментарію для викорінювання та боротьби з негативними явищами і тенденціями, злочинністю як духовно-культурним феноменом, адже зовнішні просторові особливості соціального середовища так чи інакше відображаються на рівні злочинності загалом, є лише видимим віддзеркаленням суспільного благополуччя. Тому настільки важливо заглибитись у внутрішні духовно-сутнісні процеси і особливості регіону, його вірування, релігійність тощо.

Особливості безпекового середовища Івано-Франківської області.

Упродовж 2020 року до органів поліції Івано-Франківщини надійшло 154 тис. 595 заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, що на 17 тис. 734 більше, порівняно з попереднім роком. Однак збільшення кількості звернень громадян не призвело до збільшення кількості злочинів. Це свідчить як про зростання довіри населення до поліції, так і про реагування правоохоронців на будь-які, навіть найменші порушення закону та публічного порядку, а також є результатом тісної співпраці органів поліції, місцевої влади та громадськості.

Прикарпаття залишається одним із найбезпечніших регіонів нашої держави, оскільки на 10 тис. населення за минулий рік зареєстровано 55 злочинів, що значно менше, ніж загалом в Україні (94 злочини), а тяжких та особливо тяжких злочинів – майже удвічі менше (18 проти 32). Упродовж першого кварталу 2021 року в інформаційній підсистемі «Єдиний облік» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» зареєстровано 34 тис. 430 заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, що на 542 заяви або 1,6 % більше, ніж за аналогічний період у 2020 році (33 тис. 888). Безсумнівно, в тому, що Івано-Франківщина вважається одним із найбільш безпечних

регіонів, а в населених пунктах краю панує громадський спокій, є заслуга не тільки правоохоронних органів, а передусім громади, мешканців області, які вирізняються особливою культурою поведінки. Так, слід відзначити, що у транспорті чи інших громадських місцях рідко зустрінемо виявлення стосунків, люди воліють краще промовчати, аніж вступати у суперечку. З іншого боку, слід пам'ятати про історичні корені регіону. Галичина завжди була «ласим шматком» для сусідніх держав, тут свого часу панували поляки, австрійці, пережито російське поневолення, тому постійний гніт з різних сторін сприяв патріотичній налаштованості її жителів. Прикарпатці першими у найскрутніші часи виступають за оборону держави, тому що знають ціну свободи. Значна робота здійснюється місцевою владою, правоохоронними структурами, Церквою задля поліпшення безпекової ситуації в регіоні. Багато залежить, безумовно, від ментальності населення та відсутності індустріальних центрів. Активними темпами розвивається село, хоча багато молодих сімей переселяється у міста. На Прикарпатті культивуються сімейні цінності, підтримуються релігійні традиції, молодь виховується в повазі до старших, культури та історії народу. Тут фіксується менший відсоток розлучень, бо подружжя намагаються до останнього зберегти шлюб як «свята святих», можливо, завдяки високій релігійності, яка часто відповідає зовнішній формі. Діє принцип «що люди скажуть», тобто осуд має місце та відіграє важливу роль у збереженні шлюбу. Регіон став особливо привабливим завдяки туристичному комплексу «Буковель» та активному житловому будівництву. Забудовники мають можливість розвивати свій бізнес у нормальних умовах конкуренції, адже поширеною є ситуація, коли в тих чи інших містах монополісти не допускають нових гравців на ринок нерухомості, щоб зводити більш комфортне європейське житло за доступними цінами. Загалом Франківщина стала добрим пристанищем для багатьох біженців зі східних областей. Вони себе досить комфортно почувають та відзначають високий ступінь безпеки регіону. Прикарпаття, за оцінками експертів, характеризується високими показниками якості антикримінальної діяльності.

Позитивних результатів правоохоронним органам вдалося досягти завдяки вдало вибудованій взаємодії з регіональними органами виконавчої влади, а також в силу особливостей географічного розташування регіону, його соціально-економічних показників, міграційної ситуації, завдяки проведенню масових заходів спортивного та суспільно-політичного характеру. Місцева влада всіляко популяризує велоспорт, тому пріоритетними стали побудова велодоріжок, облагородження нових паркових зон та відпочинкових комплексів.

Незважаючи на наявність зазначених позитивних тенденцій антикримінальної діяльності, складно уникнути проблем, що перешкоджають поступальному розвитку регіональної культури протидії злочинності. Зокрема, варто виокремити непоодинокі факти вирубування лісів, незаконного видобування корисних копалин, про що активно інформує громадськість у соціальних мережах, в місцевих інтернет-

виданнях. Поліція, прокуратура, інші правоохоронні органи намагаються оперативно реагувати на такі повідомлення. Окремі будівлі перебувають у вкрай занедбаному стані, є вірогідність обвалу фрагментів будинків у містах. З метою усунення цих та інших недоліків пропонується широкомасштабна популяризація та впровадження таз званої «теорії розбитих вікон» у повсякденну дійсність. Доречним було б встановлення бігбордів, спрямованих на пропаганду безпеки громадян, активне поширення соціальної реклами, облагородження територій з ініціативи місцевих підприємців, мешканців мікрорайонів, реконструкція фасадів будинків тощо. В Івано-Франківську активно діє громадське формування – муніципальна варта, яка стежить за спокоєм, порядком та безпекою громадян. Відрадно, що, за різними фаховими оцінками, обласний центр Прикарпаття вважається одним із найбільш комфортних для проживання містом в Україні, в тому числі – в плані безпеки. В цьому є заслуга спільної роботи поліцейських, місцевої влади, громадськості.

З огляду на вищевикладене, пропонується створення спільної моніторингової групи з чиновників, поліцейських, громадських активістів, представників ЗМІ, громадських формувань, з метою вирішення нагальних проблем населених пунктів краю щодо покращення їх інфраструктури, викорінення грального бізнесу, «наливайок», подолання інших негативних тенденцій.

Важливим критерієм діяльності органів державної влади та правоохоронних структур є завоювання довіри людей, яка досягається, у тому числі, шляхом забезпечення прав і свобод громадян, підтримання правопорядку в державі. У цьому напрямку потрібно працювати над удосконаленням чинної системи законодавства, посиленням взаємодії державних інститутів влади, правоохоронних органів, громадських організацій. Важливе значення має розробка та реалізація програм профілактики і протидії злочинності, створення безпечних умов для життя людей як на державному, так і регіональному рівнях, належне їх фінансування, а також покращення матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів. У цьому контексті можна навести позитивний приклад співпраці органів державної влади, місцевого самоврядування, поліції та громадських інституцій при підготовці та ухваленні регіональної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху на 2018-2020 роки, яку затвердили депутати Івано-Франківської обласної ради. Нею було передбачено низку заходів із впровадження організаційних та інженерно-технічних рішень, спрямованих на забезпечення збереження життя та майна учасників дорожнього руху, поліпшення умов руху, удосконалення управління безпекою дорожнього руху, підвищення рівня безпечності доріг та дорожньої інфраструктури, покращення інформаційно-просвітницької діяльності та інші. Підбиваючи підсумки реалізації цієї програми, можна відзначити, що вона спрацювала, вдалося зробити багато корисного в цьому напрямку, в тому числі за участі прикарпатської поліції.

Не меншу ефективність у питаннях профілактики правопорушень та протидії злочинності мало б проведення якісних кримінологічних досліджень. Слід розробити високоефективну регіональну кримінологічну програму попередження злочинності та сприяти повсюдному її впровадженню на практиці. Поставлена мета повинна бути досягнута в рамках вже існуючих механізмів правоохоронної діяльності, необхідного фінансового забезпечення та потенціалу громадянського суспільства¹. ГУНП в Івано-Франківській області впродовж останніх років проведена значна науково-дослідницька робота у сфері протидії злочинності. Авторським колективом управління в 2020 році підготовлена та опублікована фахова стаття «Державна кадрова політика України та її вплив на формування кадрової політики поліцейського відомства крізь призму освітніх процесів», де висвітлені концептуальні аспекти реформування поліцейських підрозділів. У науковій праці наголошується, що одним із пріоритетних напрямів розвитку кадрової політики поліцейського відомства є створення при ГУНП в областях інноваційних науково-дослідних центрів (лабораторій) поліцейської діяльності, покликаних розвивати науку безпосередньо у практичних підрозділах. Їхнім завданням має стати моніторинг сучасного стану законодавства в Україні та світі, наукове обґрунтування та вироблення рекомендацій з удосконалення кадрової політики територіальних підрозділів, з метою забезпечення ефективного поліцейського функціонування. Таким чином, у навчальних закладах розвивати поліцейську науку повинні кафедри, а в практичних підрозділах – науково-дослідні центри (лабораторії). При цьому не менш важливим є місце дислокації підрозділу, щоб безпосередньо усвідомлювати сутність завдань, які постають перед відомством, та відшуковувати шляхи їхнього вирішення. Вважаємо, що така кадрова політика МВС та принципова позиція практичних підрозділів можуть відіграти значну роль у протидії злочинності².

Крім цього, проведена значна робота у напрямку взаємодії поліції з громадськістю та засобами масової інформації. Опубліковано понад 20 інтерв'ю на різну тематику, з підкріпленням висловленого науковими напрацюваннями, рекомендаціями та статистичними даними. Зокрема, інтерв'ю, присвячене популяризації «теорії розбитих вікон»³, відзначається

¹ Голубош В. В., Кіцелюк В. М., Бондюк А. Ф., Кріцак І. В., Кримінологічні фактори, що продукують злочинність неповнолітніх, та особливості соціального безпекового середовища Івано-Франківської області // Збірник тез доповідей учасників всеукраїнської науково-практичної конференції «Регіональні особливості злочинності: сучасні тенденції та стратегії протидії»: [матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, Кривий Ріг - 14 травня 2021 року]. Криворізький навчально-науковий інститут, Кривий Ріг КННІ, 2021. С. 24–28.

² Голубош В. В., Кіцелюк В. М., Бондюк А. Ф., Кріцак І. В. Державна кадрова політика України та її вплив на формування кадрової політики поліцейського відомства крізь призму освітніх процесів. *Наше право*. 2020. № 02. С. 93, 96.

³ Володимир Голубош: Якщо люди бачать, що інші порушують правила і їм це сходить з рук, то вважають, що можуть діяти так само. Матеріали із сайту «firtka.if.ua» (агенція новин) 02.02.2021. URL: <https://firtka.if.ua/blog/view/volodimir-golubosh-iakshcho-liudi-bachat-shcho-inshi-porushuiut-pravila-i-yim-tse-skhodit-z-ruk-to-uvvazhaiut-shcho-mozhut-diiati-tak-samo>

особливою популярністю серед особового складу прикарпатської поліції та громадян краю і набрало понад 15 тис. переглядів на сайті інтернет-видання, яке його розмістило. Одним із пріоритетів у боротьбі з регіональною злочинністю, на наш погляд, повинно стати впровадження «теорії розбитих вікон» у повсякденну дійсність¹.

Щодо необхідності розроблення комплексних регіональних програм з протидії злочинності. Серед найважливіших заходів попередження регіональної злочинності пропонується прийняття комплексних регіональних програм, які повинні враховувати регіональні особливості та специфіку злочинності, містити чітко сформульовані заходи та конкретних виконавців. Вона може йменуватися як «Комплексна міжвідомча програма щодо профілактики злочинів та правопорушень в Івано-Франківській області на період 2021–2023 років». Характерними особливостями формування подібних програм, на думку Д. В. Горбань, О. С. Єфремової, мають бути: постійні коригування заходів з урахуванням змінної кримінальної ситуації у регіоні; наявність чіткої структури, зокрема, повинен міститися паспорт, в якому передбачені виконавець, співвиконавці, учасники програми, ціль, завдання та інші необхідні елементи, а також підрозділи з пріоритетних напрямів попередження злочинів у регіоні, наприклад, підрозділ з попередження організованої злочинності. У програмі необхідно окреслити заходи щодо попередження конкретного виду злочинності. Характерно, що більшість регіональних програм включають заходи з розмитими та нечіткими формулюваннями, що, безперечно, знижує їх ефективність. При цьому усі формулювання мають бути зрозумілі для виконавців, слід чітко вказувати виконавців заходу, приміром, «начальник» чи «заступник начальника за напрямом роботи», що тягне за собою персональну відповідальність тієї чи іншої посадової особи правоохоронного органу. Також повинні зазначатися конкретні терміни виконання запланованих заходів. Основним аспектом комплексних регіональних програм боротьби зі злочинністю має стати їх адресність, націленість на той чи інший вид злочинності, що переважає в регіоні.

Очевидно, проблема вивчення регіональних аспектів злочинності потребує своєї актуалізації, а саме: злочинність на території кожної області має свої особливості та специфічні риси, що залежать від різних факторів (економічних, соціальних, демографічних та ін.); важливим аспектом у запобіганні регіональній злочинності є розробка класифікації (типології) адміністративно-територіальних одиниць за різними підставами. Слід виокремити «групи ризику», тобто регіони, де спостерігаються найбільші показники рівня злочинності. В областях з максимальним коефіцієнтом

¹ Голубош В. В., Кіцелюк В. М., Бондюк А. Ф., Кріцак І. В., Кримінологічні фактори, що продукують злочинність неповнолітніх, та особливості соціального безпекового середовища Івано-Франківської області // Збірник тез доповідей учасників всеукраїнської науково-практичної конференції «Регіональні особливості злочинності: сучасні тенденції та стратегії протидії»: [матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, Кривий Ріг - 14 травня 2021 року]. Криворізький навчально-науковий інститут, Кривий Ріг КННІ, 2021. С. 24–29.

злочинності повинні реалізовуватись найінтенсивніші заходи щодо її попередження тощо¹.

В. Голіна та М. Колодяжний наголошують, що ефективність виконання регіональних комплексних планів запобігання злочинності залежить передусім від результативності, неупередженості та професіоналізму районних судів, від роботи яких залежить, окрім іншого, рівень довіри місцевої громади до усіх органів державної влади. Показником ефективності регіонального планування виступає також кількість громадських формувань правоохоронної спрямованості, що безпосередньо на добровільних та інших засадах здійснюють профілактику злочинності на місцях, беруть участь в охороні публічного порядку, допомагають правоохоронним органам у відверненні або припиненні злочинів тощо. Більше того, слід враховувати і кількість злочинів та правопорушень, яких вдалося запобігти силами громадських формувань; активність їх роботи; злагодженість із місцевою владою та ін. Звичайно, що поряд із вказаними показниками ефективності регіональних планів запобігання злочинності можуть бути й супутні дані та характеристики, за якими можна здійснити певні висновки: рівень злагодженості роботи і координації дій регіональних правоохоронних органів, органів державної влади та органів місцевого самоврядування; показник залучення кількості суб'єктів планування, відображених у цих документах; активність внесення змін та доповнень до плану залежно від зміни кількісних і якісних показників злочинності в регіоні; ефективність витрачання коштів, виділених на виконання плану, тощо. Варто наголосити, що розробники та державні замовники регіональних планів запобігання злочинності поступово змінюють своє ставлення до цієї діяльності та до критеріїв її оцінки, звертаючи увагу не лише на кількісні показники, а й на якісні характеристики, за якими можна зробити загальний висновок про результативність планування. Далі науковці наголошують, що навіть за умови відповідального ставлення виконавцями заходів регіональних планів до своїх обов'язків не слід очікувати несподіваних позитивних результатів, розраховувати на обвал кількісних і якісних вимірів злочинності в області. Так звані загальносоціальні заходи запобігання злочинності, що полягають в удосконаленні соціально-економічної, політичної, організаційно-управлінської, моральної, правової та інших сфер життя, мають дещо відтермінований характер. Протидія злочинності є наполегливою і довготривалою роботою різних суб'єктів. Найголовніше, щоб плани виконувались відповідально і скоординовано різними органами згідно із вимогами законодавства, базуючись на теорії запобігання злочинності².

Розроблення різного роду програм протидії злочинності, регіональних планів нині сприймається як декларативність, хоча насправді такі

¹ Горбань Д. В., Ефремова О. С. Основы предупреждения региональной преступности: проблемы и пути их решения. *Актуальные проблемы российского права*. 2018. №11 (96). С. 237.

² Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Критерії оцінки ефективності виконання регіональних планів запобігання злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 257–259.

документи здатні відіграти надзвичайно важливу роль. Як відомо, усі важливі перемоги спочатку виграються на папері, а згодом – у реальному житті. На регіональному рівні поліція – це лише перша ланка у правоохоронній системі, а для очікування хороших показників та результатів вимагається комплексна взаємодія з усіма правоохоронними та державними органами, громадськими організаціями та формуваннями, кожним окремим громадянином заради виконання поставлених завдань і досягнення очікуваних цілей.

Конкретні кроки щодо втілення кримінологічних напрацювань на практиці. Рекомендації щодо впровадження конкретних напрацювань на рівні Національної поліції можна запозичити у вчених Р. М. Абизова та І. В. Ботвіна, які наголошують, що сьогодні організація кримінологічного забезпечення діяльності поліції, як правило, не відповідає існуючим криміногенним загрозам особистості, публічного порядку та безпеки за такими підставами:

- відсутня нормативна регламентація та методичний супровід діяльності суб'єктів кримінологічного забезпечення;
- відсутні інформаційні системи, що дозволяють оперативно отримувати та використовувати кримінологічну інформацію; прогнозувати можливий розвиток кримінальної ситуації; аналізувати інформацію щодо кожного регіону;
- не відображаються у планах конкретні заходи щодо: попередження протиправних діянь підоблікових осіб; віктимологічної профілактики; взаємодії з різноманітними суб'єктами боротьби зі злочинністю;
- відсутня система підготовки працівників інформаційно-аналітичних підрозділів.

Для оптимізації системи кримінологічного забезпечення вченими пропонується:

- визначити та нормативно закріпити перелік суб'єктів кримінологічного забезпечення, їх повноваження, механізм взаємодії між ними та систему контролю; джерела кримінологічної інформації, її обсяги та носії, періодичність та своєчасність надходження; оптимальну структуру, послідовність та зміст аналізу кримінальної обстановки та прогнозу її розвитку;
- розробити інформаційні системи, що дозволяють отримувати, переробляти, систематично поповнювати та використовувати кримінологічну інформацію на всіх рівнях управління; здійснювати прогнозування можливого розвитку кримінальної ситуації біля центрів обслуговування;
- здійснювати накопичення кримінологічної інформації в інформаційних базах даних, на кожному адміністративному відрізьку території обслуговування;
- розробити алгоритми кримінологічного забезпечення щодо нейтралізації криміногенних загроз особистості, публічного порядку та

громадської безпеки, що є пріоритетом запобіжної діяльності на території оперативного обслуговування;

- організувати в освітніх установах МВС систему підготовки спеціалістів із кримінологічного забезпечення; підвищення кваліфікації працівників аналітичних підрозділів; підготовку кадрів вищої кваліфікації за програмами підготовки науково-педагогічних кадрів у ад'юнктурах освітніх організацій системи МВС¹.

Такі спеціалісти могли б виступати в якості своєрідних «кримінологічних політтехнологів», які б займалися: детальним вивченням ситуації на місцях; проведенням відповідної інформаційно-аналітичної роботи з виявлення проблем та надання пропозицій щодо вироблення конкретних відомчих розробок у регіоні, пов'язаних з проблемами кримінологічного аналізу кримінальної ситуації; виробленням конкретних засобів методологічного впливу з метою комплексного аналізу кримінальної ситуації і її прогнозу.

Управлінські заходи щодо протидії злочинності на основі результатів проведеного аналізу та прогнозів ситуації злочинності здатні суттєво змінити ситуацію на краще. Нами неодноразово висловлювалась рекомендація щодо створення відповідних науково-дослідних центрів на регіональному рівні. Спеціалісти відповідних кримінологічних лабораторій повинні систематично виїжджати на місця з метою детального вивчення та ознайомлення з ситуацією у регіонах. Звідси можна виробити управлінські кроки прийняття стратегічних рішень і програм спільно з усіма правоохоронними структурами регіону та держави.

Позитивний досвід створення мобільних груп на всеукраїнському рівні та необхідність його перейняття у кримінологічну галузь. Позитивним був і залишається досвід зі створення мобільних груп з моніторингу дотримання прав людини в Україні у 2006 році. Так, К. Левченко зауважує, що у той факт, що мобільні групи з моніторингу дотримання прав людини в діяльності поліції будуть створені в Україні і почнуть утверджуватися в якості реального механізму співпраці поліції з правозахисними організаціями, тоді не вірилось, однак такий експеримент в один час став можливим і знайшов свою підтримку та розуміння з боку керівництва МВС України, а згодом їхня діяльність поширилась на всю територію України. У такий спосіб інноваційний механізм моніторингу дотримання прав людини з боку поліцейських став можливим завдяки успішному функціонуванню таких мобільних груп. Цей досвід може стати поштовхом для відновлення та вдосконалення їхньої роботи в системі МВС України і, можливо, стане відправною точкою для створення подібних груп в інших правоохоронних відомствах².

¹ Абызов Р. М., Абызов К. Р., Ботвин И. В. Особенности криминологического обеспечения деятельности ОВД. Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Юридические науки. 2019. №1. С. 121.

² Мобільні групи з моніторингу забезпечення прав і свобод людини та громадянина в діяльності органів внутрішніх справ: практичний посібник. ХІСД, 2006. С. 7–8.

Ініціаторами створення таких мобільних груп стали фахівці Харківського національного університету внутрішніх справ України та Харківської правозахисної групи на чолі з видатним українським соціологом В. О. Соболевим. На початку 2005 р. їхній досвід було вивчено та узагальнено, оцінено як позитивний, а розроблений механізм формування мобільних груп визнано ефективним для запровадження у всій системі МВС України. Відповідно до наказу Міністра № 536 від 8 липня 2005 р., мобільні групи були створені на базі відомчих навчальних закладів з розрахунку по одній групі на закріплену область чи залізницю згідно з розподілом. За цей процес персональну відповідальність несли ректори ВНЗ МВС. Наказом передбачалося включити до складу мобільних груп фахівців з числа працівників постійного складу, які мають досвід практичної та наукової роботи у сфері дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина, захисту їхніх законних інтересів, а також залучення до роботи кожної групи по два представники громадських організацій правозахисної спрямованості, зареєстрованих у встановленому порядку. Очолювали групи помічники Міністра, які є його представниками в територіальних органах. Розпочалася практична робота мобільних груп. Перші виїзди були здійснені у 2005 р. За результатами моніторингу та аналізу виявлених порушень готувалися звіти, а також науково-обґрунтовані методичні рекомендації для поліцейських органів і підрозділів з питань недопущення порушень законності та конституційних прав і свобод людини та громадянина в їх діяльності. Водночас, як будь-який новий і нетрадиційний крок, мобільні групи зіштовхнулися з низкою проблем у своїй діяльності, зокрема з питаннями організаційного плану (особливо, коли за вищим навчальним закладом закріплено декілька областей), методичного, фінансового, кадрового тощо. Так, складно було організувати роботу в тих областях, де відсутні ВНЗ МВС України¹.

Як зауважив В. О. Соболев, ідея створення мобільних груп з моніторингу дотримання конституційних прав та свобод громадян є досить новою не тільки для нашої держави, а й унікальною на всьому пострадянському просторі². Вона потребує свого впровадження в умовах криміногенності багатьох регіонів, заради вироблення сприятливої кримінологічної політики попередження та боротьби зі злочинністю, спільного виконання завдань з боку наукових підрозділів, поліцейських-практиків і соціальної спільноти у напрямку подолання існуючих проблем та факторів злочинності.

Щодо необхідності створення моніторингових кримінологічних груп на регіональному рівні. Регіоналістська наука сьогодні маловідома для більшості, хоча її спектр досліджень є набагато привабливішим, аніж можна собі уявити. Переважно йдеться про практичну складову на місцях, в областях, адміністративно-територіальних центрах, про конкретику

¹ Там само.

² Там само, с. 12.

виявлення культурних, ментальних особливостей того чи іншого регіону заради боротьби з негативними явищами, що породжують злочинність. Застосування передових методик спеціально створеними мобільними кримінологічними групами у скорому часі може набути широкого розголосу за умови застосування ними інноваційних передових методик боротьби зі злочинністю на регіональному та загальнодержавному рівні, у разі позитивних відгуків та рекомендацій. Так склалося, що сучасна кримінологія потребує свого практичного застосування, використовуючи різноманітні методики з найрізноманітніших галузей і сфер діяльності. Тому нами пропонується створення відповідних моніторингових мобільних груп із числа найбільш досвідчених кримінологів з метою виявлення ситуації на місцях та вироблення адекватних заходів впливу на стан і рівень злочинності. Сьогодні виникає гостра необхідність пошуку якісно нових підходів і шляхів боротьби зі злочинністю, адже це друга війна на внутрішньому, невидимому фронті.

Проводячи предметні дослідження у тій чи іншій галузі та надаючи професійні рекомендації щодо вирішення практичних завдань протидії злочинності, ми тим самим зближаємо теорію з практикою. Однак для такої взаємодії вимагається відповідна безпосередня близькість спілкування з криміногенним елементом у місцях позбавлення волі з метою вироблення якісних методик відповідної боротьби та взаємодії. Усвідомлення ученими-кримінологами практичної значущості своєї науки може відбутись безпосередньо виконуючи конкретні нагальні завдання та експерименти, інтерв'ю на регіональному рівні тощо. Вказана необхідність її реалізації на практиці зумовлює глибинне переосмислення кримінологічної науки у напрямку формування її предмету на практико-наукових, а не теоретичних засадах. Це об'єктивно сприятиме глибинному переосмисленню духовно-сутнісних основ кримінології, об'єктивно формуватиме нову дослідницьку галузь з виявлення духовно-практичних сторін кримінології крізь призму накопиченого теоретичного матеріалу та практичного досвіду, що суттєво допоможе в успішному вирішенні поставлених завдань, новаторському вдосконаленні теоретико-методологічної бази кримінології, що можливе за умови застосування міждисциплінарного підходу у кримінологічній науці з використанням передових досягнень найрізноманітніших наукових галузей, що й являє собою умовне уявлення регіоналістської кримінології, об'єктом вивчення якої є соціальне середовище, з урахуванням першооснови – виявлення духовно-сутнісних властивостей причин, що породжують злочинність, на регіональному, загальнодержавному та світовому рівні.

У результаті проведеного дослідження нами сформульовано такі наукові положення:

Поширення злочинності у суспільному середовищі. Злочинність розмиває основи суспільства, підриває авторитет влади, шкодить соціальному благополуччю та позначається на загальній атмосфері соціуму. Різноманітні грані і сторони її функціонування обумовлюють щоразу нові

аспекти дослідження вказаного феномену як з позицій наукового, так і практичного осмислення. Злочинність – багатогранна, вона поширюється великими темпами, тож слід активними методами протидіяти їй, виробляти нові шляхи боротьби з нею. Це завдання покладене насамперед на кримінологію як науку про злочинність, а також на величезну кількість кримінологічних напрямів, наприклад, політичну кримінологію чи кримінологію (метафізичне виявлення суспільного зла). Як бачимо, поприще для дослідження у вказаних напрямках безмежне.

Ступінь криміногенності того чи іншого соціального середовища залежить від багатьох факторів. Злочинність відображається на соціально-емоційних станах людини, від неї залежить здоров'я нації, матеріальне благополуччя народностей. Явище злочинності пронизує наскрізь соціальне середовище, і виявити фактори-збудники, звідки вона отримує своє підживлення, вимагає обізнаності у найрізноманітніших галузях знань. Лише у взаємодії, спільно можна ефективно попереджувати криміногенні явища і боротись зі злочинністю. Крізь призму злочинності суспільство ідентифікує себе, отримує відповідну характеристику, ставлення зовні чи, навпаки, процвітання і досягнення вершин. Злочинність нерідко втягує у свої орбіти найрізноманітніший контингент осіб, особливо молодь, яка, як показує практика, найбільше піддається негативним впливам, тому на ній треба акцентувати особливу увагу.

Управління процесами попередження злочинності на регіональному рівні. Процеси управління попередженням злочинності свідчать про необхідність проведення відповідних заходів, цілеспрямованого впливу держави на негативні тенденції в суспільстві, що є першопричиною злочинності, недопущення злочинної діяльності нових осіб тощо. Тут головне – політична воля і бажання кожного змін на краще. Так, професійне управління на регіональному рівні може принести хороші результати і свідчитиме про рівень зменшення суспільного зла у соціумі. У цьому аспекті слід розуміти, що злочинність – це лише наслідок і результат негативних явищ, і викорінення суспільного зла покладається на всі прошарки суспільства та державні органи. Посилення відповідної роботи є необхідною умовою підвищення ефективності управління організацією протидії злочинності. Управляти різноманітними соціальними процесами у всі часи було майстерністю. Натомість управляти злочинністю з позицій законності, розуміти її процеси і особливості – надзвичайно складне і важливе завдання, розв'язати яке під силу професіоналам, людям, які призначені для здійснення відповідної правоохоронної місії.

Управління попередженням злочинності на місцевому (регіональному) рівні, її попередження – це комплекс завдань, що утворюють цілісну систему її припинення, що поширюється на відповідний предметно-об'єктний рівень із розумінням загальносвітових, державних і регіональних особливостей, соціальних станів, з виробленням відповідних форм і заходів попередження конкретних осіб, з метою істотного зниження рівня злочинності. Тут йдеться також і про розроблення цілісних програм протидії злочинності,

вироблення відповідних планів, створення кримінологічних мобільних груп з моніторингу стану злочинності в регіоні та прийняття стратегічних управлінських рішень. Із використанням всього методологічного інструментарію, у тісній взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства, окремими фізичними та юридичними особами, як це відбувається сьогодні у високорозвинених країнах завдяки ефективній діяльності громадських формувань, можна очікувати на позитивний результат. На процеси зменшення злочинності, недопущення втягнення у злочинну діяльність нових осіб, вчинення ними злочинів і розширення криміналізації суспільства впливає багато факторів. І саме кримінологія повинна стати основою для передових, новітніх досліджень, особливо що стосується вироблення нових теорій, концепцій, відповідної ідеологічної пропаганди і боротьби зі злочинністю.

Так, на основі опрацювання величезного масиву наукового матеріалу та узагальнення практичного досвіду і напрацювань можливе максимально правильне прийняття відповідного управлінського рішення, що, власне, й зумовлює якісне управління процесами попередження злочинності. Цілеспрямований вплив на такі процеси з боку всіх державних органів передбачає тісну взаємодію, розуміння спільних завдань і досягнення поставлених управлінських цілей. Пріоритетом роботи державних органів має стати протидія негативним явищам і процесам, що включає в себе передусім ідеологічну та духовно-ціннісну складову, і, як наслідок, боротьбу зі злочинністю на основі пропагування високих духовно-ціннісних ідеалів. Тому в даному випадку попередження негативних явищ і процесів у суспільстві передбачає недопущення (викорінення) злочинності.

Необхідність формування стратегічної політики з найрізноманітніших напрямів захисту транскордонного співробітництва. Попередження регіональної злочинності має своїм наслідком покращення стану загальнодержавної та загальносвітової злочинності. Вдосконалення роботи правоохоронних органів, їхня відповідність вимогам часу з кожним разом зростає, адже злочинність не залишається на місці, вона постійно еволюціонує, змінюється, розвивається, трансформується, набирає нових видових форм. Необхідною умовою підвищення ефективності боротьби та управління попередженням злочинності є постійний моніторинг мережі інтернет та соціального середовища, новітніх наукових напрацювань, а це під силу лише відповідним науковим («мозковим») центрам, лабораторіям, небайдужим вченим-ентузіастам, з виробленням передових напрацювань. До речі, високорозвинені країни основну увагу приділяють аналітиці, адже фактично від неї залежить, наскільки держава вдало боронить свої кордони в умовах транскордонного співробітництва не лише на теренах кібербезпеки, а й багатьох інших важливих напрямках такого захисту. Йдеться як про духовний, невидимий світ, так і про матеріальні об'єкти для виживання націй і народностей.

Науково-обґрунтований управлінський підхід та його реалізація на практиці. Сучасні кризові явища в Україні та світі є серйозним чинником

руйнування особистісного начала кожної людини. Адже коли руйнується людина – піддається руйнації все навколо. У цих процесах важливу роль покликана відігравати наука. Так, провідні країни світу пріоритетом свого прогресивного розвитку, як це не дивно, визначили науку. Видатні особистості, державно-політичні діячі здатні повести за собою велику кількість людей правильним шляхом, формуючи високі ідеали особистісного начала. Водночас авторитарність чиновницького апарату, відсутність відповідного досвіду в керівництва, ієрархії професійного зростання і просування на посадах є, безумовно, перешкодою для організації ефективної протидії злочинності, а отже, серйозною загрозою всьому суспільству.

Вітчизняна та зарубіжна кримінологічна наука у галузі управління соціальними процесами на практиці має багато прогалин, кризових явищ, що досягли піку своєї значущості і є серйозною перешкодою для прогресивного державного розвитку. Як результат, це проблема наукових кадрів і необхідність постійних наукових відкриттів у найрізноманітніших галузях, прогалини на практиці тощо. Як відомо, без відмінної теорії не може бути вдалої практики, хоча вони завжди крокують поряд. Ось чому науковий підхід в управлінні злочинністю, який у нашій державі відійшов на другорядну роль, у взаємодії з практикою надзвичайно важливий. Науково обґрунтовані теоретичні напрацювання, що знайшли своє втілення на практиці, є запорукою ентузіазму, нових звершень, відкриттів. Керування впливом на злочинність вимагає ще й значних втручань на рівні загальної суспільної та правової свідомості, культури громадян, а не стихійних поведінкових проявів. Інколи для прийняття управлінського рішення необхідні долі секунди, подібно як у це спостерігається в хірургії. А для цього треба добре знати «хвороби» суспільства для прийняття ефективного управлінського рішення, заради уникнення протиріч. Недалекоглядність у здійсненні кримінологічної політики призводить до постійних вагань. Водночас реформа децентралізації передбачає таке управління, навіть якщо необхідно вживати жорсткі методи та форми з присікання надмірної лібералізації, що може спричинити дисбаланс у суспільстві.

Особливості злочинності в умовах нинішнього дня. Зі здобуттям Україною незалежності злочинність у нашій державі набула особливо великих масштабів, нині вона носить зовсім інший – прихований, «білокомірцевий» – характер, особливо що стосується корупційної складової. Попри всю чисельність антикорупційних органів, Україна продовжує залишатись однією з найкорумпованіших країн світу. Нинішнє суспільство вирізняється глобальною свободою, ідеологічним плюралізмом, який поступово переростає у всездозволеність публічної риторики. У такому хаосі важко розібратись, відрізнити правду від істини, що особливо згубно позначається на молоді, яка вже завтра стає майбутнім поколінням нової формації. Такі процеси не могли не позначитися на загальному стані злочинності. Сьогодні окреслені тенденції

лише зростають, еволюціонують, поширюються на особливо вразливі категорії людей і місця. Тож задля вироблення ефективної боротьби вимагається розроблення якісних, стратегічно продуманих правових конструкцій, адже злочинність у нинішніх умовах є злагодженою, конструктивною, організованою, озброєною, в тому числі й інформаційними технологіями, пронизана корумпованою складовою. Вона набула форм транскордонно-глобального поширення, є «розумною», використовуючи досягнення кращих умів людства, часто створюючи вірусні технології, здатні підірвати цілі транскорпорації, критичну інфраструктуру життєво важливих об'єктів. Таким чином, правоохоронні структури мають йти в ногу з часом і оперативно використовувати досягнення науки, техніки для реалізації поставлених правоохоронних цілей. Постійний моніторинг найрізноманітніших світових досягнень здатний вивести боротьбу зі злочинністю на передові рубежі.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2022

Сергей Викторович БЕЗПАЛЬКО,

кандидат юридических наук

(ГУНП в Ивано-Франковской области)

Сергей Александрович ШАТРАВА,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Андрей Михайлович ТИМЧИШИН,

кандидат юридических наук, доцент

(Ивано-Франковский филиал Университета «Украина»)

Елена Вячеславовна ДЖАФАРОВА,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Иван Васильевич КРИЦАК,

кандидат юридических наук

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

ОСОБЕННОСТИ СРЕДЫ БЕЗОПАСНОСТИ ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ И РАЗРАБОТКА СТРАТЕГИИ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ: ДУХОВНО-ЦЕННОСТНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ И КОНКРЕТНЫЕ ШАГИ ПО ВНЕДРЕНИЮ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИХ РАЗРАБОТОК В ПРАКТИКУ

В статье освещены авторские соображения относительно особенностей региональной преступности сквозь призму духовно-ценностной, идеологически-культурной составляющей и социальной реальности. На основании анализа особенностей пространства безопасности Ивано-Франковской области сформулированы авторские предложения и выводы по указанной проблеме, проведен соответствующий срез социальной среды области.

Ключевые слова: *безопасная среда, региональная преступность, духовно-нравственное воспитание несовершеннолетних, уличная преступность, культурно-ментальная среда города, мониторинговые криминологические группы.*

Serhiy V. BEZPALKO,

PhD in Law

(Head of the National Police in Ivano-Frankivsk Oblast)

Serhiy O. SHATRAVA,

Doctor in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Andriy M. TYMCHYSHYN,

PhD in Law, Associate Professor,

(Ivano-Frankivsk Branch of the University "Ukraine")

Olena V. DZHAFAROVA,

Doctor in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

**FEATURES OF THE SECURITY ENVIRONMENT OF IVANO-FRANKIVSK REGION
AND MAKING OF STRATEGIC CRIME COMBATING POLITICS AT THE REGIONAL
LEVEL: SPIRITUALLY-VALUED ASPECTS OF THE PROBLEM AND SPECIFIC STEPS TO
IMPLEMENT WORKS OF CRIMINOLOGY IN PRACTICE**

In the article probably for the first time ever in domestic criminology, authors describe their views on the peculiarities of regional crime through the prism of spiritually-valued, ideological and cultural component and modern social reality. Based on the analysis of the features of the security environment of Ivano-Frankivsk region, the authors' scientific provisions and conclusions on this problem are formulated, as well as corresponding cut of the social environment of the region is conducted.

Key words: security environment, regional crime, spiritual and moral education of minors, street crime, cultural and mental environment of the city, monitoring criminological groups.

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ВРАЖЕННЯ ВІД ПРОЧИТАНОЇ КНИГИ О. М. ЛИТВИНОВА ТА Ю. В. ОРЛОВА «КРИМІНОЛОГІЯ «СВОГО» ЧАСУ: НАУКОВІ РОЗВІДКИ» АБО МАЙБУТНЄ ХАРКІВСЬКОЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ, ЗАЧАТКИ ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПОДАЛЬШОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ: ДУХОВНО-ЦІННІСНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

Усвідомлюючи себе громадянином своєї держави, слідуючи глибоким ідеям Т. Шевченка, І. Франка, В. Даля, І. Ільїна, можна принести велику користь суспільству.

Здавалось би, святі жили давно, і в них були особливі умови для святості. Однак треба збагнути, що вони проживають і серед нас. Найвища місія в житті людини – прагнути до святості, бути світилом на своєму місці, освячувати власне життя добром, справами благочестя, незважаючи на те, яка б ноша і випробування не випали на нашу долю, що б не вдалось пройти у земному мандруванні заради Вічності...

Навчаючи виховуй, виховуючи навчай, труд і молитва все перетруть. Слідуючи письменнику і лексикографу Володимиру Далю, його далекоглядності, далекосяжності, спадає на думку висловлювання, підкріплене практикою: «День для роботи, ніч для молитви». Головне втілити його у життя, перейнявши вказаний метод і принцип. Аналогічне можна сказати і в науці. Лише ледачий присвячує більшість часу довгоспанню. Насправді наука, як і будь-яка справа, вимагає відречення. Це по-справжньому жертвна справа, яка хтозна чи скаже «дякую», чи оцінять її сучасники, але одне можна твердити однозначно: використання таких методик заманює у свої орбіти дедалі більше особистостей.

Харківська юридична школа представлена найрізноманітнішим колом науковців загальнодержавного і світового масштабу, особистостей високого кругозору мислення. Здавалось би, місце перебування людини, вченого не має значення. Ні, ще й як має. Харків без перебільшення можна вважати інтелектуальною столицею України. Свого часу видатний вчений і заслужений доцент ХНУВС, начальник кафедри теорії та історії держави і права Л. О. Зайцев запитав: «Чим ціняться харківські юристи?» І дав таку відповідь: «Тим, що вони можуть виживати у цих складних умовах». Обґрунтував сказане наступним: юристів готують всюди, а ось пройти харківську юридичну школу дано не всім. І цьому треба завдячувати, сприймати як дар, пронести його крізь усе життя, не заплямувати, активно примножуючи всі напрацювання видатних вчених.

Особлива заслуга на цьому поприщі великого організатора і науковця Олександра Марковича Бандурки, адже ось уже майже двадцятирічне моє перебування в Університеті дає підстави стверджувати, що нам ще вдалось бути співпричетними до плеяди багатьох видатних вчених свого і теперішнього часу. Їх усіх не перелічиш, але скажу лише за тих, з якими вдалось досить близько спілкуватись чи дізнатись про їхню харизму. Це, Олексій Олексійович Погрібний, Геннадій Костянтинович Кожевников, Катерина Яківна Петрова, Володимир Іванович Гаєнко, Володимир Михайлович Тесленко, Олександр Володимирович Тімченко, Світлана Петрівна Бочарова, Володимир Анатолійович Греченко, Микола Милентійович Зацеркляний, Ольга Петрівна Гетманець, Сергій Всеволодович Яковлев та багато інших. Йдеться про особистостей вольових якостей, широти душі і щирості серця, справжніх професіоналів своєї справи, яким властивими були невичерпна працьовитість. Також слід відзначити й учнів, сьогоднішніх кандидатів та докторів наук, усіх тих, хто продовжує працювати у колах харківської наукової школи, засвідчують свою відданість їй.

Що дає силу тягнутись до високого розвитку науки? Чому вчений І. Ільїн приїжджає на навчання до видатних філософів Німеччини? Як відомо, саме на чужині відбувається його становлення як духовного філософа права. Тому, що: «Немає пророка у своїй Батьківщині». Навіть Спасителю вдалось сотворити лише небагато чудес в Назареті, через брак віри, чому передують Його знамениті та святі слова: «Немає пророка без честі, хіба що у вітчизні своїй, в домі своєму» (Мф.13:57; Мк.6:4).

До речі, головним завданням вченого-кримінолога є навчитись писати у дусі І. Канта, Г. Гегеля, І. Франка, В. Даля, І. Ільїна, послідовно виробляючи вітчизняну ідеологію української державності, що є досить непростим завданням. Хоча, насправді, великі істини приховані у простоті («Иго бо Мое благо, и бремя Мое легко есть» (Мф.11:30)). Так, у результаті виконання 10-ти заповідей Божих, з яких, за словами окремих науковців, міг би і складатись КК, можна досягти Царства Божого вже на землі і унаслідувати його на небесах. Нині, коли вся наука і суспільні процеси тяжіють до

ускладнення, не може не заслуговувати на увагу «благословенна простота», яка заманює у свої контури нових особистостей.

Ознайомившись із кримінологічними розвідками Олексія Миколайовича Литвинова та Юрія Володимировича Орлова, слід відзначити, що, з наших позицій, видатні вчені-кримінологи дедалі більше у своїх дослідженнях згадують і тяжіють до ідей Бога. І це закономірно, адже, як і більшість дослідників світового масштабу, не мислили свого становлення і значущості без Вищої Ідеї, субстанції метафізичного устрою світу (а можливо, вона й була тим визначальним чинником, який і задавав весь подальший ритм і шлях розвитку науковця).

Даючи безперечно позитивну оцінку кримінологічним новелам, слід наголосити, що університетським науковцям вдалось віднайти золоту середину у кримінології і вивести її розвиток на передові щаблі. Особлива заслуга тут – у створенні Кримінологічної асоціації України на чолі з видатним академіком і організатором О. М. Бандуркою. Натомість О. М. Литвинов успадкував кращі якості багатьох великих науковців-вчителів, і сьогодні навколо його особистості об'єднуються справжні професіонали своєї справи. Гордістю Університету є, безперечно, Ю. В. Орлов, рівень знань якого створює справжню академічну атмосферу та дискусію. Від себе додам: ми пишаємось науковою обізнаністю вчених, бачили їхнє становлення і розвиток, і в процесі невтомної праці впродовж багатьох років їм вдалось вийти на якісно новий рівень науковості. Незважаючи на відносно молодий вік, це лідери високого масштабу, які горять своєю справою, переживають за майбутнє науки та країни, що й заслуговує на визнання та похвалу; це своєрідний «аванс» виходу у світ майбутніх наукових праць, які хочеться знову побачити.

Заслуговує на увагу легкість викладення наукового матеріалу, яка була притаманна нашим вчителям, зокрема О. М. Кривулі – видатному філософу права ХНУВС. Він надзвичайно просто говорив про великі філософські матерії і складні речі, що неодмінно відображає стан «душі» вченого, чого не можна не відзначити і в рецензованій науковій праці.

Що особливо похвально, в умовах російсько-української війни, духовно-культурні цінності у працях вчених чітко простежуються. Справді, кримінологічна наука немислима без вказаного блоку. Угледіти потенціал та можливості майбутнього вченого, схилити його на свою сторону зі збереженням авторського стилю, академічної свободи, навіть амбітності може увінчатися неабияким успіхом. У цьому хист вчителя не зламати, а направити, виявити творчий потенціал, дати можливість і шанс.

Закономірно, що усі тягнуться до сильних лідерів, науковців, професіоналів своєї справи, і саме такою на сьогодні є кримінологічна школа ХНУВС, яка довела вітчизняній науці, що, незважаючи на молодість, можна досягти неабиякого успіху на будь-якому місці. Не варто боятись освоювати нові знання. Ми прагнемо до навчальних і наукових дипломів, а головне – здійснити прорив у теорії і практиці – науці, щодня пишучи масу наукових статей, даючи свободу думки, коли сам вчений не знає, куди вона

його заведе. В цьому і шлях істинності науки. Так вимальовувались класичні дисертаційні дослідження, коли дослідник «горить» тією ідеєю, яку розробляє. Кожне слово, сказане нами, відображає внутрішньо-вольові духовні процеси людини. Ми солідарні з видатним філософом криміналістики Р. С. Белкіним, коли у нього відбулось осяяння у знаменитій «теорії віддзеркалення» і виявилось, що відбитки пальців – це лише зовнішні прояви тих внутрішньо-духовних процесів, які протікають у свідомості людини. Власне, над цим аспектом, на нашу думку, слід детальніше поміркувати сучасним науковцям.

Водночас у посібнику впадають в око окремі абзаци, які особливо зацікавили та потребують окремого наукового переосмислення (**додатки нижче**).

Ця книга, як хороший фільм, типу «Острів» чи «Форпост», котрий кожного разу передивляєшся і відкриваєш для себе нові смисли людського буття. Вона, безперечно, сповнена драматизму і переживань, здатна наповнювати відчуттями, схожими за емоціями з подорожами, де щоразу здійснюються нові орбіти науковості. Це сильна праця, вона є особливо цінною, мотивує творити добро, дозволяє розгледіти нові значення навколишньої дійсності, заставляє замислитись над вічними категоріями добра і зла, а також ставить кінцеву мету – який смисл людського буття?

В доповнення всьому висловленому, глибоко переконаний, що кожен, хто ознайомиться з ґрунтовним посібником О. М. Литвинова та Ю. В. Орлова «Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки», відкриє для себе цікаві та незвідані світи юридичної науки, віднайде свою нішу зацікавленості, що і стане невичерпним джерелом написання нових наукових праць.

Додатки:

- **абзац 2-й, с. 10.** Новий стиль наукового аналізу, який яскраво простежується у сучасних кримінологічних текстах, характеризується не лише оперуванням вищезазначеними концептами, але й інтенцією викриття колишніх, модерністських за суттю побудов – цей дискурс присвячений емансипації від колишніх системних начал у кримінологічній теорії, орієнтований на легітимацію свободи дослідників, що настроює їх проти зайвої авторитарності. При цьому інакшість дискурсу проявляє себе не стільки в тому, щоб сконструювати свою модель і понятійний комплекс, але в тому, щоб створити умови для несконструйованості моделі, яка втрачає чіткий контур в постійному потоці множинності висловлювань.

У постмодерністському кримінологічному дискурсі розмикається замкнуте, децентралізується центр і проблематизується будь-який сенс. Кримінологічна теорія подає себе як відсутнє, що свідомо ускладнює нашу аналітичну завдання – охарактеризувати те, що вислизає.

- **абз. 2-й, с. 26; 1-й, с. 27.** Так само як і вода ставить під сумнів принцип горизонтальності¹, так і оперування «своїм часом» змушує

¹ Бродский Й. Набережная неисцелимых // Стихотворения. Мрамор. Набережная неисцелимых. СПб. : Азбука, 2020. С. 925.

засумніватися у своєму положенні в часопросторах, усвідомлюючи принципову інакшу мірність їх буття, засумніватися у своєму положенні щодо іншого, усунувши опозиційність як до «не свого», і щодо публічних порядків, а так само наявних публічних порядків один відносно до одного. «Свій час» лише як метод доцільно передбачає занурення у різноманітні кайроси, кримінологічний експеримент перформативної властивості. Але як принцип він вимагає від дослідника перебування у міжвимірності, маючи лише одну точку опори – оформлені в дискурсі уявлення про систему загальнолюдських цінностей і благ, включно з Природою. Така позиція цілком закономірно виявляється позапатріотичною, а з погляду будь-якого публічного порядку – непатріотичною. Однак це не має ані найменшого значення як для дослідницької діяльності (вона за визначенням не може бути патріотичною, інакше вона не наукова; наука, як і мова, не можуть належати певній державі чи іншому політичному, релігійному й подібному до такого утворенню, здатному визначити свої соціально-групові межі й ідентичність; наука і мови – надбання всього людства), так і ефективності протидії злочинності, за винятком випадків, обумовлених відомими конструктивістськими властивостями кримінальності діянь. Тож, вплив на детермінанти злочинності лише стилістично можна сприйняти в межах державницької межі, але не сутнісно; інакше це репресія.

Отже, кримінологію «свого часу» можна розглядати як установку, як метод і як принцип дослідження проблем злочинності. Подальші частини цієї монографії містять матеріал, що репрезентує спробу застосування цієї методологічної платформи до різних аспектів кримінальної активності.

- **абз. 1-й, с. 31.** Ідеї організаторів та експертів «Римського клубу» підвищили методологічний рівень прогнозних сценаріїв і поширилися серед багатьох послідовників, що надало можливість розрізняти і розробляти нові підходи до аналізу соціальних процесів. Майбутнє вперше постало як принципово відкритий простір різноманітних можливостей і ризиків, що потребує ґрунтового міждисциплінарного вивчення. По суті, саме тоді була усвідомлена важливість категорії «ризик» для сучасного суспільства, адже в дослідженнях майбутнього найбільшу складність становить імовірнісний характер концепцій, моделей, сценаріїв і прогнозів, що розробляються. Описуючи, пояснюючи і пророкуючи контури подальшого розвитку, ті, хто досліджує майбутнє, змушені формулювати певні положення щодо настання або ненастання будь-яких подій, але це неможливо зробити без розгляду ймовірнісних об'єктивних і суб'єктивних параметрів невідомості, невизначеності та ризику. У певних межах це надає можливість «виносити за дужки» очікувані події і проблеми, тобто діяти так, ніби ця діяльність є можливою і не дуже небезпечною¹. Звісно, такі припущення завжди здійснюються «на власний страх і ризик», але потребують раціоналізації у формі науково обґрунтованих рішень.

¹ Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность. THESIS. 1994. Вып. 5. С. 119.

- с. 56–58. «І побачив я нове небо і нову землю, бо колишнє небо та колишня Земля минули» – сказано в Апокаліпсисі. Людину і людство завжди цікавило майбутнє. Як розвиватимуться наука, культура, техніка, економіка, суспільний устрій, можливості людини та її освіти. Е. Сіоран казав, що суспільство, яке не здатне дати життя утопії і присвятити себе їй, загрожує склероз і розпад¹. Для отримання прогнозів використовувалися і використовуються різні засоби: наукові, аналітичні, екстрасенсорні, містичні тощо.

У середині ХХ ст. в умовах радикального прискорення історичного процесу було поставлено питання про необхідність надати соціальному прогнозуванню конкретно-наукового характеру, створити науку або комплекс наук, що займатимуться передбаченням науково-технічного і соціального прогресу, розробленням методології прогнозування і планування перебігу процесів у різних сферах суспільного життя тощо. на широкій основі природничих і математичних методів склався комплекс конкретно-наукового передбачення, включно з прогнозуванням демографічних, етнічних і культурних процесів, міжнародних відносин тощо.

При цьому філософсько-теоретичне передбачення стану соціальних відносин виділилося в окрему галузь філософії – футурологію, адже одна з найважливіших функцій філософського пізнання – конструювання теоретичних моделей «можливих світів» майбутнього, спроба подивитися на сучасну культуру, сучасний соціум і сучасну людину (й оцінити їх) очима майбутнього, так би мовити, «з вічності».

- с. 63–65. Кримінологічна школа Харківського національного університету внутрішніх справ, за нашими підрахунками, запропонувала понад 100 інновацій у кримінологічну теорію та практику протидії злочинності². Розроблені нею інновації мають різний методологічний рівень – від окремих прийомів і принципів кримінологічного аналізу до технологій кримінологічного впливу.

Поділимо типи кримінологічних інновацій за методологічними підставами:

- принципи (науковості, продуктивності, раціональності, економічності тощо);
- учення (кримінологічні евристика, герменевтика, інноватика, футурологія);
- доктрини (модернізм, постмодернізм, діалектичний матеріалізм);
- моделі (західна, соціалістична, ісламська, азійська);
- поняття (кримінологічні визначення, категорії, дефініції);
- підходи (історичний, ситуаційний, генеалогічний, статистичний);

¹ Бодрийяр Ж., Сіоран Э. Матрица Апокалипсиса. Последний Закат Европы : сборник / пер. с фр. М. : Родина, 2019. С. 120.

² Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021.

- технології (запобіжні, аналітичні, моніторингові, прогностичні, впливу);
- форми оприлюднення (семінари, інноваційні проєкти, курси);
- методи, прийоми (системний, функціональний, структурний, моделювання, типологізація, порівняння).

Приклади інновацій стосовно сфер кримінологічної діяльності:

- ідеологія (гуманізація протидії злочинності);
- конструювання (побудова якісно нової системи протидії злочинності);
- проектування (оптимізація і модернізація національної системи запобігання злочинам);
- управління кримінологічною діяльністю (типи замовників наукових проєктів);
- діагностика й оцінювання (існують такі типи наукових результатів: когнітивні, креативні, організаційні, комунікативні, ціннісно-сміслові тощо).

- с. 66–67. На наш погляд, має сенс виділити ще одне джерело уявлень про майбутнє – сферу художньої фантастики, зокрема літературний, кінематографічний та ігровий її жанри. Хоча сучасна наукова фантастика спирається здебільшого на вже наявні прогнози, саме за допомогою художніх сценарних методів формуються доцільні образи майбутнього в доступних широким соціальним верствам формах. Але існує і інша парадигма. Це антиутопії-попередження, що ґрунтуються на уявленні, що майбутнє не лише є погано пізнаваним і невизначеним, але воно ще й небезпечне, воно загрожує існуванню людини. У них майбутнє – це «хворе суспільство» з порушеним світоустроєм і світопорядком, аномійне, хаотизоване, варваризоване, ірраціональне, аморальне, з крайньою соціальною поляризацією, яскраво вираженими ознаками виродження. такі сценарії насичено апокаліптичними передчуттями, описами біологічної та культурної деградації людини, численних воєн, серед іншого і «зіркових», тощо¹. Зрозуміло, що така перспектива не породжує у розсудливих людей оптимізму і життєвого ентузіазму. До чого тоді прагнути? Мотивація розмивається і знижується, нерідко призводячи до зростання суїцидальності. така футурологія значною мірою ґрунтується на міфологічній образності й цінностях, споглядання світу і змістовних установках буденної свідомості особистості нової епохи. Антиутопії, романи-попередження створювалися і раніше¹, але парадигма деградації стає особливо переконливою саме в соціокультурному контексті постмодерну.

Отже, функція генерування образів майбутнього в змістовному науково-прогностичному аспекті закріплюється в сучасному світі здебільшого за індивідуальними експертами, різними державними і недержавними інституційними структурами досліджень майбутнього й у

¹ Маркеев О. Странник. Тотальная война. М. : Олма-пресс, 2002.

виразному і трансляційному аспектах – за художньою культурою і комунікативною сферою. Соціокультурні інститути досліджень майбутнього описують різні варіанти ймовірного майбутнього, художня культура «вбудовує» наукові дослідження в хаотичні потоки соціальних очікувань від нього, а комунікативна сфера транслює ці образи або певні прогнози в соціум, упорядковуючи вектори очікувань і формуючи соціальний запит на певні нововведення.

Отже, вплив прогнозованих і певним чином зафіксованих образів майбутнього наразі проявляється, серед іншого, як формування певної синтетичної картини бажаного «цільового» майбутнього, а також синтетичної картини небажаного майбутнього в суспільній свідомості. Формування цих узагальнюючих картин майбутнього відбувається на рівні індивідуальної свідомості кожного члена суспільства (на основі особистих уявлень про ймовірну можливість втілення кожного окремого образу, що закріпився у свідомості).

- с. 87–88. Хаос у людському спілкуванні, попри всю недосконалість («абсурдність») останнього, також є сильно перебільшеним і, по суті, не тільки трагічним або страшним, скільки смішним. Під «повним» хаосом зазвичай розуміється відсутність комунікації, яке описується або занадто формально, або занадто метафізично, «екзистенційно». У першому випадку «не спілкуватися» означає порушити основні правила ведення діалогу: говорити, не чекаючи своєї черги, або, навпаки, пропустити свою репліку, говорити одночасно з партнером – кожен про своє, говорити без зупинки (пауз), позбавляючи партнера права на репліку або одночасно мовчати, «слухаючи» один одного. У разі метафізичного тлумачення «не спілкуватися» означає мовчати із принципу, наперекір, «на слабо». Але за всього комізму або трагізму описаних ситуацій «не-спілкування» не можна не визнати, що здатність до мовної взаємодії властива тільки людині, й лише вона сама може її контролювати. Усе, що підвладне контролю, за визначенням виключає хаос. «Самоконтроль, саморегуляція, самокерування – це істотні риси породження мови: мозок постійно стежить за мовою, робить корекції і не надає можливість хаосу брати верх і розширюватися»¹. Отже, про «істинний» хаос у комунікації можна також говорити лише у випадках розладу мовної здатності, здебільшого патологічних.

У разі близького і цілеспрямованого розгляду виявляється, що багато мовних ігор дійсно моделюють (або пародіюють) різні типи девіантної мовної поведінки. У цьому сенсі засвоєння відомостей за мовних розладів (синдром приватної мови, резонерство, синдром енциклопедиста тощо) виконує і адаптивну функцію. При всьому своєму блюзнірстві ігрові моделі, які імітують «нижчі форми» для зображення скорочених типів свідомості, психологічно готують людину, яка грає, до зустрічі з носіями такої свідомості (у майбутньому), позбавляють від страху перед ними («іншими») і в кінцевому підсумку вчать терпимості та когнітивної гнучкості.

¹ Космос и хаос / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. М. : Индрик, 2003. С. 321.

- **с. 111.** Взаємозв'язки злочинності та соціальних процесів не є однолінійними; соціальні процеси, соціальна діяльність, права людини, злочинність, боротьба з кримінальними виявами для забезпечення кримінологічної безпеки – це соціальні феномени, поєднані між собою складними діалектичними зв'язками, пізнавати які вітчизняна наука лише починає. Одним із найбільш знакових трендів трансформації сучасного світу є криза соціального. В умовах глобалізації, зростання людської мобільності та бурхливого розвитку мережових комунікацій, кардинально перетворюються уявлення людини про своє місце у світі; класичний образ соціального «розмивається», втрачаючи колишнє номінальне значення і свою привабливість як об'єкт ідентифікації. Соціальні цінності девальвуються, що сприяє стрімкому посиленню значущості (а в певному сенсі – відродження) інших ціннісних систем й ідеалептичних ідентифікаційних моделей – етнічної, расової, релігійно-конфесійної, цивілізаційної тощо природи. Поняття соціального драматично розщеплюється і залежно від контексту може інтерпретуватися як атрибут суспільства або ж наповнюватися етнічними або іншими конотаціями з перелічених. З огляду на це розвиваються постмодернові тренди, що супроводжуються ерозією раніше універсальної моделі соціального і потребують нових інституційних форм аналізу соціальної спільноти, зокрема з найактивнішим залученням нових магістральних напрямів політичного і соціологічного аналізу, організованих переважно за ризомним принципом на противагу антропоцентризму.

- **абз. 2-й, с. 142.** Важливим для кримінології висновком, зробленим у результаті дослідницько-міжпоколінної психоаналітичної роботи, є те, що криміногенно значуща психопатологія виникає там, де формується дисбаланс між вимогами культури й особистими несвідомими устремліннями. Власне культура завжди сприймалася як деякий антипод, урівноважувач та обмежувач у людині й суспільстві проявів біологічної природи. Але рівновага досягається далеко не завжди, а особливо в ті періоди, коли сама культура і мораль стають предметом дискусії, коли за лаштунками постмодерної установки релятивізму ховається розмивання ціннісної системи координат і формується подвійне, потрійне тощо квазіетичне поле соціальних практик. Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі, тонко відчуваючи множинну сутність поточного моменту (що виявляється зовсім і не моментом, а тривалістю), воліли запровадити до філософсько-аналітичного дискурсу концепти ризоми та шизоаналізу. Втім, теоретичні засновки для цього вбачаються ще в надрах класичного психоаналізу (це ж бо й не дивно, зважаючи на те, що Ф. Гваттарі був учнем одного з найбільш виважених послідовників З. Фрейда – Ж. Лакана) й у роботах К.-Г. Юнга, присвячених дослідженню природи неврозів.

- **с. 283–284.** Однією з ключових проблем сучасності, яку чітко позначила коронакриза, є роль цифрових технологій і штучного інтелекту в нашому житті, в науці, особливо в гуманітарній її складовій. Слід визнати той факт, що час, коли цифровики здійснюватимуть глобальне управління

наукою, стає дедалі відчутнішим, і не за горами та мить, коли штучний інтелект очолить ці процеси.

Сьогодні наука є сніговою кулею зі знань, які постійно збільшуються. Кількість наукових публікацій зростає за експонентою; те ж саме стосується і різних платформ, баз даних, сайтів і пошукових систем. Самих учених, за даними ЮНЕСКО, у світі вже більше 10 млн, і до цього середовища цілком можна застосувати закони управління масовою свідомістю. За нашими підрахунками, щорічно на українській, російській і англійській мовах публікується більше 35 000 статей з кримінологічної проблематики. І якщо додати сюди китайську, німецьку, французьку й італійську мови кримінологічних розвідок, то цифра перевищить 100 000 публікацій. Ясна річ, що ні прочитати, ні навіть ознайомитися з ними звичайній людині не до снаги. Тому в нашому колі є такими популярними рейтинги, огляди, топи і розсилки. Але навіть у них ми часто вивчаємо лише заголовки, в кращому разі анотації, які нам добирають програмні алгоритми поки ще під наглядом редакторів, проте які також управляються цифровими системами. Виходить, що підбір інформації здійснює штучний інтелект, тобто він сам вирішує, що цікавить конкретного вченого.

- **с. 311-315.** З виходом за межі раціональності пов'язується і обґрунтування свободи волі в юриспруденції. Свідомо упускаючи детальний екскурс щодо джерельної бази філософсько-правової спрямованості з проблем свободі волі у юриспруденції, можемо запевнити читача у тому, що всі його більш-менш глибокі намагання віднайти теоретичні засновки свободи волі зрештою натраплятимуть на богословські інтерпретації як «дарунку Божого». Тобто у сфері раціонального свобода волі не лише не обґрунтовується, але й спростовується. Тож, і злочин, виходить, є актом несвободи, причини, умови й інші фактори вияву якої поставлено в центрі уваги наук кримінально-правового циклу і передусім – кримінології. Але ця обставина абсолютно не завадила визнати свободу основою основ прав людини, що впливає з вищезгаданих строк преамбули до Загальної декларації прав людини. Нагадаємо, що концепція суб'єктивного ставлення у вину у кримінальному праві також ґрунтується на цій ідейній платформі, що змушує нас говорити про його глибоку релігійність, яку, втім, не заведено обговорювати, адже у світській парадигмі є обґрунтований ризик наразитися на необхідність перегляду не лише базових кримінально-правових, а і конституційно-правових концепцій, що жодним чином не можна звести до ритуальних танців реформаторів-новаторів довкола тексту «нового» Кримінального кодексу.

Між тим, юриспруденція, політологія і політика воліють не помічати цих «дрібничок» та виходять з іншого – зі свободи волі, що кладеться у підґрунтя гідності та всієї архітектури прав і свобод людини. Це, звісно, гуманно, але, здається, тут криються обман і фальсифікація. Однак викриття цього обману, як видається, містить у собі набагато більше ризиків і загроз, аніж умовно мирне життя із ним. Уявімо собі загальне визнання описаного стану справ із політичною та правовою системами, приведення яких у

відповідність до вимог формальної логіки поставить альтернативу: або навершення держави на шлях злиття із церквою та реформування правових систем на теологічний лад, або радикальна секуляризація й така тоталітаризація, яку історія не знає. Будуть переглянуті теоретичні основи політичної теорії, адже про яку демократію йтиметься у разі неполіткоректного зараз визнання детермінованості вибору і маніпуляції факторами детермінації? І таке інше. Але ми не схильні всерйоз ставитись до такого песимістичного сценарію з двох причин. По-перше, вплив гуманітарної науки на політику і право сьогодні є мінімальним, і щоб зрушити глиби з місця, самих лише інтелектуальних вивертів буде замало. Звісно, ними в той чи інший спосіб може скористатися черговий месія з колишніх «гебістів» чи будь-якого іншого сорту «тоталізатор». Проте – це вже гадання, яке однак, не усуває самого ризикованого становища. По-друге, все ж таки можливо, як видається, вивести позначені у назві до цього розділу такі собі запобіжники інтелектуальної властивості проти ідеї абсолютної несвободи людини.

Сприймаючи ідею свободи волі як божий подарунок (це межа раціональності у пізнанні свободи), варто сприйняти і її глибинну суть як інструменту творення любові. Остання у своєму позабіологічному сенсі пов'язується не інакше як із самопожертвою. Людина є вільною лише у нічим об'єктивно не детермінованій самопожертві. Цей сенс свободи тонко відчували генії мистецтва – Ф. М. Достоевський, Л. М. Толстой та інші. Так, наприклад, Ф. М. Достоевський намагається привернути увагу до переживання такої властивості: «Зрозумійте мене: самовільна, абсолютно свідомо і ніким не вимушена самопожертва всього себе на користь всіх є, по-моєму, ознакою найвищої її могутності, найвищого самовладання, найвищої свободи власної волі. Добровільно покласти своє життя за всіх, піти за всіх на хрест, на багаття, можна зробити лише в разі найсильнішого розвитку особистості...»¹.

При цьому варто розрізняти самопожертву як справжнє переживання співпричетності, реальне «спів-буття» («событие») і демонстративний акт любові. У разі з демонстрацією йдеться про задоволення потреби у приналежності, у визнанні, як-то у непоодиноких (але, звісно ж, не у всіх) випадках самопожертви з патріотичних спонукань (детальніше щодо сутності останніх – див. розділ, присвячений кримінологіко-екзистенціальному аналізу). Водночас справжня, екзистенційно «чиста», самодостатня у своєму об'єкті, а не суб'єкті самопожертва тяжіє радше до ідеї Христа. І саме у цій ідеї, її бутті проявляється свобода.

Отже, підкреслимо, кримінальне правопорушення, як правило (але не без винятків), не може бути проявом любові, а отже, і самопожертви, а отже, і свободи. тож, свобода (візьмемо на себе сміливість стверджувати) є фактом реальності. Але злочин, кримінальний проступок, як безліч інших поведінкових виявів, – акти несвободи. Причин, з яких людина потрапляє до

¹ Достоевский Ф. М. Записки из подполья : повесть. СПб. : Азбука ; АзбукаАттикус, 2020. С. 10.

тенет несвободи – ціла низка. Їх дослідження представлено вченням про детермінацію злочинності й окремого кримінального правопорушення і як складової загальної частини кримінології, і як складової особливої. Водночас несвобода може бути як правовою, так і антиправовою, злочинною. Механіка вибору на розвилках такого штибу визначає: а) правомірність чи протиправність акту; б) доцільність використання в кримінологічних дослідженнях методології соціального конструктивізму; в) специфікацію кримінально-правової концепції свободи волі та суб'єктивного ставлення у вину з урахуванням відповідальності за особистий вибір на «розвилці несвободи», що репрезентує квазісвободу волі.

Тобто немає сенсу і підстав у глибинній ревізії більшості як концептуальних, так і операціоналістських вузлів сучасного кримінального права, що містило б у собі численні небезпеки політичної фашизації. Натомість головним завданням кримінального права і законодавства, окремих його інститутів і, зокрема, покарання є не лише легітимізація державної влади (Т. Гоббс) через символічне утвердження соціальної справедливості (це теж є вельми важливим для підтримки соціальної солідарності та консолідованої життєздатності суспільства), а і спонукання через раціональні та ірраціональні (страх загрози покарань) чинники до вибору варіанту правової несвободи (правила гри у матрицях несвободи). Цільова ж зорієнтованість кримінології виявляє додаткові напрями на запобігання несвободи і навернення до свободи, створення інституціональних умов для розкриття сутнісних, творчих сил людини. А це вже, по-перше, широка соціальна практика ліберально-гуманістичного й духовного спрямування (загальносоціальна профілактика) і, по-друге, особливі методологічні установки метафізичного виміру, що визначають орієнтації у спектрі екзистенціальності буття, адже сутності не виводяться онтологічно. І однозначно мав рацію Ж.-П. Сартр, коли маніфестував, що екзистенціалізм – це гуманізм.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

збірника наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» № 2 (25) 2021

БАНДУРКА Олександр Маркович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, президент Кримінологічної асоціації України, професор кафедри теорії та історії держави і права Харківського національного університету внутрішніх справ факультету № 1.

БЕЗПАЛЬКО Сергій Вікторович – кандидат юридичних наук, начальник Головного управління Національної поліції в Івано-Франківській області.

БОДНАР Ігор Володимирович – кандидат юридичних наук, начальник кафедри тактико-пециальної підготовки Академії Державної пенітенціарної служби.

ГЛАДКОВА Євгенія Олексіївна – доктор юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник НДЛ з проблем психологічного забезпечення правоохоронної діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДАНИЛЬЧЕНКО Юрій Броніславович – доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України.

ДЖАФАРОВА Олена В'ячеславівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОНДРАТОВ Дмитро Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

КРИЩАК Іван Васильович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ОЛШЕВСЬКИЙ Олександр Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ОРЛОВ Юрій Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

СОКУРЕНКО Валерій Васильович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, ректор Харківського національного університету внутрішніх справ.

СПИЦИНА Ганна Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

ТИМЧИШИН Андрій Михайлович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та гуманітарних дисциплін Івано-Франківської філії Університету «Україна».

ФРІС Павло Львович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України, професор кафедри політики в сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ШАТРАВА Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

ВИМОГИ

до оформлення наукових статей,
що публікуються в збірнику наукових праць
«Вісник Кримінологічної асоціації України»

1. Загальні вимоги до структури наукових статей

- постановка проблеми в загальному вигляді;
- аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено цю статтю;
- виклад основного матеріалу;
- висновки із цього дослідження або рекомендації щодо поліпшення ситуації, що склалась, чи вирішення існуючої проблеми.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей

- обсяг статті/публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 15 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, кегль 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (ліворуч) – ім'я, по батькові, прізвище автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності) і четвертий рядки (ліворуч) – посада та місце роботи автора (співавторів); науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності);
- нижче (посередині рядка) – назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- нижче – анотація (150 слів) та ключові слова (4–8 слів) англійською й українською мовами;
- текст статті – через 2 інтервали;
- посилання у тексті здійснюються посторінково (посторінкові виноска) з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»;
- перелік бібліографічних посилань окремо не створюється.

2. Вимоги до надання матеріалів до редакції

До редакції мають подаватись такі матеріали:

- роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором, із зазначенням дати надання статті до редакції);
- електронний варіант статті;
- довідка про автора (співавторів) із зазначенням П. І. Б. (повністю), наукового ступеня, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи й посади, контактного номера телефону, електронної пошти та поштової адреси з індексом, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника (нижче перелічено розділи), в якому доцільніше розмістити статтю;
- фото автора 3.5x4.5 у форматі jpg.

Усі матеріали підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії.

Усі матеріали мають надсилатися на електронну пошту (visnyk.kau.science@gmail.com).

ТЕРМІНИ ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО РЕДАКЦІЇ:

Вісник КАУ № 1	Вісник КАУ № 2
до 15 квітня	до 15 жовтня

Відповідальність за достовірність поданої інформації та використаних джерел покладається на авторів. Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Авторів поінформовано про те, що електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (<https://visnikkau.webnode.com.ua>).

Розділи збірника наукових праць:

1. Стаття номера.
2. Питання кримінального права.
3. Питання кримінології.
4. Питання кримінально-виконавчого права.
5. Питання кримінальної юстиції.
6. Трибуна молодих дослідників.
7. Наукове життя.

Адреса:

61080, Харківська обл., м. Харків, просп. Льва
Ландау, 27, Харківський національний університет
внутрішніх справ, корп. 4, каб. 407.

Контактні телефони:

+38 (057) 7398-031, Литвинов Олексій Миколайович

Більш детальна інформація міститься на офіційному веб-сайті
збірника наукових праць
«Вісник Кримінологічної асоціації України»
www.visnikkau.webnode.com.ua

Наукове видання

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 1 (26) 2022

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ № 18944-7734ПР

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського Національної академії наук України у розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (www.visnikkau.webnode.com.ua).

Відповідальні за випуск: *О. М. Литвинов*

Переклад англійською: *авторський*

Дизайн обкладинки, верстка: *А. С. Тяпкін*

Підписано до друку 26.04.2022 р. Формат 70×100 1/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 22,43. Обл. вид. арк. 10,1. Наклад 50 прим.

Замовлення № 2022-115

Видавець і виготовлювач –

Харківський національний університет внутрішніх справ, 61080,
Україна, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27. Тел.: +38 (057) 7398-031.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008